

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

ORTA ÇAĞDA SAMSUN

Doktora Tezi

Ayşegül ÖZTÜRK ÇİLİNGİR

Danışman
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU

SAMSUN
2021

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

ORTA ÇAĞDA SAMSUN

Doktora Tezi

Ayşegül ÖZTÜRK ÇİLİNGİR

Danışman

Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU

SAMSUN
2021

TEZ KABUL VE ONAYI

Ayşegül ÖZTÜRK ÇİLİNGİR tarafından, Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU danışmanlığında hazırlanan “Orta Çağda Samsun” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 30.12.2020 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim Dalı	İmza	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye (Danışman)	Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU Ondokuz Mayıs Üniversitesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Nedim İPEK Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yakın Çağ Tarihi Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Mehmet ÇOG Samsun Üniversitesi Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Aydın USTA Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY
... / ... / ...
Prof. Dr. Ali BOLAT
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans/doktora/sanatta yeterlik tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

İmza
30/12/2020
Ayşegül ÖZTÜRK ÇİLİNGİR

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: Orta Çağda Samsun

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 14.12.2020 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 25

Tek kaynak oranı : % 4 çıkmıştır.

İmza
14/12/2020
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU

ÖZET

ORTA ÇAĞDA SAMSUN
Ayşegül ÖZTÜRK ÇİLİNGİR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Doktora, Aralık/2020

Danışman: Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU

Samsun ve çevresinin kurulduğu coğrafyanın geçmişi milâttan önceki zamanlara dek uzanmaktadır ve çeşitli unsurlar yörede hâkimiyet sağlamaya çalışmışlardır. MÖ VIII.-VII. yüzyıllarda ise Amisos ticaret kolonisinin kurulması, Orta Çağda da devam edecek olan ticarî faaliyetlerin temelini oluşturmuştur. XI. yüzyılda Selçuklu Türkleri Karadeniz Bölgesi'ne ulaşmışlardır. Türkiye Selçukluları tarafından ise "Müslüman Samsun" kurulmuştur. Böylece Trabzon Rum Devleti ile siyasî ilişkileri de başlamıştır. XIII. yüzyılda uluslar arası düzeyde ticaret yapan Lâtinlerin ve özellikle Cenevizlilerin Simisso kolonisini kurmaları, bölgenin önemini artırmıştır. Bu durum Moğollar Anadolu'ya geldiklerinde bile devam etmiştir. Bu dönemde Samsun ve çevresinde ortaya çıkan yeni bir unsur ise Türk Beylikleridir. Son olarak Osmanlıların 1420'li yıllarda Samsun ve çevresinde idarî birlik sağlamalarıyla şehir tek merkezli bir yönetim altına girmiştir.

Samsun'un Orta Çağ tarihi araştırılırken karşılaşılan en önemli problemlerden biri, şehrin adıyla ilgili olanıdır. Amisos, Müslüman Samsun, Simisso birbirine yakın ama birbirinden farklı özelliklere sahip şehirler olmuşlardır. Ancak bu ayrımın ihmal edildiği durumlarla karşılaşılmış ve bu husus açıklığa kavuşturulmak istenmiştir. Bunu yaparken gerek kaynak eserler gerekse araştırma eserleri titizlikle incelenmiştir.

Bu çalışma hazırlanırken, Orta Çağda farklı dillerde yazılmış kaynak eserler incelenmiştir. Bunlardan Lâtinçe yazılan kaynaklar ayrı bir öneme sahiptir. Zira Cenevizlilerin gelişiyile Samsun ve çevresinde ticarî faaliyetler artmış haliyle bu durum çeşitli türden belgelerin oluşmasına neden olmuştur. Bu belgeler Cenova'daki Archivio Di Stato Di Genova'da bulunmaktadır. Ancak ne yazık ki bu belgeleri okuyabilmek, tarafımızca mümkün olmadığından, bu sorunu tez konumuz hakkında yayımlandığını tespit ettiğimiz bazı belgelere ulaşarak özellikle G. I. Brătianu'nun neşrettiği belgelere ve bizzat arşiv belgelerine dayalı eser kaleme alan, Michel Balard, S. P. Karpov ve Rafał Quirini-Popławski gibi pek çok araştırmacının çalışmalarından istifade ederek halletmeye çalıştık. Bu araştırmanın sonucunda getirilen kanaat ise genel olarak Karadeniz Havzası ve özel olarak ise Samsun ve Simisso hakkında Lâtinçe belgelerin araştırmacılar tarafından daha çok incelenmesi gerektiğidir.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz Bölgesi, ticaret, Samsun, Simisso, Türkiye Selçukluları.

ABSTRACT

SAMSUN IN THE MIDDLE AGE

Ayşegül ÖZTÜRK ÇİLİNGİR

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of History

PhD, December/2020

Supervisor: Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU

History of the Central Black Sea Region goes back to before Christian era and different powers had tried to dominate on the region. Importantly commercial colonies especially Amisos had been constituted in the Black Sea Region in VIII-VII BC. Afterwards Seljuks began to settle in Anatolian territories in the XIth century, and they established the city called “Muslim Samsun”. And political struggles had occurred in Samsun and around between Seljuks and Trebizond Roman State. In XIIIth and XIVth centuries Genoese had established a colony, named Simisso near Samsun, and commercial value of the region had been protected by the Mongols to. When Mongol influence decreased in the Anatolia in XIVth century, Turkish Beyliks protected Turkish existence in the region till the Ottoman Period.

The cities Amisos, Muslim Samsun and Simisso are very close to each other but these are different cities. There is a misunderstanding at this point. However it seems that this important subject had been neglected. Because of this we want to explain this problem on the basis of analysing sources and studies.

Genoese had played an important role at trading activities in the Black Sea and they had written their business operations. There are lots of archival resources about Simisso in Archivio Di Stato Di Genova and they must be analysed. However it is hard to read the Latin sources by us. Because of this we benefited from published archival resources by G. I. Brătianu and studies written based on archival sources such as Michel Balard, S. P. Karpov and Rafał Quirini-Popławski. The opinion in consequence of this thesis is that generally about Black Sea Basin and particularly about Samsun and Simisso must be analysed based on the Latin sources by the researchers.

Keywords: Black Sea Region, trade, Samsun, Simisso, Anatolian Seljuks.

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Lisansüstü öğrenim yapma kararını verdiğim lisans öğrenciliğimin ilk günlerinden bu yana, merakla beklediğim doktora tez aşamasını tamamlamış bulunmaktayım. Samsunlu birisi olarak, hazırladığım Orta Çağda Samsun Limanı başlıklı Yüksek Lisans tezi ve Doktora tez çalışmam olan Orta Çağda Samsun konulu tez vesilesiyle bu şehrin Orta Çağdaki durumunu inceleyerek ve konu üzerindeki problemleri ortaya koymaya çalışarak, sonuçlarının bir nebze de olsa akademik çalışmalara katkı sağlayacağını temenni etmekteyiz. Bu zaman zarfında, maddî ve manevî desteklerini eksik etmeyen annem Şaduman ÖZTÜRK'e ve babam Ayhan ÖZTÜRK'e, saha çalışması esnasında beni yalnız bırakmayan ayrıca bazı Arapça ve İngilizce metinlerin çevirisinde yorumlarıyla yardımcı olan eşim Serkan ÇİLİNGİR'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Arapça kaynakları incelerken desteğini aldığım OMÜ İlahiyat Fakültesi Dr. Öğretim Üyesi Osman KESKİNER'e ve OMÜ İlahiyat Fakültesi Arapça Dil Merkezi hocalarından Ramazân eş-Şîmî'ye, Almanca metinlerin çevirisi konusunda yardımcı olan Berlin BSI Private Sprachenschule okulu genel müdürü olan amcam Atilla ÖZTÜRK'e ve bu okulda çalışan İtalyanca metinlerin çevirisini yapan Lucrezia BOGARO Hanımefendiye, Fransızca ve Lâtince metinlerin çevirisini yapan Esmâ ÜNAL Hanımefendiye, İngilizce metin çevirilerimi gözden geçiren Esra ALTAŞ Hanımefendiye ve araştırmama bilgi ve paylaşımlarıyla katkı sağlayan Dr. H. Sercan SAĞLAM'a teşekkür ederim.

İncelediğim konunun ana kaynaklarına ulaşmamda, Merhum Prof. Dr. Salim CÖHCE Hocamın, kendi arşivinden yaptığı paylaşımların çok büyük katkısını gördüm. Bu vesileyle kendisine Allah'tan rahmet dilerim.

Ayrıca beni öğrencisi olarak kabul eden, tez konularım hakkında beni yönlendiren, yoğun akademik çalışmalarına rağmen vakit ayıran, her zaman bilgisini paylaşan, daima çalışmaya teşvik eden ve desteğini esirgemeyen danışmanım Sayın Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU'na ayrıca teşekkür eder, saygılarımı arz ederim.

Ayşegül ÖZTÜRK ÇİLİNGİR

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Problemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi	3
1.4. Kaynaklar ve Araştırmalar	4
1.4.1. İslâm Kaynakları.....	4
1.4.2. Lâtin Kaynakları	6
1.4.3. Ermeni ve Gürcü Kaynakları	7
1.4.4. Süryanî Kaynakları	9
1.4.5. Grek ve Doğu Roma Kaynakları	10
1.4.6. Türk Kaynakları.....	14
1.4.7. Seyahatnameler.....	17
1.4.8. Araştırmalar	18
2. TÜRK HÂKİMİYETİNDEN ÖNCE SAMSUN VE ÇEVRESİ	24
2.1. Şehrin Coğrafi Konumunun Tarihî Önemi.....	24
2.2. Kolonizasyondan Önceki Dönem.....	29
2.3. Amisos'ta Ticaret Kolonisi Kurulması.....	37
2.4. Hellenistik Dönem.....	42
2.5. Mithradates Hanedanı Dönemi.....	46
2.6. Roma İmparatorluğu Dönemi.....	49
3. SELÇUKLULARDAN MOĞOLLARA SAMSUN VE ÇEVRESİ	55
3.1. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Döneminde Karadeniz Bölgesi	55
3.2. Dânişmendlilerin Karadeniz Bölgesi'ndeki Faaliyetleri	60
3.3. Türkiye Selçuklu Devleti Dönemi.....	63
3.3.1. Müslüman Samsun'un Kuruluşu	66
3.3.2. Dördüncü Haçlı Seferi ve Samsun'a Etkisi	69
3.3.3. Trabzon Rum Devleti'nin Samsun'a Hâkim Olma Çabaları	72
3.4. Moğolların Karadeniz Bölgesi'ne ve Samsun'a Yönelik Faaliyetleri.....	77
4. CANİK BEYLİKLERİNDEN ORTA ÇAĞIN SONLARINA KADAR SAMSUN VE ÇEVRESİ	85
4.1. Beylikler Dönemi	85
4.1.1. Eretnalılar Devri	85
4.1.2. Taceddinoğulları Beyliği	89
4.1.3. Kubadoğulları Beyliği	93

4.1.4. Taşanoğulları Beyliği.....	95
4.1.5. Bafra Beyleri.....	96
4.2. Osmanlı Egemenliği Altında Samsun	97
4.3. Samsun'da ve Simisso'da Yapılan Ticarî Faaliyetler	100
4.3.1. Köle Ticareti	125
4.3.2. Tahıl Ticareti	129
4.3.3. Diğer Ticarî Ürünler	131
4.3.4. Samsun ve Simisso Kaleleri	137
SONUÇ.....	142
KAYNAKLAR	146
EKLER.....	161
ÖZ GEÇMİŞ.....	175

SİMGELER VE KISALTMALAR

ASOBİD: Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

A.Ü.: Atatürk Üniversitesi

Bk. : Bakınız

C. : Cilt

çev. : Çeviren

DTCFD: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi

ed. : Editör

eds. : Editörler

haz. : Hazırlayan

İSAM: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi

KÜBAK: Kültür Bilimleri Akademisi

MÖ: Milâttan Önce

MS: Milâttan Sonra

nşr. : Neşreden

nu. : Numara

S. : Sayı

s. : Sayfa numarası

ss. : Sayfadan sayfaya

s. y. : Sayfa numarası yok

trans. : Translator

trc. : Tercüme

TÜBA-AR: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi

TÜBİTAK: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

t. y. : Tarih yok

vd. : Ve devamı

y.y. : Yayın/basım yeri yok

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 4.3.1: Simisso Levhası	101
Şekil 4.3.2: 6 Eylül 1341 Tarihli Bir Officium Gazarie Belgesi.....	113

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi

Samsun tarih boyunca çeşitli topluluklara ve kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Samsun'un özellikle Eski Çağ ve Orta Çağ tarihleri araştırılırken, karşılaşılan en önemli problemlerden bir tanesi şehrin adıyla ilgili olanıdır. Bugün doğuda Terme'den, batıda Bafra'ya kadar olmak üzere geniş bir alana yayılan şehrin sınırları dâhilinde, Eski ve Orta Çağlar boyunca, farklı zamanlarda farklı unsurlar tarafından farklı adlarla şehirler inşa edilmiştir. Tarihsel süreç boyunca Enete, Amisos, Samsun ve Simisso günümüz Samsun şehri üzerinde kurulan şehirlerdir. Orta Çağ Samsun'unu anlatırken, birbirinden farklı mevkilerde kurulan bu şehirler hakkında da bilgi verme ihtiyacı gündeme gelmektedir. Bugünkü Samsun ile Orta Çağda Selçuklu Türkleri tarafından inşa edilen Samsun arasında coğrafi konum açısından, oldukça büyük bir farklılık bulunmaktadır. Orta Çağda, Amisos şehrinin doğusunda sahil kesiminde küçük bir şehir olan Samsun, bugün ise Amisos'un ve Simisso'nun kurulmuş olduğu alanları da içine alan, çok sayıda ilçesiyle birlikte geniş bir alana yayılmıştır.

Eski Çağdan itibaren bölgenin geçirmiş olduğu idarî yapılanmayı takip edebilmek için burada kurulduğu bilinen en eski şehir olan Eski Çağdaki Enete'den itibaren, Eski Çağda kurulmuş ve varlığını Orta Çağda da korumuş olan Amisos ile Orta Çağda kurulan Simisso şehirleri ve bunların Müslüman Samsun ile olan ilişkileri incelenmiştir. Dolayısıyla Orta Çağ tarihinden bahsedilirken Samsun demek Amisos demek veya Simisso demek değildir. Zira bu durum metodolojik açıdan uygun düşmemektedir. Her üç şehir birbirine çok yakın mesafede kurulmuş olsalar bile bunlar birbirinden bağımsız şehirlerdir. Bu durum konuyu anlamaya ve anlatmaya çalışırken daha dikkatli olunmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla şehrin gelişim sürecinin iyi tahlil edilmesi gerekmektedir.

Başka bir problem ise Karadeniz Bölgesi'ndeki Türk varlığı hakkındadır. Üzerinde farklı adlarda şehirler kurulan yörenin, muhakkak bu şehirleri inşa edenler tarafından stratejik öneme sahip olduğu düşünülmüştür. Bu noktada karşımıza ilk olarak Eski Çağda pek çok yerde olduğu gibi Güney Karadeniz kıyılarında da kurulan ticaret kolonileri çıkmaktadır. Bu zamanda kurulan Amisos kolonisi sayesinde, Karadeniz'in bu kesiminin ticarî önemi Orta Çağ boyunca da korumuştur.

Daha sonra Cenevizliler de Karadeniz Havzası'nda söz sahibi olmaya başladıklarında Simisso kolonisini kurarak, burada ticarî faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ticaretle uğraşan topluluklar için Amisos ve Simisso kolonilerini önemli hale getiren, buraların Kuzey Karadeniz liman kentleriyle olan irtibatlarından yararlanmak istemeleridir. Öte yandan Selçuklular Karadeniz Bölgesi'ne ulaştıklarında, farklı bir yerleşim türü ortaya çıkacaktır. Onlar, yaşam şekillerinden dolayı sahilin ardındaki dağların güneyine yerleşerek, hayvancılık ile uğraşmışlardır. Ancak zamanla sahile ulaşma istekleri gündeme geldiğinde ise bugünkü Samsun'un temellerini atmış olacaklardır. Samsun ve çevresinde Türk yerleşiminin meydana getirdiği sonuçlardan bir tanesi, daha önce Doğu Roma toprakları olup iskân edilmemiş toprakların, Türk yerleşimine açılmış olmasıdır. Dolayısıyla Selçuklu Türklerinin Karadeniz Bölgesi'nde ne şekilde var olduklarına dair soru işareti XI. yüzyıldaki bu göç hareketi ile cevaplanmaktadır. Ayrıca Lâtince arşiv belgelerinden öğrenildiği üzere, Türkler Cenevizliler ile ticaret yaparak Karadeniz Bölgesi'ndeki faaliyetlerini bir başka boyutta da sürdürmüşlerdir. Bu durum her ne kadar az sayıda kayda ulaşılmış olsa da Türk Beylikleri tarafından da devam ettirilmiştir. Dolayısıyla bölgedeki Türk varlığının bu açıdan da değerlendirilmesi gereği ortaya çıkmıştır.

Önemle üzerinde durulması gereken bir başka konu, Anadolu'da Moğol istilâsı sonrasında yaşanan süreçte, Karadeniz Bölgesi'nde ortaya çıkan Türk beylikleridir. Samsun ve çevresine hâkim olmak için mücadele eden bu beylikler, bölgenin Türk hâkimiyetinde kalmasına çok büyük bir katkı sağlamışlardır. Buna rağmen, araştırmacılar tarafından adları yeterince zikredilmemiştir. Sadece belli başlı kişiler tarafından incelenen bu beylikler, Orta Çağ Samsun tarihinin daha fazla önemsenmesi gereken konuları arasındadır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, daha önce üzerinde doktora tez çalışması yapılmayan Orta Çağ Samsun tarihine ışık tutmaktır. Bunu yaparken meseleye geniş kapsamlı bir bakış açısıyla yaklaşmak ve konuyu pek çok açıdan değerlendirmeye tâbi tutarak, şehrin Orta Çağ tarihini ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu kapsamda, şehir hakkında mevcut olan bazı yanlış algılar da düzeltilmek istenmektedir.

Samsun'un Orta Çağdaki idarî yapısı ve bununla paralel olarak gelişen siyasî ve ticarî olaylar, üzerinde durulması gereken konulardır. Bu meselelerin açıklığa

kavuşmasıyla şehrin gelişimi daha iyi kavranacaktır. Samsun Romalılar, Selçuklular, Lâtinler ve Moğollar için önemli bir şehirdir. Her bir topluluk için şehrin niçin önemli olduğunun tespit edilmesi, Samsun’u elde tutmak amacıyla yapılan mücadelelerin sebeplerini açıklamak için gereklidir. Orta Çağda özellikle ticarî açıdan oldukça hareketli bir görünüm arz eden Karadeniz Havzası’nın bir parçası olan Samsun, uluslar arası dengelerin değişmesinde önemli bir noktada yer almıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın mevcut soru işaretlerine cevap getirmesi ve şehrin tarihine yönelik çalışmalara katkı sağlaması temenni edilmektedir.

1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Orta Çağda Samsun konulu araştırmamızın, tüm Orta Çağı kapsayan zaman dilimini içermesinin temel sebebi, eldeki mevcut kaynakların içerdiği bilgilerden kaynaklanmaktadır. Zira faydalandığımız kaynaklar, Samsun ve çevresine dair çok önemli malûmat içermekle birlikte, araştırmayı zorlaştıracak derecede teferruata sahip değildirler. Bununla birlikte Lâtince kaynaklar bu cümleden muaf sayılabilirler ancak yukarıda belirtilen şekilde bu problem halledilmeye çalışılmıştır. Bundan dolayı böylesine geniş bir dönemi incelemek, araştırmanın sürdürülebilirliğine engel teşkil etmemektedir. Haliyle Samsun’un Orta Çağdaki vaziyetini dönemin her aşamasını inceleyerek ortaya koymak hedeflenmiş ve dönem bütün olarak ele alınmak istenmiştir. Orta Çağda Anadolu’da hâkim güç olan Doğu Roma İmparatorluğu zamanından, Selçukluların Anadolu’yu ele geçirmeye başladıkları XI. yüzyıldan, Osmanlıların Samsun ve çevresi üzerinde hâkimiyet kurdukları döneme kadar olan tarihsel süreç bu araştırmanın kapsamındadır.

Orta Çağ araştırması yapılırken, gerek dönemin özelliği olarak gerekse konumuz gereği, kullanılacak kaynaklar çeşitli dillerde hazırlanmış tarih ve coğrafya kitaplarından, seyahatnamelerden oluşmaktadır. Ermeni, Gürcü, Süryanî, Arap, Fars, Grek, Roma, Türk kaynakları ile batılı seyyahların hazırladıkları seyahatnameler bu çalışmada kullanılan ana kaynaklardır. Bunlardan başka Lâtince arşiv belgelerinin yayımlandığı ve bu belgelere dayanarak hazırlanan çalışmalar da önemlidir. Bu ana kaynakları inceleyebilmek için kaynak dili bilgisi çok önemli olmakla birlikte, bu dillerin hepsine hâkim olmak çok zor bir görevdir. Dolayısıyla bu çalışmada sadece Arapça kaynakların çoğu orijinal nüshalarından incelenmiş, diğer dillerde kaleme alınmış kaynaklar için tercümelerinden istifade edilmiştir. Ayrıca bizim istifade ettiğimiz ve Lâtince belgelerin paylaşıldığı çalışmaların yazım dilleri İtalyanca,

Fransızca, Almanca olduğu için bu dilleri bilen kişilerden tercüme konusunda yardım alınmıştır. Bunlar arasında Lâtince olan bazı kısımlar da tercüme ettirilmiştir. Bunlardan başka, pek çok araştırma eserinden faydalanmak yoluyla da metin desteklenmeye çalışılmıştır. Son olarak araştırmamız sadece literatür çalışmasıyla sınırlı tutulmamış, saha çalışmasına çıkılarak, metinde bahsedilen belli başlı mimarî yapıların fotoğrafları çekilerek görsel bir zenginlik kazandırılmaya çalışılmıştır.

1.4. Kaynaklar ve Araştırmalar

1.4.1. İslâm Kaynakları

İslâm kaynakları Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Türkiye Selçuklu Devleti ve Beylikler hakkında büyük bir öneme sahiptir.¹ Bu başlık altında ise belli başlı İslâm tarih ve coğrafya kitapları tanıtılmıştır.

Bir tarihçi olan Azîmî, 1090 yılında Halep'te doğmuş ve 1163 yılında vefat edene kadar tarihe dair üç eser yazmıştır.² Bu eserlerden Azîmî Tarihi diye bilinen eserin, 1038-1144 yılları arasında Selçuklular hakkındaki kısmı Ali Sevim tarafından Türkçe tercüme, Arapça metin, notlar ve açıklamalar verilerek 1988 yılında neşredilmiştir.³ Bu çalışmada ise eserin 2006 yılında yapılan ikinci baskısı kullanılmıştır.⁴ Eser Anadolu'da gerçekleşen Müslüman-Haçlı mücadeleleri, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Kirman, Irak, Anadolu ve Suriye Selçuklu Devletleri, Dânişmendliler, Ahlatşahlar, Artuklular, Böriler ve Zengiler hakkında bilgiler içermektedir. Aynı zamanda eser Türkler, Haçlılar ve Doğu Roma arasında geçen mücadelelere de ışık tutmaktadır. İbnü'l-Esir, İbn Hallikân, İbnü'l-Adîm, İbnü'l-Furat, İbn Dokmak ve Bedreddin el-Aynî Azîmî'nin eserini kaynak olarak kullanan müelliflerdir.⁵

Arap tarihçilerin en önde geleni kabul edilen İbnü'l-Esir,⁶ 1160 yılında Cizre'de doğmuştur. Çeşitli âlimlerden dil, hadis, edebiyat ve tarih dersleri alan İbnü'l-Esir, 1182 yılından itibaren tarihle ilgilenmeye başlamıştır. Müellif,

¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s. 24.

² Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul 1998, s. 113; Ali Sevim, "Azîmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 330.

³ Sevim, "Azîmî", IV, s. 331.

⁴ *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (1038-1143/44)*, çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

⁵ Sevim, "Azîmî", IV, s. 331.

⁶ Claude Cahen, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S. 2, çev. İsmet Kayaoğlu ve Mehmet Dağ, Ankara 1975, s. 181.

1232/1233 yılında vefat ettiğinde geriye dört tane tarih kitabı bırakmıştır. Bunlardan en önemlisi el-Kâmil fi't-Târih adlı eseridir.⁷ İbnü'l-Esir'i kendisinden önceki tarihçilerden ayıran en önemli özellik, onun eser kaleme alırken topladığı çeşitli malzemeyi incelerken tenkid metodunu kullanmış olmasıdır. İbnü'l-Esir'in başlıca kaynağı, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin 915 yılına kadar olan olayları anlattığı eseridir. İbnü'l-Esir ise Taberî'nin eserine ilaveler yapmak suretiyle onu geliştirmiştir.⁸ “Tarihçilerin en bilgini ve sağlamı” şeklinde tanımlanan⁹ İbnü'l-Esir, insanlığın yaratılışından 1230/1231 yılına kadar gerçekleşen olayları anlatan genel bir tarih kitabı kaleme almıştır. On iki cilt halinde hazırlanan kitap Türk tarihini aydınlatıcı bir eserdir. Özellikle on, on bir ve on ikinci ciltleri İslâmî dönem Türk tarihi hakkında geniş bilgiler içermektedir.¹⁰ el-Kâmil fi't-Târih'te Oğuzların Anadolu'ya göç etmesinden itibaren meydana gelen gelişmeler kaydedilmiştir. 1048 yılında Türkmenlerin Trabzon'a düzenledikleri akın, Selçukluların 1054, 1064 yıllarında düzenledikleri seferler karşısında Anadolu, Kafkasya ve Doğu Anadolu'nun durumu hakkında bilgiler eserden öğrenilebilmektedir. Dânişmendlilerin Anadolu'da buldukları faaliyetler ve Gürcü Krallığı ile Türkiye Selçuklu Devleti arasında yaşanan ilişkiler de kaynakta işlenmiştir. İbnü'l-Esir, Türkiye Selçuklu Devleti ile Beylikler arasında yaşanan siyasî gelişmeler hakkında ana kaynak olması dolayısıyla, verdiği bilgiler kıymetlidir. Ayrıca eserden, Celaleddin Harzemşah ve Moğolların Doğu Anadolu ve Gürcistan'da bıraktıkları etkiyi de öğrenmek mümkündür.¹¹

Ebu'l-Fidâ, 1273 yılında Şam'da doğmuştur. 1331 yılında ölümüne kadar devlet işleriyle uğraşmıştır. Ebu'l-Fidâ idarî işlerle ilmî faaliyetleri beraber yürütmüş nadir kişilerden birisi olmuştur. Ebu'l-Fidâ'nın en önemli eserlerinden biri coğrafya alanında kaleme aldığı Takvîmü'l-Büldân adlı eseridir. Müellif 1321 yılında tamamladığı eserinde, altı yüz yirmi üç yerleşim merkezi ve buraların enlem ve boylamlarından bahsetmiştir.¹² Karadeniz Havzası'ndaki pek çok şehrin coğrafi

⁷ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, ss. 137-138.

⁸ V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kervan Yayınları, İstanbul 1981, ss. 5-6.

⁹ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, C. II, haz. Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 127.

¹⁰ M. Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler-*, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, ss. 154-155.

¹¹ İbrahim Telliöğlü, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2007, ss. XL-XLI.

¹² Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, ss. 178-180.

tasvirine değinen müellif, eserinde Samsun'a da bir paragraf ayırmıştır.¹³ Bununla birlikte, Ebu'l-Fidâ Suriye, Mısır, Hicaz'ın bir kısmı ve Kuzey Suriye'den Fırat boylarına kadar uzanan coğrafyanın dışına çıkmamıştır. Gidip görmediği yerler hakkındaki bilgileri ise kendinden önce yazılmış eserlerden almıştır.¹⁴ Bu çalışmada Arapça nüshası kullanılan eserin¹⁵ Türkçe'ye tercümesini Ramazan Şeşen yapmıştır.¹⁶

1300-1348 yılları arasında yaşayan el-Ömerî, hem tarih hem de coğrafya açısından önemli bir eser kaleme almıştır.¹⁷ Memlûkler döneminde devlet görevlisi olan müellif, olaylar ve şahsiyetler hakkında başarılı değerlendirmeler de yapmıştır.¹⁸ Yirmi yedi ciltten oluşan Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâlki'l-Emsâr adlı eserinin üçüncü cildi Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹⁹ el-Ömerî kendinden sonra gelen müelliflere kaynaklık etmiştir.²⁰ Onun eseri coğrafya, tarih, devlet teşkilâtı, idarecilik açısından önemlidir. Memlûkler, Anadolu Beylikleri, Moğollar, Celâyirli tarihleri için en önemli kaynaklardan birisidir.²¹ el-Ömerî, Mısır ve Suriye'den başka bir yere gitmemiştir. Dolayısıyla onun Anadolu Türkleri hakkında verdiği bilgiler kendisinden önce yazılmış coğrafya kitaplarından ve Anadolu'ya seyahat etmiş kişilerden dinlediği bilgilere dayanmıştır.²² Bu çalışmada eserin orijinal Arapça metninden yararlanılmıştır.²³

1.4.2. Lâtin Kaynakları

Orta Çağ ticareti söz konusu olduğunda, Cenevizliler ve Venedikliler gibi denizcilikle uğraşan iki önemli unsur karşımıza çıkmaktadır. Karadeniz Havzası'nda yapılan ticarete Cenevizliler büyük pay sahibi olmuşlardır. Bunun neticesinde pek çok yazılı belge oluşturulmuştur. Archivio Di Stato Di Genova'da hassasiyetle muhafaza edilen Lâtince belgeler, Orta Çağda Karadeniz Havzası hakkında önemli

¹³ Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, nşr. M. Reinaud, Dârü't-Tıbâati's-Sultâniyye, Paris 1840, s. 393.

¹⁴ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler-*, s. 213.

¹⁵ Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, nşr. M. Reinaud, Dârü't-Tıbâati's-Sultâniyye, Paris 1840.

¹⁶ *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.

¹⁷ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler-*, s. 443.

¹⁸ Abdülazîz el-Alevî, "İbn Fazlullah el-Ömerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 483.

¹⁹ Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâliku'l-Ebsâr)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 11.

²⁰ el-Alevî, "İbn Fazlullah el-Ömerî", C. XIX, s. 483.

²¹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 190.

²² el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâliku'l-Ebsâr)*, s. 13.

²³ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâlki'l-Emsâr*, C. III, nşr. Kâmil Salmân el-Cebûrî, Dar Al-Keteb Al-İlmîyah, Beyrut 1971.

kayıtlar içermektedir. Bu belgeler arasında konsolosluk kayıtları, noter kayıtları, Ceneviz ticaretinin boyutlarını belirleyen Officium Gazarie kayıtları gibi pek çok kurum ve kişi tarafından tutulan kayıtlar yer almaktadır. Araştırmamız boyunca incelediğimiz eserlerden, Karadeniz Havzası'nın özellikle Cenevizliler tarafından çok iyi bilindiği ve kayıtların titizlikle tutulduğu anlaşılmıştır.

Lâtince belgeleri okuyabilmek apayrı bir meziyet gerektirmektedir. Bu yapılabildiği zaman sadece Samsun ve Simisso özelinde değil genel olarak Karadeniz Havzası'nda yapılan ticaretin boyutları ve bunun Türklerle ne kadar ilişkisi olduğu daha iyi öğrenilecektir. Ancak bu belgelerin az bir kısmı neşredildiği için bu belgelere dayalı eser kaleme almış olan araştırmacıların eserlerinden istifade edilmiştir. Bunlardan en önemli olarak gördüğümüz ise yayımlanmış birincil kaynak sınıfında olan, G. I. Brătianu'nun 1927 yılında yayımladığı *Actes Des Notaires Génois De Pera Et De Caffa De La Fin Du Treizième Siècle (1281-1290)* başlıklı eserdir.²⁴ Burada Karadeniz Havzası'nda bulunan şehirlerle ilgili Lâtince belgelerin bir kısmı Fransızca açıklamalarıyla birlikte sunulmuştur. Böylece araştırmacılara büyük bir kolaylık sağlanmıştır. Simisso'ya dair birkaç paragraflık bilgi mevcuttur.

*Cartolari Notarili Genovesi (1-149) Inventario*²⁵ adıyla yayımlanmış kitap, arşiv belgelerinin yayımlandığı başka bir kitaptır. Burada hangi yıllarda, hangi şehirde noter olarak kimlerin görevli olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Bu belgelerden Fatsa'daki noteri öğrenmekteyiz. Böylece Karadeniz Bölgesi'nde bir iskele olan Fatsa'nın kayıtlara geçtiği belirlenmiştir.

1.4.3. Ermeni ve Gürcü Kaynakları

Türkler hakkında bilgi veren topluluklardan bir tanesi olan Ermenilerin tuttıkları kayıtlarda yer alan bilgiler, Eski Çağda Türklerin batıya doğru yaptıkları göçlerle birlikte başlatılmıştır. Ancak Ermeni tarihçilerin tuttıkları kayıtlarının önem kazanması, daha çok Selçuklu dönemiyle başlamıştır. Tuğrul Bey'in 1054 seferinde Selçuklu keşif kuvvetlerinin kuzeyde Kafkaslara, kuzeybatıda ise Samsun sınırına dayandığı, sadece Ermeni tarihçilerinden öğrenilebilecek bilgilerdir.²⁶

²⁴ G. I. Brătianu, *Actes Des Notaires Génois De Pera Et De Caffa De La Fin Du Treizième Siècle (1281-1290)*, Cvltvra Natională, Bucarest 1927.

²⁵ *Cartolari Notarili Genovesi (1-149) Inventario*, 1/2, Archivio di Stato di Genova, Roma 1961.

²⁶ İbrahim Tellioğlu, *Orta Çağ'da Türkler Ermeniler Gürcüler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019, s. 12, 40.

Urfalı bir rahip olan Mateos, XI. yüzyılın sonu ile XII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Kaleme aldığı Vekayinâme 952-1136 yılları arasını kapsamaktadır. Urfalı Mateos'un eserine, Grigor adlı bir papaz tarafından 1163 yılına kadar gerçekleşen olayları anlatan bir ek yazılmıştır. Urfalı Mateos'un eseri, Selçukluların Doğu Anadolu'yu fethetmeye başladıkları dönemden Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşuna kadar geçen olaylar hakkında ve Türklerin Haçlılar karşısında verdikleri mücadeleler hakkında, Ermeni kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir.²⁷ Urfalı Mateos'un kayıtları, Çağrı Bey'in batı seferi ile önem kazanmıştır. Zira 1048'den beri Doğu Anadolu'daki Doğu Roma-Selçuklu mücadelesini kaydeden Mateos, Tuğrul Bey dönemine gelindiğinde bölgedeki Doğu Roma askerî gücünün çöküşü hakkında önemli kayıtlar tutmuştur. Ayrıca Dânişmendlilerin Anadolu'daki faaliyetlerine de yer veren müverrih, kuzeydeki bölgeyi Türklere açan bu Türk beyliğinin diğer Türk teşekkülleri, Haçlılar ve Doğu Roma ile olan münasebetlerinden bahsetmiştir.²⁸ Eserin Türkçe tercümesi yapılmıştır.²⁹

XIII. yüzyılın önemli bir Ermeni müverrihi olan Vardan,³⁰ kaleme aldığı tarih kitabında Türk tarihi hakkında önemli kayıtlar tutmuştur. Onun eserinin 889-1269 yıllarını ihtiva eden üç yüz seksen yılın olayını anlattığı kısmı Anadolu tarihi için önemlidir. Selçukluların Anadolu'ya girişi, çeşitli beyliklerin kurulması, Doğu Roma ve Haçlılar karşısında verilen mücadeleler ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu Vardan tarafından kaleme alınmıştır. Onun eserinin en orijinal tarafı ise, olayların şahidi olarak kaleme aldığı, Moğolların Gürcistan ve Doğu Anadolu'da meydana getirdikleri tahribat hakkında tuttuğu kayıtlarıdır.³¹ Eser Türkçe'ye tercüme edilmiştir.³²

XI.-XIII. yüzyıllara ait Gürcü tarih eserleri, Selçuklu Devleti'nin sosyo-ekonomik ve siyasî tarihine dair önemli kaynaklardır. Bu eserlerden Anonim Matian Kartlis (Gürcistan Vakayinamesi), Gürcü Çarı David'in tarihçisinin eseri olan Gar David'in Tarihi, Anonim Taç Sahiplerinin Tarihi ve Medhi, Basili'nin Kraliçe

²⁷ Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", *Tarih Dergisi*, 1/1, 1949, s. 102, 104.

²⁸ Tellioğlu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. XXIV.

²⁹ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

³⁰ Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", *Tarih Dergisi*, 1/2, 1950, s. 401. ss. 401-438.

³¹ Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", 1/2, ss. 401, 404-405.

³² Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Post, İstanbul 2017.

Tamara'nın Tarihi gibi eserler önem kazanmıştır. Ancak önemlerine rağmen bu eserler Selçuklu tarihi açısından yeterince araştırılmamıştır. Bununla birlikte, bu eserlerin Avrupa ve doğu dillerinde çevirileri de yapılmamıştır.³³

Dilimize tercümesi yapılmış olan ve bu çalışmada kullanılan Gürcü kaynağı K'art'lis Chovreba ise Gürcistan Tarihi adıyla yayımlanan kitaptır.³⁴ Gürcü kaynakları Selçukluların Kafkasya'daki faaliyetleri, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türkiye Selçukluları için önemli bilgiler içermektedir.³⁵ XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar Türk-Gürcü ilişkileri hakkında bilgi veren Gürcülerin meydana getirdiği K'art'lis Chovreba, anonim bir kroniktir. XVIII. yüzyılda Gürcü Kralı Vakhtang'ın emri ile sözlü rivayetlerin derlenmesiyle oluşturulmuştur. Derleme esnasında Gürcü kilisesinin kayıtlarından yararlanılmıştır. Böylece geç dönemde kayıt altına alınan olayların hatalı aktarımının önüne geçilebilmiştir.³⁶ K'art'lis Chovreba, Oğuzların batıya göç etmeleri neticesinde Anadolu'da yaşayan Hıristiyan halk üzerindeki etkisi, Osmanlı hâkimiyetine kadar olan süre zarfında Güney Kafkasya ve Karadeniz Bölgesi'nde Türk yerleşiminin boyutları hakkında malûmat içeren bir kaynaktır. Ayrıca 1204 yılında kurulan Trabzon Rum Devleti'nin hâkimiyet sahası hakkında bilgi vermesi, Doğu Roma ve Türk kayıtlarında mevcut olan kayıtların değerlendirilebilmesini sağlayan önemli bir eserdir.³⁷

1.4.4. Süryanî Kaynakları

Süryanîler tarafından çok sayıda eser bırakılmamıştır. Ancak eserlerini Anadolu sınırına yakın yerlerde yazdıklarından, verdikleri bilgiler önemlidir.³⁸ Doğu Anadolu'da yaşayan Süryanî tarihçiler genellikle Doğu Romalılara karşı Türkleri kurtarıcı olarak kabul etmişler ve bu durum eserlerine yansımıştır. Süryanî tarihçilerden Malatya Patriği Süryanî Mihael, 1125-1199 yılları arasında yaşamıştır. II. Kılıçarslan dönemi olayları hakkında önemli bir kaynaktır. Yazar, eserinde Türkler hakkında verdiği bilgilerde zaman zaman kronolojik hatalara düşmüştür.³⁹

³³ N. N. Şengeliya, "XI-XIII. Yüzyıl Gürcü Tarihçilerine Göre Selçuklular", çev. Mehmet Mürselov, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22/2, Aralık 2017, s. 227.

³⁴ *Gürcistan Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

³⁵ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 31.

³⁶ İbrahim Tellioğlu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yayınları, Trabzon 2009, s. XVI.

³⁷ Tellioğlu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. XXIII.

³⁸ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 397.

³⁹ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, ss. 32-33.

Bu çalışmada, Süryanî Mihael'in Vekayinâme'sinin Türkçe çevirisinden faydalanılmıştır. Eserde, Türk akınlarnın Karadeniz kıyılarına kadar ulaşması, Dânişmendlilerin faaliyetleri, Büyük Selçuklular, Türkiye Selçukluları, Haçlılar ve Doğu Roma İmparatorluğu tarihleri ve bu unsurlar arasındaki münasebetler hakkında bilgi edinmek mümkündür.⁴⁰

1226 yılında Malatya'da doğan ve bir Yahudi olan Abu'l-Farac, 1243 yılında Moğol istilâsı sonucunda ailesiyle birlikte Antakya'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Burada Hıristiyan olan müverrih, 1286 yılında Meraga'da ölmüştür.⁴¹ Abu'l-Farac'ın eseri, Çağrı Bey'in batı seferinden Türkiye Selçukluları'nın son zamanlarına kadar, Selçukluların Anadolu'daki faaliyetlerini anlatan önemli bir kaynaktır. Eser, Dânişmendlilerin Doğu Roma valisinden Karadeniz Bölgesi'ndeki bazı kaleleri aldığı haberini kaydetmesi bakımından kıymetlidir.⁴² Bu çalışmada eserin Türkçe tercümesi kullanılmıştır.⁴³ Yazarın bir diğer eseri olan Târîhu Muhtasari'd-Düvel, yukarıda bahsedilen Süryanice genel tarihinin kendisi tarafından yapılan Arapça özetidir.⁴⁴ Türkçe tercümesi olan eser, Moğol istilâsı hakkında bilgi vermesi bakımından kıymetlidir.⁴⁵

1.4.5. Grek ve Doğu Roma Kaynakları

Doğu Roma kaynakları, Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile Anadolu'nun fethiyle ilgili konularda kayıtlar içermektedirler. Buna karşılık aynı kaynaklar Türkiye Selçukluları hakkında birinci derecede önemli hale gelmişlerdir. İslâm tarihçilerine göre daha zayıf olan Doğu Roma tarihçileri, imparatorluğa bağlı olmanın verdiği bir gurur ile eserlerini kaleme almışlar ve Selçuklular karşısındaki mağlubiyetlerini bu bakış açısıyla yorumlayarak, tarihî gerçeklerin yanlış anlaşılmasına yol açmışlardır.⁴⁶

⁴⁰ *Süryanî Mihail Vekainâmesi*, Birinci Bölüm (822-1042), çev. Hrant D. Andreasyan, y.y. , 1944; *Süryanî Patrik Mihailin Vakainâmesi*, İkinci Kısım (1042-1195), çev. Hrant D. Andreasyan, y.y., 1944.

⁴¹ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler-*, ss. 195-198; A. Zeki Velidî Togan, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985, s. 187.

⁴² Tellioğlu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz 'de Türkler*, s. XLII.

⁴³ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

⁴⁴ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 93.

⁴⁵ Ebû'l-Ferec İbnü'l-İbri, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 4.

⁴⁶ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 31.

1018 yılında doğan Mikhail Psellos, zamanının büyük bilgini olarak değerlendirilmiştir. Kaleme aldığı *Khronographia* adlı eseri, Orta Çağın en önemli hatırat kitabı olarak kabul edilmiştir. Psellos'un önemli devlet görevlerinde bulunması, tasvirlerinde taraf tutmasına yol açmıştır.⁴⁷ Işın Demirkent tarafından Türkçe'ye tercüme edilen eser, 976-1077 yılları arasında Doğu Roma İmparatorluğu'nun tarihini anlatmaktadır.⁴⁸ Yazar, genellikle Doğu Roma sarayında meydana gelen gelişmeleri ve imparatorun kişisel özelliklerini ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır. Bununla birlikte eser, Alp Arslan zamanında düzenlenen yağma akınları hakkında önemli bilgiler içermektedir.⁴⁹

Mikhael Attaleiates, 1020-1030 arasında bir yılda doğmuştur. İmparator Konstantinos Dukas döneminde (1059-1067) askerî yargıç olarak görev yapmıştır. Böylece o, Romanos Diogenes'in seferlerine katılma imkânı bulmuştur. Malazgirt Savaşı'nın da tanığı konumundadır. Attaleiates'in 1080 yılından sonra öldüğü tahmin edilmiştir. Kaleme aldığı eseri *Tarih*, 1034-1080 yılları arasındaki olayları anlatmaktadır. Aktardığı bilgilerin çoğu tanık olduğu olaylardır. Bununla birlikte yargıç olarak görev yapıyor olması, gözlemlerinde tarafsız kalmış olabileceği izlenimini uyandırmıştır.⁵⁰

Doğu Roma İmparatoru Aleksios Komnenos'un kızı olan Anna Komnena, 2 Aralık 1083 tarihinde doğmuştur. Ölüm tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, 1153 yılında öldüğü tahmin edilmektedir. Sarayda edebiyat, felsefe, tarih, coğrafya alanlarında öğrenim gören Anna Komnena, *Alexiad*⁵¹ isimli bir eser kaleme almıştır.⁵² Eserde Dânişmendliler ile Türkiye Selçukluları'nın Doğu Roma ile olan ilişkilerine yer verilmiştir. Anna Komnena'nın eserinde tutarsızlıklar ve çelişkiler tespit edilmiştir. Bununla birlikte eser, Anadolu'da meydana gelen olayları anlatması bakımından önemlidir.⁵³

⁴⁷ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 293.

⁴⁸ *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, çev. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. XXI.

⁴⁹ Tellioglu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. XXXII.

⁵⁰ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, ss. 5-6.

⁵¹ Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İnkılâb Kitabevi, İstanbul 1996.

⁵² Lale Yılmaz, "Anna Komnena'nın *Alexiad*'ında İstanbul Surdışı Yerleşmeleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, 26/2, Ekim 2017, s. 296.

⁵³ Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, ss. 7-8.

Ioannes Kinnamos'un *Historia*'sında Komnenos Hanedanı İmparatorları II. Ioannes ve I. Manuel dönemlerini (1118-1176) anlatan tarih eseri, Işın Demirkent tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁵⁴ Doğu Roma ile Türkiye Selçukluları ve Dânişmendliler hakkında çeşitli malûmat vermesi bakımından eser, Anadolu Türk tarihi için büyük bir öneme sahiptir. Dânişmendli Yağlıbasan'ın Bafra'yı ele geçirmesi, bölge tarihi için eserde yer alan önemli bir bilgidir.⁵⁵

Niketas Khoniates, 1206 yılına kadar uzanan tarih eseri kaleme almıştır.⁵⁶ Yazarın Ioannes ve Manuel Komnenoslar dönemlerine ait eseri⁵⁷ ile 1204 yılında İstanbul'un Haçlı işgaline uğradığı döneme ait eseri⁵⁸ Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Niketas kaleme aldığı tarih eseri ile XII. yüzyılın başından XIII. yüzyılın ilk yıllarına kadar olan döneme büyük bir iz bırakmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu ile Türkiye Selçuklu Devleti arasında yapılan savaşlara, siyasî ve ticarî ilişkilere eserinde yer veren Niketas, XII. yüzyıl boyunca Anadolu'da yaşanan olayları anlatan önemli bir kaynaktır. Onun eserinin çağdaşı Müslüman, Lâtin, Süryani, Ermeni, Rus kaynakları ile karşılaştırıldığında Türkiye Selçuklu Devleti tarihi hakkında verilmeyen pek çok bilgiyi barındırdığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla eser sadece Doğu Roma İmparatorluğu için değil Anadolu Türk tarihi bakımından da kıymetlidir.⁵⁹

Âlim ve bir devlet adamı olan Akropolites, İznik Rum Devleti'nin tarihini kaleme almıştır.⁶⁰ Kaleme aldığı *Vekayinâme*'si Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁶¹ Yazar 1217-1282 yılları arasında yaşamıştır.⁶² Bu çalışmada, eserin Macridites tarafından yapılan İngilizce çevirisinden yararlanılmıştır.⁶³ Eser, Aleksios ve David kardeşlerin Trabzon'da bir devlet kurmalarına dair malûmat içermektedir.⁶⁴

⁵⁴ *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, haz. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. XIX.

⁵⁵ *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, ss. XXX-XXXI, 129.

⁵⁶ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 387.

⁵⁷ Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

⁵⁸ *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, çev. Işın Demirkent, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004.

⁵⁹ *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, ss. XXIX, XXXII-XXXIII.

⁶⁰ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 387.

⁶¹ Georgios Akropolites, *Vekayinâme*, çev. Bilge Umar, Arleoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

⁶² Georgios Akropolites, *Vekayinâme*, ss. 5-6.

⁶³ George Akropolites, *The History*, trans. Ruth Macrides, Oxford University Press, New York 2007.

⁶⁴ George Akropolites, *The History*, s. 86, 120.

XIV. yüzyılın ortalarında Trabzon'da papaz olarak görev yapan Michael Panaretos'un hangi yıllarda yaşadığı tam olarak tespit edilememiştir. Bununla birlikte, onun kaleme aldıklarından, Trabzon Rum Devleti Kralı III. Aleksios (1349-1390) döneminin şahidi olduğu anlaşılmıştır.⁶⁵ Saray tarihçisi olan Panaretos'un kaleme aldığı Kronik, Trabzon Rum Devleti hakkında önemli bir Rum kaynağıdır.⁶⁶ Kronik, 1204-1426 yılları arasında Trabzon Rum Devleti'nin tarihini anlatmaktadır.⁶⁷ Kaynak, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Trabzon Rumları ile Türkler arasındaki ilişkiler ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Türklerin faaliyetleri hakkında pek çok bilgi içermektedir.⁶⁸ Eseri önemli kılan husus, Trabzon Rum Devleti'nin çevresindeki Türk beylikleriyle ve devletleriyle olan ilişkisine dair tuttuğu kayıtlardır. Panaretos, III. Aleksios'un iktidarda kaldığı süre zarfında olaylara şahit olmakla birlikte Türk ilerlemesi ve Kralın bu durum karşısında takip ettiği politika hakkında bilgi veren tek kaynaktır.⁶⁹ Eser ayrıca, çevredeki Türk siyasi teşekkülleri ile Trabzon Rumlarının gücünü karşılaştırma imkânı da sunmaktadır.⁷⁰ Bu çalışmada, Panaretos Kroniği'nde Türkler hakkında geçen malûmat için İbrahim Tellioğlu ve Anthony A. M. Bryer'in çalışmaları temel alınmıştır.⁷¹

1400 yılı civarında doğup 1481'den sonra öldüğü tahmin edilen Dukas,⁷² eserine dünya tarihine bir giriş ile başlamış ve eserini 1462 yılına kadar getirmiştir. Onun eseri Ioannes Kantakuzenos'un 1341 yılında başa geçmesiyle daha ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır. Sultan Bayezid'in 1389 yılında tahta çıkmasından itibaren ise daha fazla ayrıntı vermeye başlamıştır.⁷³ Ancak yazar İstanbul'un fethi esnasında şehirde değildir.⁷⁴ Dukas'ın eseri Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Eserde, İstanbul'un

⁶⁵ İbrahim Tellioğlu, "Panaretos Kroniğinde Türkler ", *Tarih Boyunca Karadeniz*, haz. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon 2015, s. 131.

⁶⁶ Tellioğlu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. XXIX.

⁶⁷ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 435.

⁶⁸ Murat Keçiş, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. XII, XV.

⁶⁹ Tellioğlu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. XXIX.

⁷⁰ İbrahim Tellioğlu, *Kommenosların Karadeniz Hakimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Serander Yayınları, Trabzon 2009, s. XIV.

⁷¹ Tellioğlu, "Panaretos Kroniğinde Türkler ", ss. 129-142; Anthony A. M. Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", çev. M. Sibel Dinçel ve Murat Keçiş, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 16, Bahar 2014, ss. 177-232.

⁷² Levent Kayapınar, "Dukas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. EK-I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, ss. 346-347.

⁷³ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, ss. 32-34.

⁷⁴ Kayapınar, "Dukas", C. EK-I, s. 347.

fethinden sonra, Fatih Sultan Mehmed'in Cenevizlilerin ve Venediklilerin Karadeniz'e geçişlerine sınırlama getirdiğine dair kayıtlar tutulmuştur.⁷⁵

1.4.6. Türk Kaynakları

Türkler için tarihçilik yeni bir ilim olarak gelişmemiştir. Zira Ebu'l-Mu'temir Süleyman b. Tarhan et-Teymî (ö. 760) ve Abdullah b. el-Mübârek (ö. 798)'ten beri Türkler arasında Arapça ve Farsça tarih kitapları yazan müverrihler çıkmıştır. Eyyubiler ve Memlûkler dönemlerinde de pek çok ünlü Türk tarihçi yetişmiştir. Yakut el-Hamavî, İbn Ebî Usaybia, Baybars el-Mansûrî, İbn Aybek ed-Davâdârî, Zehebî ve Aynî bu tarihçiler arasında yer almışlardır ve eserlerini Arapça kaleme almışlardır. XIII. yüzyılda ise Anadolu'da Türk edebiyatı gelişmeye başlamıştır. Bu durum XIV. yüzyılda tarih ve başka konulardaki eserlerin tercüme edilmesi şeklinde gelişim göstermiştir. XV. yüzyıl başlarında ise Türkçe tarih kitapları yazılmaya başlanmıştır.⁷⁶

XIII. yüzyılda yaşayan İbn Bibi, 1231 yılı civarında Konya'ya gelmiştir. 1282 yılı civarlarında ölümüne kadar Türkiye Selçukluları'nın hizmetinde bulunmuştur.⁷⁷ el-Evamirü'l-Ala'ye fi'l-Umuri'l-Ala'ye adlı Farsça bir eser kaleme almıştır.⁷⁸ Müellif eserine bu adı veriş gerekçesini eserinde belirtmiştir. Buna göre, kitap Sultan Alaeddin Keykubad'ın başından geçenleri ve faaliyetlerini anlattığı için bu adı almıştır.⁷⁹ İbn Bibi, Selçukluların ilk zamanlarına ait kaynakların az ve yetersiz oluşu sebebiyle, eserine 1192 yılında tahta çıkan Türkiye Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'le başlayıp, anlatımını kendi zamanına kadar getirmekle yetinmiştir.⁸⁰ İbn Bibi tarihçi olmadığı için genellikle olayların tarihlerini vermemiştir. Verdiği tarihlerin ise bir kısmı yanlıştır. Bununla birlikte eserinde anlattığı olayların çoğuna ya şahit olmuş ya da olaya şahit olan kişilerden nakletmiştir. Onun eseri Türkiye Selçukluları tarihinin en önemli kaynağıdır.⁸¹ İbn Bibi, Anadolu'da siyasî birliğin sağlanması sürecinde Türk beylikleri ile Türkiye Selçukluları arasında meydana gelen mücadeleleri detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bundan başka, Komnenosların

⁷⁵ Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956, s. 151.

⁷⁶ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 281.

⁷⁷ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, ss. 166-167.

⁷⁸ M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Bellekten*, 7/27, Temmuz 1943, s. 388.

⁷⁹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ye fi'l-Umuri'l-Ala'ye*, C. I, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 29.

⁸⁰ Herbert W. Duda, "İbn Bibî'nin Selçuk Tarihi", *Şarkiyat Mecmuası*, S. 2, 1958, s. 1.

⁸¹ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 167.

Sinop ve Samsun'u ele geçirmek suretiyle Karadeniz ticaretini kontrol etmeye çalışmaları da eserde açıkça anlatılmıştır.⁸²

Türkiye Selçukluları tarihi hakkında İbn Bibi'den başka diğer en önemli kaynak Aksarayî'nin eseridir.⁸³ Zamanının ilimlerini tahsil etmiş bir bürokrat olan müellif, XIII. yüzyılın ikinci yarısıyla XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'da yaşamıştır. 1323 yılında yazdığı eserini⁸⁴ İlhanlıların Anadolu Valisi Timurtaş'a ithaf etmiştir. Dört kısma ayrılan kitabın dördüncü bölümünde, XIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın ilk yarısı arasında Türkiye Selçukluları tarihi anlatılmıştır. Bu bölüm, müellifin kendi gözlemlerine, resmî vesikalara ve İbn Bibi'nin eserine dayanılarak yazılmıştır.⁸⁵ Müellif Anadolu'da dîvan hizmetinde bulunmasından ötürü olayların şahidi konumundadır. Bu durum onun eserinin önemini artırmıştır. Anadolu'da Moğol dönemi için en önemli kaynak olan ve İbn Bibi'nin Selçuknâmesi'ni tamamlayan bir eserdir.⁸⁶ Aksarayî, naklettiği olayları İbn Bibi kadar ayrıntılı kaydetmemiştir. Ancak o, olayların gerçekleştiği tarihleri belirttiği için, diğer kaynaklardan farklılaşmıştır. Eser, 1280 yılından sonraki olaylar hakkında en önemli bilgi kaynağıdır. Anadolu'daki Türkmen gruplarının Moğol idaresine karşı tutumları, ülkede meydana gelen ayaklanmalar, İlhanlı valilerinin Anadolu'daki faaliyetleri ve Doğu Karadeniz Bölgesi hakkında kaynaklarda az bilgi yer alması, Aksarayî'nin eserinin önemini artırmıştır.⁸⁷

Esterâbâdî, XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın başlarında yaşamıştır.⁸⁸ 1394 yılında Timurluların elinden kaçmayı başaran Esterâbâdî, Sivas'a gelerek Kadı Burhaneddin'e sığınmıştır. Esterâbâdî'nin bilinen tek eseri olan *Bezm u Rezm* adlı Farsça eser, Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin'in emriyle kaleme alınmış özel tarih niteliğindedir.⁸⁹ Müellif *Bezm u Rezm* adını vermek istediği kitabının, devlet büyüklerine bir rehber olmasını istediğini eserinde belirtmiştir.⁹⁰ Kadı

⁸² Telliöğlü, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, ss. XXXIV-XXXV.

⁸³ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler-*, s. 418.

⁸⁴ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

⁸⁵ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 281; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 5.

⁸⁶ Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s. 389.

⁸⁷ Telliöğlü, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, ss. XXXVI-XXXVII.

⁸⁸ Tahsin Yazıcı, "Esterâbâdî, Azîz b. Erdeşîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 438.

⁸⁹ Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", s. 380; Yazıcı, "Esterâbâdî, Azîz b. Erdeşîr", C. XI, s. 438.

⁹⁰ Aziz B. Erdeşîr-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 42.

Burhaneddin'in hükümdarlığı boyunca Eretnalılar, Mutahharten Beyliği, Karamanoğulları ve diğer beylikler ile olan mücadelelerinden bahsetmiştir. Dolayısıyla eser Kadı Burhaneddin Devleti'nin özellikle 1394 yılından sonraki dönemi için birinci elden kaynağıdır.⁹¹ Bezm u Rezm Erzincan Emirliği ve Canik Beylikleri'nin sahip oldukları asker sayısına dair içerdiği bilgi sebebiyle ayrı bir yere sahiptir. Böylece eser, bu konuda bilgi bulunan tek Türk kaynağı olma özelliğini kazanmıştır. Eserden Canik Beylikleri'nin XIV. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun bir Türk yurduna dönüşme süreci hakkında ayrıntılı bilgi elde edilebilmektedir. Eserin en büyük kusuru ise kronolojik bakımdan yetersiz kalışıdır.⁹²

Aşıkpaşazade 1400 yılı civarında doğmuştur. Kaleme aldığı tarih kitabını 1484 yılında tamamlamıştır. O, II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerinin şahidi olmuştur. Önceki dönemleri ise nakil yapmak suretiyle kaleme almıştır.⁹³ Osmanlı'nın Tarihi adıyla yayımlanan⁹⁴ eser, verdiği özgün bilgilerden dolayı Osmanlıların ilk devirleri hakkında en kıymetli kaynaklardan bir tanesi olarak değerlendirilmiştir.⁹⁵ Eserin Samsun'a dair tuttuğu kayıtlar ise, Müslüman Samsun ve Kâfir Samsun denen kesimlerin Osmanlılar tarafından nasıl ele geçirildiğine dairdir.⁹⁶

Osmanlı tarihinin ilk yüzyıllarında telif edilen Türkçe eserler sayılı miktardadır. Bunlar arasından XV. yüzyılda bir Türk müverrih tarafından Türkçe olarak kaleme alınan Mehmed Neşrî'nin eseri özel bir değer taşımaktadır. Doğum yılı bilinmeyen müellifin 1520 yılı civarında öldüğü tahmin edilmiştir.⁹⁷ Cihannümâ adlı sekiz kısımlık dünya tarihi kaleme almıştır. Bunlardan sadece Osmanlı hanedanının tarihini anlatan altıncı kısım günümüze gelebilmiştir. Bu kısım Oğuzlar, Türkiye Selçukluları ve II. Bayezid'e kadar anlatılan Osmanlı Hanedanı şeklinde olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Müellif kendisinden sonra gelen Âlî, Sadeddin,

⁹¹ Yazıcı, "Esterâbâdî, Azîz b. Erdeşîr", XI, s. 438.

⁹² Tellioglu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, ss. XXXIII-XXXIV.

⁹³ Abdülkadir Özcan, "Âşıkpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 6-7.

⁹⁴ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul 2003.

⁹⁵ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 41.

⁹⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, ss. 156-157.

⁹⁷ Faik Reşit Unat, "Neşrî Tarihi Üzerinde Yapılan Çalışmalara Toplu Bir Bakış", *Bellekten*, 7/25, 1943, ss. 177-178.

Solakzade, Müneccimbaşı gibi tarihçilere kaynaklık etmiştir.⁹⁸ Eserde pek çok orijinal bilgi olmakla birlikte, daha önce yazılmış ancak isimleri bilinmeyen kaynaklardan da istifade edilmiştir.⁹⁹ Neşri eserinde Yıldırım Bayezid'in Müslüman Samsun'u aldığı tarihten Yörgüç Paşa'nın bölgedeki beyliklerin hâkimiyetine son verdiği zamana kadar olan gelişmeler ile Canik Bölgesi'nin nüfus yapısı ve bölgedeki Oğuzların faaliyetleri hakkında verdiği bilgilerle, Samsun tarihi için kıymetli bir eser hazırlamıştır.¹⁰⁰

1.4.7. Seyahatnameler

Türk tarihinin en önemli kaynaklarından bir tanesi de seyahatnamelerdir. Çeşitli zamanlarda Türk ülkelerine giden yabancılar, ülkelerine döndüklerinde seyahat notlarını kaleme almışlardır. Gittikleri yerlerin etnik, kültürel, siyasî, ekonomik, askerî durumları hakkında bilgiler veren bu seyahat notları, Türk tarihinin aydınlatılmasında önemli bir yere sahip olmuşlardır.¹⁰¹

İspanyol Clavijo, Kastilya Kralı'nın elçisi olarak Semerkant'ta bulunan Timur'u ziyaret için gitmiştir. Sırasıyla İstanbul, Trabzon, Erzincan, Hoy, Tebriz, Meşhed ve Keş'ten geçerek Semerkant'a ulaşmıştır.¹⁰² Hangi yılda doğduğu bilinmeyen Clavijo, yolculuğu esnasında biriktirdiği anılarını ülkesine döndükten sonra kaleme almış, 1412 yılında da ölmüştür. Clavijo eserinde Karadeniz Bölgesi'ne dair pek çok bilgi sunmuştur. XV. yüzyılın başlarında Samsun'u gördüğünde, şehrin iki kaleden oluşan bir görünüm arz ettiğini kaydetmiştir.¹⁰³

Schiltberger, 1381 yılında doğmuştur. 1396 yılında Macar Kralı Sigismund hizmetinde Niğbolu Savaşı'na katılmıştır ancak Türkler'e esir düşmüştür. 1402 yılına kadar Yıldırım Bayezid'in emrinde kalan Schiltberger, Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'un tutsağı olmuştur. Timur'un ölümünden sonra ise esaret hayatı devam etmiş ve farklı hükümdarlara esir olmuştur. O, Anadolu'da geçirdiği esaret hayatı boyunca, Anadolu hakkında pek çok gözlem yapmıştır. Otuz yılı aşkın esaret hayatının ardından ülkesine döndüğünde kaleme aldığı eserini, 1427 yılında tamamlamıştır.

⁹⁸ Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, ss. 42-43.

⁹⁹ Unat, "Neşri Tarihi Üzerinde Yapılan Çalışmalara Toplu Bir Bakış", s. 181.

¹⁰⁰ Tellioglu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. XXXVIII.

¹⁰¹ Sadettin Gömeç, "İslâm Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20/31, 2000, s. 79.

¹⁰² Gömeç, "İslâm Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine", s. 82.

¹⁰³ Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur (Embajada a Tamor Làn)*, çev. Ö. R. Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul 1993, s. 67.

Onun eseri, Yıldırım Bayezid'in Samsun'u ele geçirmesi hakkında verdiği bilgilerle değer kazanmaktadır.¹⁰⁴

1.4.8. Araştırmalar

Bu başlık altında çalışma konumuz ile doğrudan ilgisi olan ve çalışmamızda istifade ettiğimiz belli başlı araştırma eserleri hakkında bilgi verilecektir.

2007 yılında düzenlenen *Geçmişten Geleceğe Samsun* başlıklı sempozyumda sunulan bir tebliğde, o zamana kadar Samsun tarihi hakkında yapılan çalışmaların, hangi dönemlere ait olduğu oransal olarak saptanmıştır. Buna göre, Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemine ait çalışmalar yüzde 44,95; Osmanlı dönemine ait çalışmalar yüzde 23,55; tarih öncesi ve Eski Çağa ait çalışmalar ise yüzde 8,18 oranındadır. Buna karşılık Osmanlı öncesine ait çalışmaların yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir. Samsun tarihi açısından pek fazla işlenmeyen konulardan bir tanesinin ise Selçuklu ve Beylikler dönemleri olduğu vurgulanmıştır.¹⁰⁵ Sonuçta şehrin bu dönemi yeterince anlaşılamaz ise Osmanlılardan önce bölgeye yerleşen topluluklar ve Samsun'un iskâna açılmasıyla ilgili problemler tam olarak açıklığa kavuşamayacaktır.¹⁰⁶

Canik Bölgesi'nde kurulan Türk beyliklerinden bahseden belli başlı araştırma eserleri yazılmıştır. İ. Hakkı Uzunçarşılı hazırladığı eserde,¹⁰⁷ Anadolu beylikleri hakkında verdiği bilgiler ile Selçuklu tarihine büyük bir katkı sağlamıştır.¹⁰⁸ Canik beylikleri tarihini kapsamlı bir şekilde ele alan Kazım Dilcimen,¹⁰⁹ hazırladığı araştırma ile konuya katkı sağlamıştır. Ancak Dilcimen'in Taceddinoğulları hakkında yazdıkları, Mevlûd Oğuz tarafından yetersiz bulunmuştur. Böylece Mevlûd Oğuz Taceddinoğulları Beyliği hakkındaki çalışması¹¹⁰ ile konuyu detaylı bir şekilde

¹⁰⁴ Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, ss. 11-20.

¹⁰⁵ Figen İpek, "Samsun Konulu Tarih Araştırmaları", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, C. II, ed. Cevdet Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, Samsun 2007, ss. 210, 212-213.

¹⁰⁶ İbrahim Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, İlkadım Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Samsun 2012, s. 25.

¹⁰⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1937.

¹⁰⁸ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 45.

¹⁰⁹ Kazım Dilcimen, *Canik Beyleri*, Ahali Matbaası, Samsun 1940.

¹¹⁰ Mevlûd Oğuz, "Taceddin Oğulları", *DTCFD*, 6/5, 1948, ss. 469-487.

incelemiştir. Kaleme aldığı iki ciltlik eseri ile Yaşar Yücel¹¹¹ Beylikler tarihine dair önemli bir eser hazırlayan araştırmacılardandır.

Canik beyliklerinden kalan mimarî yapılar üzerine araştırma yapan M. Sami Bayraktar,¹¹² Samsun ve çevresinde XIV.-XV. yüzyıllardan günümüze kadar ulaşan eserler hakkında bilgi verdiği çalışmalarıyla, bölgenin Türkler tarafından kalıcı olarak iskân edildiğinin anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Bafra'da hüküm sürdükleri bilinen Bafra Beyleri'ne ait bir türbe ise M. Zeki Oral¹¹³ tarafından tanıtılmıştır.

Orta Çağda doğuda yapılan ticarî faaliyetler hakkında yabancı araştırmacılardan W. Heyd'in eseri¹¹⁴ büyük öneme sahiptir. Türk araştırmacılardan ise Şerafettin Turan'ın kaleme aldığı eser,¹¹⁵ Orta Çağda Anadolu'da yapılan ticarî faaliyetlerin boyutunu ortaya çıkarmıştır. Osmanlıların Karadeniz Bölgesi'ne hâkim olmaya başladıkları dönemde Lâtinlerin yaptıkları ticaret hakkında bilgi veren Kate Fleet,¹¹⁶ eserini Ceneviz arşiv belgelerine dayanarak hazırlamış olması, Orta Çağda bölgede yapılan ticaret hakkında bilgilerin detaylandırılmasına fayda sağlamıştır. Onun hazırladığı çalışma, Türk tacirlerin Samsun'da yaptıkları ticareti etraflıca anlatması bakımından kıymetlidir. Eserde deri, kumaş, balmumu, sabun, üzüm gibi ticarî emtianın kimler tarafından nerede alınıp nerede satıldığı fiyatları paylaşılmıştır. Eser hem bu bakımdan hem de XV. yüzyılda Samsun ve Karadeniz Bölgesi'nde yapılan ticaretin tablosunu çizmesi bakımından kıymetlidir. Ayrıca incelenen dönem, Osmanlıların Karadeniz Bölgesi'nde idarî birliği sağladıkları ve Simisso kolonisinin XIV.-XV. yüzyıllardaki ticarî aktivitesinin azaldığı bir dönemdir. Buna rağmen göz ardı edilemeyecek boyutta alışverişin yapıldığı, bu çalışmadan öğrenilebilmektedir.

¹¹¹ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, C. I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

¹¹² M. Sami Bayraktar, "Bafra ve Çarşamba'da Beylikler Döneminden Kalan Tarihi Yapılar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/25, 2013, ss.111-139; "Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, C. I, haz. Cevdet Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2006, ss. 399-425; "Samsun'da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/7, Bahar 2009, ss. 85-118.

¹¹³ M. Zeki Oral, "Durağan ve Bafra'da İki Türbe", *Belleten*, 20/79, Temmuz 1956, ss. 385-410.

¹¹⁴ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, C. I, çev. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000; W. Heyd, *Histoire Du Commerce Du Levant*, C. II, Otto Harrassowitz, Leipzig 1923.

¹¹⁵ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, C. I, Metis Yayınları, İstanbul 1990.

¹¹⁶ Kate Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, çev. Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Michel Balard'ın Karadeniz Havzası'nda yapılan ticarete dair pek çok çalışması mevcuttur. Bunlardan en kapsamlı olanı 1978 yılında iki cilt halinde yayımlanmış olan *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siècle)* başlıklı çalışmadır. Çalışmada Simisso'da yapılan ticaret hakkında verilen bilgilerin neredeyse tamamı arşiv belgelerine dayanan bilgilerdir.¹¹⁷

Ele aldığı makalesinde Karadeniz'deki Ceneviz yerleşimleri hakkında bilgi veren S. P. Karpov,¹¹⁸ Ceneviz Devlet Arşivi'nde bulunan bazı belgeler üzerinde yaptığı araştırmanın sonuçlarını paylaşmıştır. Buna göre Simisso'dan bahseden dört adet belge tespit etmiştir. Samsun bahsinde ise, 1423 yılında şehirde ölen bir Cenevizli tacirin malları hakkındaki hukukî durum kayıtlara yansımıştır. Eserde Karadeniz Havzası'nda yapılan ticaret ve tüccarın durumları hakkında ayrıntılı bilgiler de sunulmuştur.

Evgeny Khvalkov'un yayımlanan *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region Evolution and Transformation* başlıklı doktora tezi¹¹⁹ ile Annika Stello'nun *Grenzerfahrung-Interaktion und Kooperation im Spätmittelalterlichen Schwarzmeerraum* başlıklı yayımlanmamış doktora tezinde,¹²⁰ Simisso Kalesi'nin 1421-1425 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan tadilatı hakkında arşiv belgelerine dayalı olarak bilgi verilmiştir. Bu çalışmalar Simisso Kalesi'nin tadilatı için Kefe Konsolosluğu tarafından karşılanan malzeme ve işçi masrafları hakkında bilgi içermeleri bakımından kıymetlidir.

Anthony Bryer ve David Winfield'in hazırladıkları *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos* adlı çalışma,¹²¹ Samsun tarihi hakkında yabancı dilde hazırlanan en önemli çalışmalardan bir tanesidir. Bu çalışmada, Karadeniz Bölgesi kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Eserin birinci cildinin doksan ikinci ve doksan beşinci sayfaları arasında Amisos ve Samsun şehirlerinin özellikleri, coğrafi konumları, Roma ve Selçuklu dönemlerine ait tarihleri anlatılmıştır. Cenevizliler

¹¹⁷ Michel Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siècle)*, I-II, Nella Sede Della Società Ligure Di Storia Patria, Genova 1978.

¹¹⁸ S. P. Karpov, "New Documents on the Relations between the Latins and the Local Populations in the Black Sea Area (1392-1462)", *Dumbarton Oaks Papers*, C. XLIX, 1995, ss. 33-41.

¹¹⁹ Evgeny Khvalkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region Evolution and Transformation*, Taylor & Francis, New York 2018.

¹²⁰ Annika Stello, *Grenzerfahrung-Interaktion und Kooperation im Spätmittelalterlichen Schwarzmeerraum*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karlsruhe 2012.

¹²¹ A. Bryer and D. Winfield, *The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontos*, C. I, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C. , 1985.

tarafından kurulan Simisso da buna dâhil edilmiştir. Eserde dikkat çeken bir husus, her üç şehrin birbirine yakın ama farklı şehirler olduğuna dikkat edilmesidir. Eserde Samsun Kalesi'ne ve Orta Çağ'dan kalan mimarî yapılara da yer verilmiştir.

Rafał Quirini-Popławski'nin, 2016 yılında düzenlenen bir sempozyumda sunduğu *New Research on Genoese Colonies-Samastri and Simisso in the First Half of the 15th Century* başlıklı bildirisi,¹²² Samsun'da Cenevizliler döneminden kalma bir levhayı tanıtmış olması münasebetiyle önemlidir.

David Winfield tarafından kaleme alınan *The Northern Routes across Anatolia*¹²³ başlıklı makale, Karadeniz Bölgesi'nin coğrafi yapısının anlaşılabilmesi açısından önemli bilgiler içermektedir. Yeşilirmak ve Kızılırmak'ın bölge üzerinde sağladığı avantajlara da değinilen çalışmada, bugün Samsun olarak adlandırılan coğrafi sahanın tamamına yönelik incelemelerde bulunulmuştur.

Birincisi 1986 yılında, ikincisi 1988 yılında düzenlenen Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nin öncülüğünde düzenlenmiştir.¹²⁴ Bu kongrelerde ele alınan bildiriler, Samsun'un Orta Çağına ışık tutması bakımından kıymetlidir.

2012 yılında düzenlenen II. Canik Sempozyumu'nda sunulan bildirilerin derlenmesiyle oluşturulan *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik-Samsun* başlıklı kitap, bölgenin Orta Çağ'daki ticarî gelişimi hakkında önemli bildiri içermektedir.¹²⁵ Samsun'un ilçelerinin önemlerine binaen hazırlanan kitaplar, bölgenin tarihini aydınlatmak bakımından büyük öneme sahiptir. Bunlardan *Vezirköprü Araştırmaları*,¹²⁶ *Çarşamba Araştırmaları*¹²⁷ dikkate değer çalışmalardır.

Yakın zamanda düzenlenen bir sempozyum ise Samsun'un en önemli ilçelerinden olan Çarşamba'nın tarihine ışık tutması bakımından dikkate değerdir. 15

¹²² Rafał Quirini-Popławski, "New Research on Genoese Colonies-Samastri and Simisso in the First Half of the 15th Century", *Cultural Encounters in Anatolia in the Medieval Period: The Italians in Anatolia During 12th-15th Centuries Symposium Proceedings*, Ankara 2019, ss. 131-151.

¹²³ David Winfield, "The Northern Routes Across Anatolia", *Anatolian Studies*, C. XXVII, 1977, ss. 151-166.

¹²⁴ *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, haz. M. Sağlam vd. , Samsun 1988; *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, haz. M. Sağlam vd. , Samsun 1990.

¹²⁵ *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik-Samsun-*, C. I, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013.

¹²⁶ *Vezirköprü Araştırmaları*, ed. Cevdet Yılmaz, Vezirköprü Belediyesi, Samsun 2014.

¹²⁷ *Çarşamba Araştırmaları*, ed. Cevdet Yılmaz, Çarşamba Belediyesi, Samsun 2014.

Eylül 2018 tarihinde düzenlenen Tarih Boyunca Çarşamba konulu sempozyumun bildiri kitabı, okuyuculara sunulmuştur.¹²⁸

2007 yılından bu yana Karadeniz tarihine yönelik çalışmalarını devam ettiren İbrahim Telliöđlu, kaleme aldđđı İlk Çağdan Osmanlılara Samsun konulu çalışması ile Samsun tarihine dair büyük bir açđđı kapatmıştır. Şehrin coğrafî konumunun sunduğu avantajlar, Amisos, Samsun ve Simisso şehirlerinin nereler olduğu ve bu şehirlerin etnik yapısı, Doğu Roma ve Türkiye Selçukluları dönemlerinde yörenin siyasî vaziyeti, Canik Bölgesi'nde ortaya çıkan Türk beyliklerinin Samsun üzerindeki etkileri ve tarihî önemleri, son olarak Osmanlıların bölgeyi ele geçirdikleri zamana kadar olan süreç etraflıca ele alınmıştır.

İbrahim Telliöđlu tarafından kaleme alınan pek çok makale vasıtasıyla Samsun ve çevresinin tarihi aydınlatılmıştır. Bunlar arasından Samsun'un ilçeleri hakkında yapılan çalışmalar, büyük bir eksiđđi gidermiştir. Çarşamba tarihi hakkında Çarşamba'da Bir Beylik Merkezi: Ordu Köyü,¹²⁹ Çarşamba Tarihinin Sınırları,¹³⁰ başlıklı yazıları kaleme almıştır. Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Vezirköprü-Havza-Ladik Hattının Önemi¹³¹ adlı makalesi Canik Dağları'nın güneyinde kalan bölgenin Türkler tarafından yurt tutulmasının tarihî boyutlarını anlatan önemli bir çalışmadır. Kaleme aldđđı daha pek çok çalışma ve editörlüğünü yaptıđđı çalışmalar sayesinde Samsun'un Orta Çağı hakkında pek çok bilgiye ulaşmak mümkündür.

Tez çalışmamızın "Giriş" bölümünü müteakiben, ikinci başlık olan "Türk Hâkimiyetinden Önce Samsun ve Çevresi" ana başlığıyla devam etmektedir. İçerik olarak şehrin coğrafî konumunun milâttan öncesinden beri sunduğu avantajlara değinilmiş ve bu avantajların Orta Çağda da devam ettiđđi belirtilmek istenmiştir. Daha sonra incelenen coğrafya üzerinde egemenlik mücadelesi vermiş olan unsurlara değinilmiştir. Bir Orta Çağ çalışması olan tezimizde, bu bölüm ihmal edilmek istenmemiştir. Çünkü Orta Çağ Samsun'unu anlayabilmek için Amisos bilinmelidir ve tarihsel bütünlük bozulmak istenmemiştir.

¹²⁸ *Tarih Boyunca Çarşamba*, ed. İbrahim Telliöđlu, Serander Yayınları, Trabzon 2018.

¹²⁹ İbrahim Telliöđlu, "Çarşamba'da Bir Beylik Merkezi: Ordu Köyü", *Samsun Çarşamba'da Beylik Merkezi Ordu Köyü*, ed. Cevdet Yılmaz, Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, ss. 1-20.

¹³⁰ İbrahim Telliöđlu, "Çarşamba Tarihinin Sınırları", *Tarih Boyunca Çarşamba*, ed. İbrahim Telliöđlu, Serander Yayınları, Trabzon 2018, ss. 7-15.

¹³¹ İbrahim Telliöđlu, "Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Vezirköprü-Havza-Ladik Hattının Önemi", *Tarih Boyunca Karadeniz*, haz. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon 2015, ss. 233-252.

Tezimizin asıl kısmını oluşturan üçüncü bölüm, “Selçuklulardan Moğollara Samsun ve Çevresi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile Türklerin Karadeniz Bölgesi’ne ulaşmaları, bunun Türkiye Selçukluları döneminde Müslüman Samsun’un kurulmasıyla kalıcı hâl alması ve bunun sonucunda Doğu Roma İmparatorluğu ve Trabzon Rum Devleti ile olan ilişkileri ve Moğolların Karadeniz Bölgesi’ndeki dengeleri ne şekilde etkiledikleri irdelenmeye çalışılmıştır.

Diğer ana başlık ve son bölüm olan dördüncü bölüm “Canik Beyliklerinden Orta Çağın Sonuna Kadar Samsun ve Çevresi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Moğol varlığına bir tepki olarak ortaya çıkmış olan Türk Beylikleri’nin Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılana kadar Samsun’a ve Karadeniz Bölgesi’ne kattıkları ve bu arada Simisso Kolonisi’nin ticarî faaliyetleri ve çevresindeki siyasî güçlerle ilişkileri de incelenmiştir.

Bu bölümü takiben tezimiz Sonuç, Kaynaklar, Ekler ve Öz Geçmiş kısımlarıyla sonlanmaktadır.

2. TÜRK HÂKİMİYETİNDEN ÖNCE SAMSUN VE ÇEVRESİ

2.1. Şehrin Coğrafi Konumunun Tarihi Önemi

Eski Çağlardan beri dünyanın önemli doğal ve tarihî yollarının kavşak noktasında yer alan Anadolu, barındırdığı çeşitli coğrafi özellikler ile ilgi çekmiştir. Doğu Karadeniz Bölgesi ise güneyde Doğu Anadolu, kuzeyde Karadeniz, kuzeydoğuda Kafkasya ve güneybatıda Orta Anadolu arasında kalan bir bölgedir. Binlerce yıl öncesinden medeniyetlerin kavşak noktasında yer alan Doğu Karadeniz Bölgesi, insanların ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri elverişli bir bölgedir. Çok sayıda su kaynakları, doğal kaya sığınakları, çayır ve ormanlık alanları ve av hayvanlarının bolluğu Eski Çağlardan beri insanların bölgeye rağbet etmesini sağlamıştır.¹³²

Samsun ve çevresi ticaret kolonilerinin kurulmaya başlandığı zamandan beri çeşitli coğrafi bölgelerin sınırlarında yer almıştır. “Deniz kıyısındaki bölge” anlamına gelen Pontus, Yunanlılar tarafından bugünkü Orta ve Doğu Karadeniz Bölgeleri’ni tarif etmek için kullanılmıştır. Batı Karadeniz’e de Bithynia demişlerdir ancak bu iki bölgeyi ayırmayarak Pontus-Bithynia olarak anmak suretiyle, Karadeniz Bölgesi’ni bütün olarak adlandırmışlardır. Bu adlandırmanın ömrü Roma hâkimiyetine kadar sürmüştür. Bu dönemden sonra ise, eyaletin adı aynı kalmış ancak sınırları daraltılmıştır. Böylece bölge bugünkü İzmit’ten Sinop’a kadar olan sahayı kapsamıştır. Romalıların doğuya doğru yayılmaya başlamaları, yeni idarî düzenlemeler yapmalarına yol açmıştır. Bunun sonucunda, Pontus-Bithynia Bölgeleri birbirinden ayrılmıştır ve Pontus ayrı bir coğrafi bölge statüsü kazanmıştır. Roma’nın yaptığı bu düzenleme, tarihî coğrafya açısından isabetli olmuştur. Zira coğrafi konum itibarıyla doğuya bağlı olan Samsun, Sinop ve batısıyla bir bütünlük oluşturamamıştır. Benzer şekilde Amasya ve Tokat Doğu Karadeniz Bölgesi ile irtibatlı olmuştur. Çorum ise kıyının ardındaki dağların güneyindeki sahada, Batı Karadeniz şehirleriyle irtibatlı olmuştur. Aynı zamanda Çorum Vezirköprü, Durağan ve Boyabat üzerinden Taşköprü’ye ulaşan hat üzerinde yer aldığından, bu şehirlerle bağlantılı olmuştur.¹³³

¹³² Veli Ünsal, “Doğu Karadeniz’in Tarihi Coğrafyası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/2, 2006, ss. 130-131.

¹³³ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, ss. 1-2.

Eski Çağdan itibaren Karadeniz sahil kesimini iç bölgelere bağlayan yollar arasında ulaşımın en kolay olduğu nokta, Canik Dağları'nın güneyinde, İç Anadolu sınırına denk gelen bölgedir. Sahilden İç Anadolu'ya varan yolun, bu hat üzerinden güneye doğru ilerlemesi ile Çorum-Samsun bağlantısı desteklenmiştir. Bu hattın doğusunda bulunan Yeşilirmak-Kelkit Havzaları da Samsun'un güneydoğudaki sınırlarını belirlemiştir. Eski Çağdan itibaren kullanılan yollar ile Terme-Çarşamba-Salıpazarı-Ayvacık üzerinden kolay bir şekilde Kelkit Vadisi'ne ulaşmak mümkün olmuştur. Aynı zamanda bahsedilen bu antik yollar ticaret amacıyla seyahat edenlerin de istifade ettikleri güzergâhlar olmuştur. Dolayısıyla Canik Dağları'nın güney ve kuzey kesimleri farklı devletlerin kontrolüne geçtiğinde, bu hattın stratejik önemi artmıştır. Kızılırmak Havzası'ndan kuzeye çıkmak isteyenler için ise Vezirköprü-Durağan-Boyabat hattı kıymetli olmuştur. İstanbul'dan çıkan ve doğuda Fırat boylarına dek uzanan bu yolun kuzeye çıkan kesitleri olan bu yerler, Samsun tarihinde önemli bir role sahip olmuştur.¹³⁴

Samsun üzerinden Karadeniz'e çıkmak için Vezirköprü-Havza-Ladik hattı büyük bir öneme sahip olmuştur. Zira sahilin güvenliği yüksekteki bu merkezlerin güvenliği ile bağlantılı hale gelmiştir. Hitit zamanından beri Karadeniz'i İç Anadolu'ya bağlayan güzergâh, bu hat üzerinden kontrol edilmiştir. Bu hattın batısında, Boyabat'ta inşa edilen kale, Karadeniz sahilinin güneyindeki bölgenin güvenliğini sağlamak için alınan ilk önemli tedbir olmuştur. Yine bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla, söz konusu hattın doğusunda ilk kez Roma tarafından Niksar'da askerî garnizon kurulmuştur.¹³⁵

Anadolu kuzey yönünde Karadeniz ile sınırlanmıştır. Karadeniz kıyısındaki coğrafi bölgelerden olan Doğu Karadeniz'in sınırları Kızılırmak'tan Çoruh Nehri'ne kadar uzanan bir bölgedir. Özellikle kuzeydoğu sınırına doğru dağlık bir bölge olan Doğu Karadeniz, güneyde ise İç Anadolu'dan yüksek dağ aralıklarıyla ayrılmıştır. Doğu Karadeniz'in batı kısımlarındaki Kızılırmak, Terme Çayı ve Yeşilirmak havzaları zengin ve verimli olup burada hayvancılık da önemli bir geçim kaynağıdır. Ayrıca bölgede tuz, demir, kaya kristali madenleri de vardır ve kıyıdaki limanlar sayesinde Karadeniz Havzası'ndaki diğer limanlar ve Akdeniz limanları ile geniş bir

¹³⁴ İbrahim Telliöğlü, "Samsun'a Türk Yerleşiminin Tarihî Gelişimi", *Turkish Studies*, 9/4, 2014, ss. 1108-1109.

¹³⁵ Telliöğlü, "Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Vezirköprü-Havza-Ladik Hattının Önemi", ss. 240-242.

trafik ağına sahip olmuştur. Anadolu'nun en büyük ırmaklarından olan ve Doğu Karadeniz'i Batı Karadeniz'den ayıran Kızılırmak'ın kollarından biri Doğu Anadolu'nun Karadeniz sınırlarında uzun ve kıvrımlı bir yolu aşarak, Anadolu'yu yaklaşık olarak güneybatıdan kuzeydoğuya kadar katettikten sonra, Sinop'un güneydoğusunda Karadeniz'e dökülür.¹³⁶ Doğudaki Yeşilirmak ve Terme Çayı bölgedeki diğer önemli nehirlerdir.¹³⁷

Anadolu'nun kuzeyindeki dağlar doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Bu dağlar kenarları dik vadiler tarafından bölünmüştür. Eski Çağdaki adı Iris olan Yeşilirmak, bu vadiler üzerinde yer almaktadır.¹³⁸ Samsun'un biraz doğusunda yer alan Iris, küçük akarsuları bünyesine dâhil ederek Karadenize dökülür.¹³⁹ Ksenophon'un verdiği bilgiye göre Thermodon ve Iris nehirleri üç yüz ayak genişliğinde, Halys ise geçilmesi ancak gemi ile mümkün olan bir nehirdir.¹⁴⁰ Thermodon üzerindeki Themiskyra * Karadeniz'in en geniş yeri olarak belirtilmiştir.¹⁴¹ Ayrıca Thermodon antik kaynaklarda Amazonların oturdukları yer olarak efsaneleştirilmiştir.¹⁴²

Amisos limanı, dağların denize yaptığı çıkıntının doğu tarafındaki korunaklı bölgede yer almıştır. Amisos aynı zamanda iç bölgelere girişin çok kolay gerçekleştiği bir şehir özelliğine sahip olmuştur.¹⁴³ Amisos, güneyinde yer alan 840 m yükseklikte Mahmurdağı, 820 m yükseklikte Hacılardağı ve 900 m yükseklikte Karadağ ile Doğu Karadeniz Dağları'ndan geçişin en kolay olduğu yer özelliğine sahiptir.¹⁴⁴

Samsun'un coğrafi konumundan İslâm coğrafyacıları da haberdar olmuşlardır. Eserinde kıymetli coğrafi tasniflerde bulunan Ebu'l-Fidâ, Samsun'un konumunu tarif ederken, doğusunda Trabzon'un, batısında Sinop'un yer aldığını anlatmıştır. Duyduğu bilgiden yola çıkarak Kırım'dan gelen gemilerin Samsun'da konakladığını

¹³⁶ J.A. Cramer, *Geographical and Historical Description of Asia Minor*, C. I, Oxford University Press, Oxford 1832, s. 4, 9, 127, 258-259.

¹³⁷ Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası (KitapXII-XIII-XIV)*, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, XII, III, s. 26.

¹³⁸ Winfield, "The Northern Routes Across Anatolia", s. 158.

¹³⁹ Cramer, *Geographical and Historical Description of Asia Minor*, C. I, s. 9, 266.

¹⁴⁰ Ksenophon, *Anabasis*, çev. Tanju Gökçöl, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1974, V, VI, 9-10, s. 169.

* Eski Çağda Terme olarak bilinen yer. Bk. Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası (KitapXII-XIII-XIV)*, s. 376.

¹⁴¹ Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973, IV, 86, s. 256.

¹⁴² Cramer, *Geographical and Historical Description of Asia Minor*, C. I, s. 267.

¹⁴³ Winfield, "The Northern Routes Across Anatolia", s. 155.

¹⁴⁴ Bryer and Winfield, *The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontos*, C. I, s. 92.

ve tekrar buradan hareket ettiklerini yazarak, Samsun'un meşhur bir liman olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁵

X. yüzyıldan itibaren Karadeniz hakkında bilgi veren pek çok İslâm coğrafyacısının ve tarihçisinin eserleri günümüze kadar ulaşmıştır. İslâm kaynaklarında Samsun Ebu'l-Fidâ¹⁴⁶ ve İbni Arabşah'ın¹⁴⁷ eserlerinde سامسون şeklinde ve el-Ömerî'nin¹⁴⁸ eserinde سمسون olmak üzere iki farklı şekilde yazılabilmektedir. Samsun şehir adı bir Süryani kaynağında ise Simison şeklinde okunmuştur.¹⁴⁹

Karadeniz'e hakkındaki anlatılar, Eski Çağdan itibaren kaynaklarda yer almıştır. Örneğin Herodotos'a göre denizlerin en şaşırtıcı olanı Pontus Euxeinos'tur.¹⁵⁰ Orta Çağ İslâm kaynakları ise, Pontus kelimesini kendi dillerine uyarlayarak kullanmışlar ve Kostantiniyye'nin doğusunu "Buntus Denizi" olarak yazmışlardır.¹⁵¹ Bunlardan bir tanesi olan İbn Hurdazbih eserinde, Pontus Bölgesi'ni anlatırken, bu ismin, bölgenin sınırının Pontus Denizi'nin ortasında olmasından dolayı verildiğini yazmıştır.¹⁵² İslâm kaynaklarında Karadeniz değişik adlarla nitelenmiştir. Bir X. yüzyıl kaynağında geçen Gürziyan terimi Pontus için kullanılırken¹⁵³ dönemin bir başka kaynağı olan Mesûdî Karadeniz'e بحر نيطش (Bahru Naytaş) demiştir. Eserinde Naytaş Denizi'nin ölçülerini paylaşırken, uzunluğunu 1100 mil, genişliğini 300 mil olarak kaydetmiştir.¹⁵⁴

XIII. yüzyıla ait, Ebu'l-Fidâ'nın Takvîmü'l-Büldân adlı eserinde Karadeniz farklı şekiller ile anılmıştır. Ebu'l-Fidâ'ya göre, Bahr-u Naytaş (بحر نيطش) ve Ermeni Denizi (بحر الارمني) Pontus'un eski kitaplarda geçen adlarıdır. Kendi zamanında ise Pontus Denizi'ne Kırım Denizi (بحر القرم) veya Kara Deniz (بحر الاسود) adlarının verildiğini yazmıştır.¹⁵⁵ Ebu'l-Fidâ'nın kullandığı eski kitaplara gelince, bunlar İbn

¹⁴⁵ Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s. 393.

¹⁴⁶ Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s. 393.

¹⁴⁷ İbni Arabşâh, *Kitâbu A'câ'ibu'l-Makdûr*, Matbaatü Vâdî en-Nîl, Kahire 1868-1869, s. 141.

¹⁴⁸ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, C. III, s. 249.

¹⁴⁹ *Suryanî Mihail Vekainâmesi*, Birinci Bölüm (822-1042), s. 132.

¹⁵⁰ Herodotos, *Herodot Tarihi*, IV, 85, s. 255.

¹⁵¹ بحر نيطش Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. I, Dâru Sâdır, Beyrut 1977, s. 216.

¹⁵² İbn Hurdazbih, *Kitâbu'l-Mesâlikü'l-Memâlik*, nşr. M. J. De Goeje, Brill, Leyden 1889, s. 230.

¹⁵³ *Hudûd al-'Âlam 'The Regions of the World'*, trans. V. Minorsky, Stephen Austin and Sons Ltd. , London 1970, s. 53.

¹⁵⁴ Mesûdî, *Kitâbu Mürüci'z-Zeheb ve Ma'âdini'l-Cevher*, C. I, C. nşr. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille, La Société Asiatique, Paris 1861, s. 204, 260.

¹⁵⁵ Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s. 31, 34.

Havkal, İdrisî ve İbn Hurdâzbih gibi önemli müelliflerdir.¹⁵⁶ XIV. yüzyıla gelindiğinde, el-Ömerî'nin eseri ile karşılaşırız. Müellifin eserinde بحر نيطش kullanımı mevcuttur. Müellif Samsun'un coğrafi konumunu tanımlarken şehrin, Rum'daki Türk ülkelerinin doğusunda, Naytaş Denizi kıyısında bulunduğunu yazmıştır.¹⁵⁷ Eserini XIV. yüzyılda tamamlayan Hamdullah Müstevfî Kazvinî'nin eserinde de Samsun, Karadeniz'de nakliyat için ünlü bir şehir olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁸ Tarihçi İbn Arabşâh ise XV. yüzyılda بحر مصر (Bahru Mısır) ifadesi ile Karadeniz'i kast etmiştir.¹⁵⁹ XIII. yüzyılda önemli bir seyahatname kaleme alan Rubruk ise, Karadeniz'e halk dilinde "Büyük Deniz" dendiğini yazmıştır. Yazar tacirlerden duyduğu bilgiyi aktararak, denizin uzunlamasına 1400 mil olduğunu aktarmıştır.¹⁶⁰

Anadolu'ya egemen olma sürecinde Karadeniz'in önemini kavrayan Türkiye Selçukluları ve Osmanlılar tarafından Pontus adı kullanılmamışken,¹⁶¹ Osmanlı dönemine ait kaynaklarda Karadeniz yer almıştır.¹⁶²

Türkiye Selçukluları'nın Karadeniz kıyısında var olma emelleri, Amisos kolonisinin doğusunda bir yerleşim yerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 1194 yılında, kendilerine Karadeniz kıyısında en uygun merkez olan, Kalkancı'daki Amisos şehir-ticaret merkezinin doğusunda, Saathane çevresinde bir kale inşa etmişlerdir. Zamanla kalenin çevresinde bugünkü Samsun oluşmuştur. Tarihte Müslüman Samsun olarak bilinen bu şehir sayesinde, Türkiye Selçukluları Karadeniz'de var olmuşlardır.¹⁶³

¹⁵⁶ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler-*, s. 213; Ebu'l-Fidâ'nın kaynakları hakkında detaylı bilgi için eserin Türkçe tercümesine bk. *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, ss. 13-14.

¹⁵⁷ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, C. III, s. 213, 249.

¹⁵⁸ *Mesopotamia and Persia under the Mongols in the Fourteenth Century A. D. : From the Nuzhat al-Kulûb of Hamd-Allah Mustavfî*, haz. G. Le Strange The Royal Asiatic Society, London 1903, s. 49.

¹⁵⁹ İbn Arabşâh, *Kitâbu A'câ'ibi'l-Makdûr fî Ahbâri Teymur*, s. 136; müellifin kullandığı بحر مصر adlandırması için mütercimim verdiği dipnotta Karadeniz'in kastedildiği yazılmıştır. Bk. İbni Arabşâh, *Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 311, nu. 494.

¹⁶⁰ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, s. 27.

¹⁶¹ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-Anadolu'nun İdari Taksimatı*, C. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 22.

¹⁶² ذکره için bk. Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, C. II, haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 688.

¹⁶³ Tellioglu, "Samsun'a Türk Yerleşiminin Tarihi Gelişimi", s. 1112.

2.2. Kolonizasyondan Önceki Dönem

Karadeniz Bölgesi'nde arkeolojik kazı çalışmalarının başlangıcı 1907 yılına aittir. Müze-i Hümâyun adına Makridi tarafından başlatılan kazı çalışmalarının ilki Akalan'da yapılmıştır.¹⁶⁴ Takip eden yıllar boyunca 1980'li yıllara kadar pek çok arkeolog tarafından kazı çalışmaları yapılmıştır. Yürütülen bu çalışmalar neticesinde, Samsun ve çevresinin arkeolojik merkezleri belirlenmiştir. Buna göre Alaçam, Bafra, Çarşamba, Kavak, Ladik, Havza, Vezirköprü ilçeleri arkeolojik merkezlerdir. Kazılıp araştırılan ve haklarında en çok bilgi sahibi olunan Protohistorik Çağ yerleşmeleri ise Akalan, Dündartepe, Tekkeköy, Kaledoruğu ve İkiztepe'dir.¹⁶⁵

Tarih öncesi dönemde Orta Karadeniz Bölgesi'nde ilk yerleşim izlerinin Mezolitik (MÖ 15.000-12.000) döneme ait olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁶ Günümüz Samsun şehir merkezine 13 km mesafede olan Tekkeköy'de çok sayıda mağara yerleşimleri bulunmuştur. Fındıcak Vadisi'nde yapılan araştırmalar ile mağaralardan başka kaya sığınakları, Alt ve Orta Paleolitik dönemlere ait andezitten yapılmış el baltası ile uç ve kazıyıcı bulunmuştur. Ayrıca mağaradan elde edilen aletler, mağaraların varoluş tarihini Mezolitik Çağa kadar götürmüştür.¹⁶⁷

Tekkeköy'ün yerleşim için tercih edilmiş olmasının sebebi, coğrafi yapının sunduğu avantajlardan üst seviyede yararlanabilme imkânı sağlamış olmasıdır. Tekkeköy Deresi ile Çınaralan ve Han Dereleri arasında yer alan sırtların kuzey uçlarında mağara kaleleri kurulmuştur ve bu sayede hem kıyadaki ova hem de deniz gözetlenebilmektedir. Ayrıca deniz ile aradaki yaklaşık 3,5 kilometrelik mesafe, denizden gelecek bir saldırı karşısında korunmak için yeterli zaman kazanılmasını sağlamıştır. Bununla birlikte yerleşmenin kıyı ovasında kurulmuş olması tarımsal faaliyetlerin yapılabilmesini sağlarken, yerleşim yerinden geçen Tekkeköy Deresi de her türlü su ihtiyacının karşılanabilmesine imkân sağlamıştır. Ancak zaman

¹⁶⁴ Mehmet Özsait, "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeni Prehistorik Yerleşmeler", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990, s. 124.

¹⁶⁵ Önder Bilgi, "Bafra-İkiztepe Kazılarının Işığında Samsun Bölgesinin Protohistoryası", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990, ss. 1-2.

¹⁶⁶ Telliöğlü, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 31

¹⁶⁷ İ. Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma", *DTCFD*, 10/3-4, 1952, s. 171, 183; İ. Kılıç Kökten, "Anadolu Ünye'de Eskitaş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular", *DTCFD*, 20/3-4, 1962, s. 275; İ. Kılıç Kökten, "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Bellekten*, 8/32, 1944, s. 660.

içerisinde yaşanan taşkınların meydana getirdiği olumsuz koşullar sebebiyle, yerleşim yeri yamaçlara doğru yükselmiş ve mağara yerleşimleri kurulmuştur.¹⁶⁸

Samsun'un en eski yerleşim yerlerinden bir diğeri, Samsun'un 55 km ve Bafra'nın 7 km kuzeydoğusunda bulunan Geç Kalkolitik dönem yerleşkesi olan İkiztepe'dir. Bu dönemin bir başka yerleşkesi de Dündartepe'dir. Eski Tunç çağına ait elde edilen arkeolojik buluntular, bu iki yerleşim yerinin bu çağda da varlıklarını muhafaza ettiklerini kanıtlamıştır. Bununla birlikte İkiztepe, Kavak ve Tekkeköy'den edinilen bulgulara göre Eski Tunç Çağında Samsun ve çevresinde yapılan yerleşimlerde azalma olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁹

Ladik Köyiçi Tepesi'nden elde edilen buluntular, Demir Çağı'na tarihlendirilmekle birlikte, bölgedeki yerleşim kesintiye uğramamış ve Hellenistik Çağ, Roma Çağı ve Orta Çağa ait çanak çömlekler de ele geçirilmiştir. Köyiçi Tepesi'nde bulunan çanak-çömleklerin benzerlerine, 40 km kuzeydeki Akalan'da¹⁷⁰ ve İkiztepe'de de rastlanmıştır.¹⁷¹

Samsun ve çevresinin arkeolojik yapısı bu şekilde gelişirken, Hitit metinleri ile birlikte bölgenin tarihî yapısı hakkında bilgi elde etmekteyiz. Hititler zamanında bölge Yukarı Memleket adıyla anılmıştır.¹⁷² Bu metinlerden öğrenilen diğer önemli bilgi, Karadeniz Bölgesi'nin yazılı bir kaynakta adı geçen ilk ahalisinin Gaşkalar olduğudur. Hitit kaynaklarından¹⁷³ Gaşkalar ile ilgili ayrıntılı bilgi sahibi olunurken,¹⁷⁴ Gaşkaların Anadolu'nun yerli halkı olup olmadıkları ya da söz konusu bölgeye nereden geldiklerine dair bir iz bulunamamıştır.¹⁷⁵

Gaşkalar hayvancılıkla geçinen bir topluluk olup konargöçer bir yaşam şekli sürmüşlerdir. Bu durum onların yaşadığı bölgenin sınırlarının tam olarak tespit edilebilmesini zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte Gaşkaların Kızılırmak

¹⁶⁸ Ali Uzun, "Tekkeköy'de (Samsun) Mağara-Kale Yerleşmeleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, S. 1, 1995, s. 415.

¹⁶⁹ Telliöğlü, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 37, 39, 40-41.

¹⁷⁰ Arkeolojik çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Şevket Dönmez ve Emin U. Ulugergerli, "Akalan Arkeojeofizik Araştırmaları", *Anadolu Araştırmaları*, 19/1, 2010, ss. 13-40.

¹⁷¹ Şevket Dönmez, "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Önemli Bir Demir Çağı Yerleşmesi: Lâdik-Köyiçi Tepesi/İkizarı", *Anadolu Araştırmaları*, 18/1, 2005, s. 66-67.

¹⁷² Ekrem Memiş, "MÖ 2. Binyılda Hitit-Gaşka Münasebetleri", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990, s. 108.

¹⁷³ Hitit belgelerinin Gaşkalar hakkında verdiği bilgiler için bk. Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2011, ss. 72-75; Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, C. II, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003, ss. 48-53.

¹⁷⁴ Memiş, "MÖ 2. Binyılda Hitit-Gaşka Münasebetleri", s. 104.

¹⁷⁵ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2003, s. 46.

civarlarından Kelkit Vadisi'nin kuzeyine kadar olan sahada yani hemen hemen Karadeniz Bölgesi'nin tamamına yayıldıkları düşünülmüştür.¹⁷⁶ Gaşkaların hâkimiyet sahaları sınırlandırılmaya çalışıldığında ise genel kabul gören görüş, bu sahanın Merzifon-Amasya hattının kuzeyi ile Sinop-Ordu arasındaki bölgede bulunduğudır.¹⁷⁷ Gaşkaların sadece konargöçer değil aynı zamanda yerleşik hayat sürdükleri, bazı boyların şehir yaşantısını devam ettirdikleri yönünde değerlendirme de vardır.¹⁷⁸

Hitit vesikalarına göre Gaşkaların tarih sahnesine çıkışları MÖ yaklaşık 1550-1525 yılları arasındadır. Kızılırmak yakınlarında olduğu düşünülen Nerik¹⁷⁹ kenti ise Gaşkaların ele geçirdikleri ilk Hitit kentidir.¹⁸⁰ Hitit metinlerinde Nerik kentinin denize olan yakınlığından bahsedilmiştir. Belgeye göre Kral denize ulaşmak istemiştir. Nerik kenti ile ulaşılmak istenen deniz -ki Karadeniz olduğu kabul edilmiştir- metinde bir arada geçmiştir.¹⁸¹ Hititler için dinî bakımdan kıymeti olan bu kent, üç yüz yıl Gaşkaların elinde kalmıştır. Öyle ki Gaşkalar coğrafi yakınlığı fırsat bilerek Hitit başkenti Hattuşa'ya dahi saldırmışlardır. Hitit şehirlerinin Gaşkalar tarafından tahrip edilmesi sonucunda Hititler güneye çekilmek zorunda kalmışlardır. Gaşkalar Hititlerin elinden Tumanna ve Pala eyaletlerinin yanı sıra Turhal, Amasya ve Merzifon'a kadar uzanan toprakları da ele geçirmişlerdir. Ancak son Hitit Kralı II. Şuppiluliuma zamanında (MÖ 1200'ler) gerçekleşen Ege Göçleri sonucunda Egeli kavimler Hitit İmparatorluğu'nu işgal etmişler, ticaret yollarını ele geçirmişlerdir. Bu durum Hitit İmparatorluğu'nu yıkılış sürecine sokmuştur.¹⁸² Ancak Egeli denizciler

¹⁷⁶ Ekrem Memiş, "Hitit-Gaşka Mücadelesinde Tokat Bölgesi'nin Yeri ve Önemi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu Bildiriler*, C. I, Tokat 2012, s. 232.

¹⁷⁷ A. M. Dinçol ve J. Yakar, "Nerik Şehrinin Yeri Hakkında", *Belleten*, 38/152, Ekim 1974, s. 564.

¹⁷⁸ Serkan Demirel, "Hitit-Kaşka İlişkilerinde Yanıtı Aranan Bazı Sorular", *Akademik Bakış*, 6/12, 2013, ss. 199-200.

¹⁷⁹ Şehrini Hitit kuvvetleri için ulaşılması zor, engebeli bir arazide kurulduğu düşünülmüştür. Hitit İmparatorluğu'nun kuzey uzantısı olan bu bölge, Hititlerin zayıf düştüğü bir dönemde Gaşkaların kontrolüne geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Dinçol ve Yakar, "Nerik Şehrinin Yeri Hakkında", ss. 563-572; arkeolojik kazılar sonucunda Vezirköprü ilçesinde yer alan Oymaağaç Höyüğü'nün Nerik kenti olduğu tespit edilmiştir. Bk. Rainer M. Czichon, "Oymaağaç-Vezirköprü Yüzeysel Araştırması 2006", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. I, haz. Fahriye Bayram vd. , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008, ss. 187-196; Michael Breuer, Rainer Maria Czichon vd. , "Photogrammetrische 3D-Dokumentation Von Nassholzfunden Aus Oymaağaç Höyük/Nerik (Provinz Samsun/TR)", *Bd.: Restaurierung und Archäologie*, 10, 2017, ss. 47-62.

¹⁸⁰ Memiş, "Hitit-Gaşka Mücadelesinde Tokat Bölgesi'nin Yeri ve Önemi", s. 235.

¹⁸¹ Mustafa S. Kolağasıoğlu, *Hitit Çağında Orta Karadeniz Bölgesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009, ss. 23-24.

¹⁸² Memiş, "Hitit-Gaşka Mücadelesinde Tokat Bölgesi'nin Yeri ve Önemi", ss. 235-238; Demirel, "Hitit-Kaşka İlişkilerinde Yanıtı Aranan Bazı Sorular", s. 195, 199.

Kızılırmak'ın yukarısına geçmemişlerdir.¹⁸³ Lâkin İmparatorluğun Egeli kavimlerin istilâsıyla yıkılma ihtimalini zayıf bulan görüşler de mevcuttur.¹⁸⁴ Bununla birlikte, İmparatorluğun içinde bulunduğu durumdan faydalanan Gaşkaların, güneye inerek Hitit topraklarını işgal etmiş olabilecekleri yönünde görüşler mevcuttur.¹⁸⁵

Sonuçta Anadolu'nun Karadeniz sahil kesiminde yaşadığı bilinen en eski topluluğu olan Gaşkalar, sahil kesimini kontrolleri altına alarak çağdaşları Hititlerin denize ulaşmalarını engellemişlerdir. Haliyle bu durum kuzeye çıkmak isteyen Hititler ile aralarında çatışmalar yaşanmasına neden olmuştur.¹⁸⁶ Bunun sonucunda ise Samsun'un da dâhil olduğu Karadeniz Bölgesi ve Anadolu'nun kuzey bölgeleri Gaşkaların hâkimiyetinde kalırken, Hititler Karadeniz dağlarının güneyindeki bölgeye çekilmek zorunda kalmışlardır.¹⁸⁷ MÖ VIII. yüzyıla gelindiğinde Gaşkalar Samsun ve çevresinden ayrılmışlardır ve bölgede meydana gelen boşluk Kimmerler tarafından doldurulmuştur.¹⁸⁸

Proto-Türk olduğu kabul edilen Kimmerler, MÖ II. binyılın başlarından MÖ VIII. yüzyıla kadar Karadeniz'in kuzeyinde, Avrasya Bozkırları'nda ve Kafkasya'da yaşamışlardır. Arkeolojik buluntular Kimmerlerin varlığını MÖ II. binyıla kadar götürmektedir ancak yazılı kaynaklarda Kimmer adı MÖ VIII. yüzyıldan itibaren geçmektedir.¹⁸⁹

Kimmerlerin Kafkasların kuzeyindeki bozkırlara yayılmaları, Ukrayna Bozkırları'nda yaşayan Hint-Avrupa kökenli toplumların hareketlenmelerine yol açmıştır. Bu hareketlenme MÖ II. binyılın başlarında Akhaların Yunanistan'a inmelerine neden olmuştur. İkinci hareketlilik ise MÖ XIII. yüzyılda görülür. Kimmerlerin batıya doğru yayılmaları Hint-Avrupa kökenli toplumların bir kez daha hareketlenmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda MÖ 1200 civarlarında Dorlar

¹⁸³ J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, çev. Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013, s. 56.

¹⁸⁴ Süleyman Özkan, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışında Küçük Krallıkların Rolü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13/1, 1998, s. 76.

¹⁸⁵ Memiş, "Hitit-Gaşka Mücadelesinde Tokat Bölgesi'nin Yeri ve Önemi", s. 238.

¹⁸⁶ İbrahim Telliöglü, "Samsun Şehri ve Türkler", *4. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi*, İstanbul 2018, s. 166.

¹⁸⁷ M. I. Maksimova, "Hittites in the Black Sea Region", *Journal of Near Eastern Studies*, 10/2, April 1951, s. 74.

¹⁸⁸ Telliöglü, "Samsun Şehri ve Türkler", ss. 166-167.

¹⁸⁹ Homeros Kimmer ülkesini "sis ve bulutlarla örtülü" şeklinde tasvir etmiştir. Bk. Homeros, *Odysseia*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul 2008, XI, 14-19, s. 196; Fatih Şengül, "Homeros'a Göre Kimmer Kavim Adı ve Etimolojisi", *Karadeniz Araştırmaları*, 5/17, 2008, ss. 33-42; M. Taner Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmer ve İskitler", *Türkler*, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 603.

Yunanistan'a, Trak kökenli diğer toplumlarla birlikte Frigler Anadolu'ya göç etmişlerdir.¹⁹⁰

MÖ VIII. yüzyıldan MÖ 500 civarına kadar olan zaman dilimi, Kimmerlerin doğudan gelen İskit baskısı sebebiyle batı ve güney yönünde göç ettikleri bir devredir. Kafkas geçitlerini aştıktan sonra Doğu Anadolu'daki Urartu Devleti'nin kuzey sınırından başlamak suretiyle, Kimmerler Anadolu topraklarını istilâ etmeye başlamışlardır. Anadolu'ya ilk defa MÖ 709 yılında gelen Kimmerler, Anadolu'nun en güçlü devletleri olan Asur, Urartu, Frig ve Lidya ile İyonya şehirleri üzerinde çok büyük bir etki bırakmışlar ve Anadolu'nun siyasî yapısında değişikliklerin yaşanmasına neden olmuşlardır.¹⁹¹ Anadolu'daki siyasî dengenin değişmesi Kimmerlerin Orta Anadolu'da bir Kimmer Devleti kurmalarıyla sonuçlanmış ve yaklaşık yüz yıl Anadolu'da aktif rol oynamışlardır.¹⁹² Kimmer göçlerinin amacı sadece gittikleri yerleri istilâ etmek değildir. Bu göçler aynı zamanda yurt edinmek için de yapılmıştır.¹⁹³

Bazı Kimmer boyları Orta Anadolu'dan kuzeye yönelerek Karadeniz sahiline ulaşmıştır.¹⁹⁴ Buradaki Kimmer hâkimiyeti batıda Karadeniz Ereğlisi'nden doğuda Trabzon'a kadar olan sahayı kapsamıştır.¹⁹⁵ Karadeniz Bölgesi'nde böylesine geniş bir sahaya yayılan Kimmerler yörede yaşayan halklar ile etkileşime geçmişlerdir. Güney Karadeniz kıyılarında Kimmer hâkimiyeti yüzünden bölgeye koloni kurmak isteyen gruplar isteklerini gerçekleştirememişlerdir.¹⁹⁶

Karadeniz Bölgesi'ndeki Kimmer varlığı uzun süreli olmamıştır. MÖ 630 yıllarında Kilikya'da Asurlulara karşı uğradıkları yenilginin ardından Kimmerler arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Buna ilaveten İskitlerin Anadolu'ya gelmeleri Kimmerlerin göç etmelerine neden olmuştur. Kuzeye yönelen Kimmerler Kırım ve

¹⁹⁰ Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmer ve İskitler", s. 603.

¹⁹¹ Herodotos, *Herodot Tarihi*, I, 15, s. 26; Tellioglu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2007, s. 21; Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmer ve İskitler", s. 604; Kimmerlerin Anadolu'ya gelişiyle meydana gelen siyasî gelişmeler için bk. Kadriye Tansuğ, "Kimmer'lerin Anadolu'ya Girişleri ve MÖ 7 nci Yüzyılda Asur Devleti'nin Anadolu ile Münasebetleri", *DTCFD*, 7/1, 1949, ss. 535-550.

¹⁹² Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmer ve İskitler", s. 605.

¹⁹³ Veli Ünsal, "Urartu ve Frig Devletlerinin Yıkılışında Bozkır Kavimlerinin Rolü", *ASOBİD*, 2/3, Haziran 2018, s. 135.

¹⁹⁴ Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmer ve İskitler", s. 605.

¹⁹⁵ Şevket Dönmez, "Önasya'da İskitler", *Türkler*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 46.

¹⁹⁶ Sümer Atasoy, *Amisos Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*, Samoto Otomobil, Samsun 1997, s. 19.

çevresine giderlerken, bazı Kimmer boyları ise güneye yönelerek Suriye'ye göç etmişlerdir.¹⁹⁷

Karadeniz Havzası'nın kuzey bozkırlarında MÖ XI. yüzyıldan itibaren varlıklarını gösteren Kimmerler, MÖ 695 yılı civarlarında Samsun'a ulaşmışlardır. Arkeolojik kanıtlar, Kimmerlerin Karadeniz Bölgesi'nde bir asırdan daha uzun süre egemenlik tesis ettiklerini doğrulamıştır. Öyle ki Amasya Gümüşhacıköy ve Ünye'de bulunan arkeolojik veriler, Kimmerlerden kalan hatıralardır.¹⁹⁸ Bölgede Kimmer varlığının son bulması ise MÖ 585 yılında şiddetlenen İskit baskısı neticesinde olmuştur.¹⁹⁹

Antik kaynaklar Miletoslulardan önce de bölgede yerleşim olduğunu haber vermektedirler. Buna göre, Kimmer devrinde kayıtlara geçmiş önemli bir bilgi, Amisos şehir adıyla ilgilidir. Antik dönem kaynaklarına göre, Kimmerler ile askerî iş birliği yapan Enetoi kabilesinden gelen Enete adı, Amisos'un bilinen en eski adıdır. Homeros'un kullandığı "Enetlerin yurdundan" ifadesine, Zenodotos tarafından açıklık getirilmiş ve Homeros'un Amisos'u işaret ettiğini söylemiştir. Strabon'dan öğrendiğimiz üzere, Miletoslu Hekataios Enetike'yi Amisos olarak kabul etmiştir. Böylece Strabon'un aktarımı sayesinde kayıtlara geçen bu bilgi ile bugünkü Samsun üzerinde kurulduğu bilinen en eski şehrin adının Enete olduğu ortaya çıkmıştır.²⁰⁰

Orta Asya menşeli bir diğer kavim olan İskitler Samsun'a yerleşen diğer bir topluluktur. XIX. yüzyıldan itibaren yapılan araştırma ve arkeolojik çalışmalar neticesinde elde edilen sonuçlara göre, İskitler MÖ I. binyılda, Tuna Nehri'nden Çin'in batı sınırlarına kadar olan sahayı kontrolleri altında tutmuşlardır.²⁰¹ Karadeniz Havzası'nda da etkin bir güç olan İskitler, Hazar Denizi'nin batısından Tuna Nehri'ne kadar Karadeniz'in kuzey sahasına yayılmışlardır.²⁰²

¹⁹⁷ Herodotos, *Herodot Tarihi*, IV, 11, s. 232; Ferit Baz, "Herodotos'un Anlatımlarına Göre, İskitlerin Kimmerleri Takip Meselesi", *CEDRUS Akdeniz Uygarlıkları Araştırmaları Dergisi*, IV, 2016, ss. 47-59; İbrahim Tellioglu, "Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 27, 2005, ss. 237-245.

¹⁹⁸ Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmer ve İskitler", s. 605; Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, ss. 49-50.

¹⁹⁹ Tellioglu, "Samsun Şehri ve Türkler", s. 167.

²⁰⁰ Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul 2008, II, 852, s. 116; Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası (KitapXII-XIII-XIV)*, XII, III, 8, 23, s. 19, 34.

²⁰¹ M. Taner Tarhan, "İskitler'in Dinî İnanç ve Âdetleri", *Tarih Dergisi*, S. 23, 1969, s. 145.

²⁰² İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 9.

Kimmerler MÖ 750 yılına kadar Karadeniz bozkırlarına egemen olmuşlardı. Ancak Sarmatların baskısı üzerine batıya doğru hareket eden İskitlerin, bu bölgeye ilerlemeleri, buradaki Kimmerlerin Tuna Vadisi'ne ve Kafkasya'ya göç etmelerine sebep olmuştur.²⁰³

İskitler Doğu Anadolu'ya vardıklarında, bölgede Urartular ve Asurlar ile karşılaşmışlardır. Medler ile ittifak yapan İskitler, bu devletlerin yıkılış sürecine girmelerinde etkili olmuşlardır. Urartular MÖ 590-585 arasında yıkılırken, Asurlar İskitlerin desteklediği Medler tarafından MÖ 612'de yıkılmıştır.²⁰⁴ Ancak Medler de İskitler tarafından yıkılmıştır ve Herodotos'un verdiği bilgiye göre, İskitler yirmi sekiz yıl Anadolu'da hüküm sürmüşlerdir.²⁰⁵

Anadolu'nun güçlü devletleri ile giriştiği mücadelede başarılı olan İskitler, Karadeniz Bölgesi'nde de geniş bir alana yayılmışlardır. İskitler MÖ 665 yılından itibaren Kür Nehri'nin sağ yakasına yerleşmeye başlamışlardır.²⁰⁶ Ksenophon'un verdiği bilgiye göre İskitler MÖ 401 yılı civarında ise Çoruh Nehri boylarında gözükmüşlerdir. Kür Nehri ile Çoruh Nehri arasına yerleşen bu İskit grubu, daha batıya geçmemiştir. Samsun, İç Anadolu'dan Karadeniz sahiline ulaşan grup tarafından ele geçirilmiştir.²⁰⁷

Samsun'a Türk yerleşiminin nasıl sonuçlandığı konusunda tam olarak çözülemeyen bazı başlıklar söz konusu olmuştur. Kimmerler, İskit baskısı ile bölgeden ayrılmak zorunda kalmışlar ve Karadeniz'in kuzeyine çıkmışlardı. Buna rağmen İskitlere ne olduğu bilinmemektedir. Oysa Kolonizasyon döneminde Yunan kaynakları İskitlerden bahsetmişlerdir ancak daha sonra kaynaklarda İskitler hakkında kayıt tutulmamıştır. Bununla birlikte miladî yıllarda tutulan kayıtlarda Grek kökenli olmayan başka toplulukların isimleri yer almıştır. Dolayısıyla bu toplulukların İskit bakiyeleri olabilecekleri düşünülmüştür. Ticaretle uğraşan bu

²⁰³ M. Taner Tarhan, "Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi", *Tarih Dergisi*, S. 24, 1972, ss. 22-23; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, ss. 24-29.

²⁰⁴ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK, Ankara 2005, s. 248; Marc Desti, *Anadolu Uygarlıkları*, çev. Muna Cedden, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2013, s. 115; Telliöglü, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 51.

²⁰⁵ Herodotos, *Herodot Tarihi*, IV, I, s. 229.

²⁰⁶ Joseph Sandalgian, *Histoire Documentaire de L'Armenie*, I, y. y. , Rome 1917, s. 253.

²⁰⁷ Telliöglü, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 51.

topluluklar Doğu Roma İmparatorluğu'nun XI. yüzyılda Ortodoksluğu yayma politikası neticesinde kimliklerini kaybetmiş olmalıydılar.²⁰⁸

Yunan kaynaklarında geçen bilgiye göre, koloni kurmak amacıyla Karadeniz Bölgesi'ne gelen topluluklar, İskitlerin bölgedeki hâkimiyet sahasının Sinop'un 200 km batısından, Trabzon'a kadar olduğuna tanık olmuşlardır. Bu bilgi sayesinde İskitlerin sahil boyunca elde tuttıkları sınır belli olmaktadır. Ancak İskit sınırının bölgenin iç kesimlerinde nereye kadar uzandığı tam olarak belirlenememiş olsa da, Ladik, Terme, Salıpazarı ilçelerinde tespit edilen buluntular, İskitlerin yayıldıkları alan hakkında dikkate değer bilgiler sunmuştur.²⁰⁹

Terme/Ambartepe ve Salıpazarı'nda bulunan arkeolojik kaynaklar, İskitlerin Canik Dağları'nın denize bakan yamaçlarına yerleştiklerini göstermiştir. Ladik'te bulunan kalıntılar ise İskitlerin dağlık alanın güneyindeki düzlükte var olduklarına işaret etmiştir. Bu bölgeler, iklim ve bitki örtüsü itibarıyla, konar-göçer olan ve hayvancılıktan geçimlerini sağlayan Türkler için yerleşime uygun olduğundan, İskitler tarafından bu bölge iskân edilmiştir. Sahil kesimi ise dar ve nemli olmasından dolayı, hayvancılıkla geçim sağlayan topluluklar için değil, ticaretle geçim sağlayan topluluklar için daha uygundu. Dolayısıyla İskit hâkimiyetinin ilk asrında Karadeniz'e gelen ve ticaretle uğraşan topluluklar, ticaret kolonilerini sahilde ulaşım yollarının kavşağında yer alan merkezlere kurmayı tercih etmişlerdir. İskitlerin Samsun ve çevresindeki varlığı ile kolonicilerin buraya gelişi zamansal bakımdan çakışmıştır. Bu dönemde İskitlerin, bölgede ticaret merkezi kurmak isteyen kolonicilere izin vermemesi, iki taraf arasında mücadele yaşanmasına neden olmuştur. Bu mücadeleden kolonicilerin başarısız çıkması üzerine, Yunanlılar tarafından uydurulan "Amazon Efsanesi" gündeme gelmiştir. Yunan mitolojisine kadınlar topluluğu olarak giren Amazonların başkenti Themiskyra'nın, Samsun'un Terme ilçesinde olduğu tahmin edilmiştir.²¹⁰ Ancak Yunanlılar kendileri için tehlike addettikleri unsurlar hakkında efsaneler üretme yoluna gitmişlerdir. Dolayısıyla mitolojiye itibar ederek eser kaleme alan Yunanlılara ait eserler, tarihsel yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermiştir.²¹¹ Öyle ki Herakles'in Karadeniz bölgesinde

²⁰⁸ Tellioglu, "Samsun'a Türk Yerleşiminin Tarihî Gelişimi", ss. 1110-1111.

²⁰⁹ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, ss. 52-53.

²¹⁰ Tellioglu, "Samsun'a Türk Yerleşiminin Tarihî Gelişimi", s. 1110.

²¹¹ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 55.

yaşayan Amazonlar üzerine sefer düzenlediği anlatılara konu olmuştur.²¹² Kaynaklara göre, Thermodon Nehri, Themiskyra Burnu önünde sakin bir körfeze boşalır²¹³ ve Thermodon Amazonların yaşadıkları yer olarak gösterilir.²¹⁴

Sonuçta Yunan mitolojisine ait hayalî kadınlar topluluğu Amazonların başkenti Themiskyra'nın Samsun'un Terme ilçesinde olduğu hakkındaki tahminler, bölgenin ilgi çekmesini sağlamıştır. Ancak Amazonlar mitolojiye dayanarak tarih yazanlar için Samsun'u ön plana çıkarmış olsa da, arkeolojik tespiti yapılamayan bu algının, tarihsel açıdan ehemmiyetli olduğu kabul edilmemiştir.²¹⁵

2.3. Amisos'ta Ticaret Kolonisi Kurulması

Anadolu'nun batı ve güney bölgelerinde yaşayan kavimler MÖ XII. yüzyılda yerlerinden hareket ederek Hitit topraklarını istilâ etmişler, Mısır'a kadar dayanmışlardır. Ege Göçleri olarak bilinen bu hareketlenmenin sebebi ise MÖ II. binyılda Trak hâkimiyetinde olan Balkanların güney batı bölgesine İlliryalıların girmesi ve bunun sonucunda bazı Trak kabilelerinin Anadolu'nun batı ve kuzey bölgelerine yerleşmeye başlamalarıdır. Burada yaşayan kavimler zaman içerisinde güçlenmişler ve Hititlere saldırmışlardır. Ege Göçlerini takiben Hitit hâkimiyetinin sonlanmasını fırsat bilen Yunanistan'daki Akhalar, Anadolu'nun batı ve güneybatı kıyılarına göç etmişlerdir. Ayrıca MÖ 1150'li yıllarda Dorların Yunanistan'a inmeleri üzerine, Akhaların Anadolu istikametindeki göçleri devam etmiştir.²¹⁶ Ege Göçlerinin sonuçlarından bir tanesi de Anadolu sahillerinin kolonizasyona açılması olmuştur.²¹⁷

Dor İstilâsı sonucunda Yunanistan'dan güneye inerek Batı Anadolu'ya gelen bazı topluluklar, burada kent devletleri kurmuşlardır. Bu topluluklar, öncelikle var olan merkezlere yerleşmişlerdir. Sonraları ise yeni kent devletleri inşa etmişlerdir.²¹⁸ MÖ X. yüzyıl sonlarında İyonlar Batı Anadolu'nun orta kısmına yerleşmişlerdir.

²¹² Plutarkhos, *Theseus-Romulus-Paralel Hayatlar-*, çev. İo Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, ss. 25-27.

²¹³ Rodoslu Apollonios, *Argonautika*, çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 59.

²¹⁴ *Arrianus'un Karadeniz Seyahati (Arriani Periplus Ponti Euxini)*, çev. Murat Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 31.

²¹⁵ Tellioglu, "Samsun'a Türk Yerleşiminin Tarihi Gelişimi", s. 1110.

²¹⁶ Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, ss. 93-96.

²¹⁷ Elmar Schwertheim, *Antikçağda Anadolu*, çev. Nuran Batu, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 30.

²¹⁸ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 62.

Bölge bu yüzden İyonya olarak adlandırılmıştır. Böylece bu süreç Batı Anadolu'da çeşitli kent devletlerinin kurulmasıyla tamamlanmıştır²¹⁹

Karadeniz Havzası'nın kuzey kesiminde yapılan arkeolojik kazılar neticesinde, bölgede yapılan kolonizasyon faaliyetlerinin nasıl bir gelişim sergilediği hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Buna karşın Samsun'un da dâhil olduğu Karadeniz Havzası'nın güney kesimindeki kolonizasyon faaliyetlerinin başlangıcı ve bunun ne şekilde olduğuna dair soru işaretleri henüz tam olarak çözülebilmemiş değildir.²²⁰

Greklerin MÖ VII. yüzyılda Karadeniz sahillerinde koloniler kurmaya başlamalarıyla Grek-İskit münasebetleri artmıştır. Güney Rusya'da kurulan en önemli Grek kolonilerinden bazılarını Phanagoria, Panticapaeum, Olbia, Tanais oluşturmuştur. MÖ 300'e kadar Güney Rusya'da İskitler etkin bir rol oynamışlardır. Ancak doğudan gelen Sarmat baskısı sonucunda İskitler gerilemişlerdir. Bu dönemde İskitler üzerinde tesir bırakan bir diğer unsur Grekler'dir. Bu etki Grek koloni şehirleri aracılığıyla olmuştur ve İskitler arasında sosyo kültürel bir Grekleşme meydana gelmiştir.²²¹

Miletos Batı Anadolu'da kurulan en eski kent devletlerinden biridir. Yaygın olan görüşe göre MÖ VIII. yüzyılın başlarında bölgede gelişmiş kent devletleri ortaya çıkmaya başlamıştır.²²²

Greklerin Karadeniz ile olan bağlantılarının ilk ne zaman ve ne şekilde sağlanmış olduğu tartışılan bir konu olmakla birlikte, Miletosluların MÖ VII. yüzyılda Karadeniz sahilinde pek çok koloni kurdukları kabul edilen tarihî bir vakıadır.²²³ Öyle ki, MÖ 750-550 yılları arasında gerçekleşmiş olan Büyük Kolonizasyon adıyla anılan göç hareketi Ege, Marmara, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında iki yüz yıl içerisinde pek çok koloninin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.²²⁴ Bu süreç birkaç aşamada tamamlanmıştır. İlk aşama MÖ VIII. yüzyılın ortalarından başlayarak MÖ VII. yüzyıla kadar sürmüştür. İkinci aşama MÖ VII. yüzyılın başlarından MÖ VII. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Üçüncü ve son aşama ise MÖ VII. yüzyılın ortalarından MÖ 546 yılında Perslerin Anadolu'yu işgal

²¹⁹ Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 58.

²²⁰ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, ss. 60-61.

²²¹ Tarhan, "Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi", s. 23, 27-28.

²²² Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 62.

²²³ Osman Emir, "MÖ VI. Yüzyılda Samsun ve Çevresinde Kolonizasyon Faaliyetleri", *Samsun Sempozyumu*, C. III, Samsun 2012, s. 666.

²²⁴ Oğuz Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 48.

etmeleriyle sonlanmışır.²²⁵ Karadeniz’de koloni kuran devletlerden biri olan Miletos, Arkaik dönemden (MÖ VII-VI) itibaren Karadeniz’de büyük bir etki bırakmışır.²²⁶

Anadolu sahillerinde kurulan ticaret merkezlerinin “koloni” sözcüğüyle adlandırılmasına ilişkin eleştiriler mevcuttur. Bunlara göre, bu ticaret kolonileri nitelik itibariyle, Roma dönemindeki veya modern anlamdaki koloni kelimesiyle aynı değildir. Zira MÖ VIII.-VI. yüzyıllarda kurulan kent devletleri aynı zamanda bağımsız bir siyasî yapıya da sahip olmuşlardır.²²⁷ Dolayısıyla Miletosluların Karadeniz’de kurdukları ticarî merkezleri birer “koloni” olarak değerlendirmekten kaçınılması gerektiği belirtilmiştir. Ancak bununla beraber, emporia veya apoikiai kelimelerinden hangisinin kullanılmasının doğru olacağı kesinleştirilememiştir.²²⁸ Bundan dolayı, Türkiye’deki literatüre “koloni” kelimesinin yerleştiği göz önünde tutularak, bu çalışmada “koloni” kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir.

Karadeniz tarih boyunca değişik adlarla anılmışır. Bilinen en eski adlandırma ise “misafirperver olmayan deniz” anlamına gelen ve Yunanlılar tarafından verilen “Pontos Axeinos” adıdır. Fakat daha sonradan bu ad, “misafirperver deniz” anlamına gelen, “Pontus Euxinus” olarak kullanılmışır.²²⁹ Bu durum MÖ VIII. yüzyıldan sonra Greklerin gemicilik alanında ilerleyerek Karadeniz’de seyahat edebilecek teknolojik imkânlara sahip olmalarına dayandırılmışır.²³⁰ Pontus terimi önce Karadeniz sahillerini kapsayan bir ad iken, zamanla Kuzey Anadolu’nun doğu kıyılarını da ifade eder olmuşır. Pontus kelimesiyle, bazen deniz, bazen sahil kesimi ve bazen de Anadolu’nun kuzeydoğusundaki bölge kast edilmiştir.²³¹

²²⁵ Emir, “MÖ VI. Yüzyılda Samsun ve Çevresinde Kolonizasyon Faaliyetleri”, s. 665.

²²⁶ Alan Greaves, “Milesians in the Black Sea: Trade, Settlement and Religion”, *The Black Sea Antiquity, Black Sea Studies*, 6, eds. Vincent Gabrielsen and John Lund, Aarhus University Press, Denmark 2007, s. 10.

²²⁷ Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 71.

²²⁸ Greaves, “Milesians in the Black Sea: Trade, Settlement and Religion”, s. 10; Gocha R. Tsetskhladze, “Revisiting Ancient Greek Colonisation”, *Greek Colonisation an Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, C. I, ed. Gocha R. Tsetskhladze, Brill, Leiden 2006, s. XLI.

²²⁹ *The Natural History of Pliny*, C. II, trans. John Bostock, M.D. , F.R.S. and H. T. Riley, Esq. , B.A. , William Clowes and Sons, London 1890, s. 1; Charles King, *Karadeniz*, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 9; Osman Emir, “Antik Dönemde Karadeniz’de Deniz Ticareti ve Başlıca İhrac Ürünleri,” *Türk Deniz Ticareti Sempozyumu IV: Doğu Karadeniz Bildiriler Kitabı*, 16-17 Nisan 2012, ss. 166-167.

²³⁰ Emir, “MÖ VI. Yüzyılda Samsun ve Çevresinde Kolonizasyon Faaliyetleri”, s. 664.

²³¹ Murat Arslan, “Pontos’tan Karadeniz’e: Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler”, *OLBA Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Süreli Bilimsel Yayını*, S. 14, 2006, ss. 79-83; Pontus adlandırması hakkındaki görüşler için bk. A. C. Moorhouse, “The Name of the

Batı Anadolu'da İyonya Bölgesi'ne dâhil olan Miletos kenti²³², özellikle Karadeniz Bölgesi'nde çok sayıda koloni kurmuştur.²³³ Öyle ki, bu durum Eski Çağ kaynaklarına yansımıştır ve Miletosluların doksandan fazla koloni kurdukları anlatılmıştır.²³⁴ Ancak kaynağın verdiği bu bilgi bazı araştırmacılar tarafından abartılı bulunmuştur.²³⁵

Miletos'un en zengin kentlerden biri olmasında çeşitli faktörler etkili olmuştur. Sahip olduğu stratejik konum, coğrafi koşullar, koloni kurmaya uygun alanlar, hammadde kaynakları ve zengin hammadde kaynaklarının pazarlanması için uygun pazar yerleri ve ticaret limanları bu önemli faktörlerdendir.²³⁶

Karadeniz sahillerinin kolonizasyona açılmasının sebepleri aranırken, bu konu hakkında çeşitli görüşlerle karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki, MÖ VII. yüzyılda Anadolu'da yaşanan siyasî gelişmelerdir. MÖ VII. yüzyılın ikinci yarısında İyonya'nın komşusu olan Lidya sınırlarını genişletmek istediğinde, İyonya ilk kolonisini dışarıya göndermiştir. Öne sürülen ikinci güçlü gerekçe ise, ticaret yaparak geçimlerini sağlayan Miletoslular'ın, henüz koloniciler tarafından iskâna açılmamış Karadeniz'de, kolonilerini kurarak geçimlerini sağlamış olmalarıdır.²³⁷ Miletosluların Karadeniz'de varlık göstermelerinin asıl nedeni tam olarak saptanabilmiş değildir. Bu konu hakkında nüfus baskısı, ticaret yapma isteği, maden ve diğer hammadde arayışı gibi gerekçeler ileri sürülmüştür. Tüm bu gerekçelerle birlikte, Karadeniz'de koloni kurulmasına sebep olan en büyük etken, Miletos'un maruz kaldığı askerî darbeler olmuştur. Miletos, önce Lidyalılar tarafından daha sonra Persler tarafından düzenlenen akınlara maruz kalmıştır ve topraklarının

Euxine Pontus", *The Classical Quarterly*, 34/3-4, Jul.-Oct. 1940, ss. 123-128; A. C. Moorhouse, "The Name of the Euxine Pontus Again", *The Classical Quarterly*, 42/1-2, Jan.-Apr. 1948, ss. 59-60.

²³² Herodotos, *Herodot Tarihi*, I, 142, s. 74; Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 37.

²³³ Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası (KitapXII-XIII-XIV)*, XIV, II, 6, s. 186; Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 72; Tssetskhladze, "Revisiting Ancient Greek Colonisation", s. LXVI.

²³⁴ *The Natural History of Pliny*, C. I, trans. John Bostock, M.D. , F.R.S. and H.T. Riley, B.A. , George Bell and Sons, London 1893, s. 467.

²³⁵ Greaves, "Milesians in the Black Sea: Trade, Settlement and Religion", s. 9; Alan Greaves, *Miletos Bir Tarih*, çev. Hüseyin Çınar Öztürk, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 136.

²³⁶ Osman Emir, "Eskiçağ'da Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Jeopolitik Önemi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 13, 2012, s. 16.

²³⁷ Gocha R. Tssetskhladze, "Arkaik ve Klasik Dönemlerde Karadeniz'de Ticaret", *Karadeniz'in Tarih ve Arkeolojisi Üzerine*, haz. Sümer Atasoy, Ege Yayınları, İstanbul 2005, ss. 9-10; Tssetskhladze, "Revisiting Ancient Greek Colonisation", s. XXX.

bereketli kısımlarını kaybetmiştir. Küçülen toprakların nüfusa yetersiz kalması, çeşitli zamanlarda kolonizasyon faaliyetlerini gündeme getirmiştir.²³⁸

Karadeniz'deki en önemli koloni, Miletoslular tarafından kurulan Sinop kolonisidir. Kuruluş tarihi Eusebios tarafından MÖ 631 yılı olarak verilmiştir. Oldukça gelişen Sinop kolonisi Trabzon, Ordu ve Giresun gibi kolonilerin kurulmasına önyak olmuştur. Ancak MÖ VI. yüzyılda Miletoslular Amisos kolonisini kurduklarında, Sinop eski değerini kaybetmiştir.²³⁹ Bunda Amisos kolonisinin İç Anadolu ile bağlantıyı sağlayan bir noktada kurulmuş olmasının etkili olduğu düşünülmüştür.²⁴⁰ Ayrıca Amisos, her ikisi de Karadeniz'e dökülen iki önemli nehir olan Halys ile Iris'in ortasında kalmıştır.²⁴¹

Şehrin kazandığı ikinci ad, Batı Anadolu'dan Karadeniz kıyılarına ticaret kolonisi kurmak amacıyla gelen Miletoslular tarafından verilmiştir. Onların Amisos kolonisini kurmalarıyla, şehir hem ilk kez kolonize edilmiş hem de meşhur adlarından birini kazanmıştır. Miletoslular'dan başka Atinalılar da şehirde koloni kurmuşlardır ve Amisos'u "Peiraios" adıyla değiştirmişlerdir.²⁴² Ancak bu ad kısa bir süre kullanılmıştır. Şehir pek çok ad almış olsa da, bu adların hiçbirisi günümüzün Samsun şehrini tanımlamak için yeterli gelmemiştir. Bugün Samsun'un Kalkancı-Baruthane mevkiğine denk gelen Amisos, Türkler tarafından bugünkü Saathane civarında kurulan Samsun'u tarif etmek için yetersiz kalmıştır.²⁴³

Amisos adının farklı bir yazım şekli olarak "Aminosos" kullanımı, Niketas Khoniates²⁴⁴ ve Constantine Porphyrogeneos²⁴⁵ eserlerinde tespit edilmiştir.

Yazılı kayıtlara göre Amisos Miletosluların, Foçalıların ve İyonyalıların kolonisidir ve Heraklia Kolonisi'nden dört yıl önce yani MÖ 560 yıllarında kurulmuştur. MÖ V. yüzyıl ortalarında Atinalıların da koloni kurduğu tespit

²³⁸ Greaves, *Miletos Bir Tarih*, ss. 140-141.

²³⁹ Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası (KitapXII-XIII-XIV)*, XII, III, 11, s. 22, 26; Ksenophon, *Anabasis*, V, III, 2-3, VI, I, 14-15, ss. 156-157, 187; Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 73; Daredjan Kacharava, "Polis Hellenis in the Black Sea Area", *Actes du X Symposium de Vani Pont Euxin et Polis*, Paris 2005, s. 10.

²⁴⁰ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 65.

²⁴¹ Rodoslu Apollonios, *Argonautika*, s. 59.

²⁴² Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası (KitapXII-XIII-XIV)*, XII, III, 14, s. 26.

²⁴³ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 6.

²⁴⁴ *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, s. 81.

²⁴⁵ Cramer, *Geographical and Historical Description of Asia Minor*, C. I, s. 265.

edilmiştir.²⁴⁶ Ancak şehrin Atinalılar tarafından ele geçirildiği yönünde kayıt bulunamamıştır.²⁴⁷ Bununla birlikte Amisos'ta yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, buradaki kolonilerin çoğunun Yunanlılardan önce de mevcut olduğu anlaşılmıştır. Antik yazarlara göre şehrin kuruluşunun ise Miletliler, Phokialılar, Atinalılar tarafından gerçekleştirildiği belirtilmiştir.²⁴⁸ Arkeolojik kazılar koloninin kuruluşunu farklı bir zamana indirgemıştır. Amisos kolonisinin kuruluşuyla ilgili bilgiler az olmakla birlikte, Samsun yakınlarında bulunan Akalan mevkiinde yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde, koloninin kuruluşu MÖ VII. yüzyılın son çeyreğine dayandırılmıştır.²⁴⁹ Yazılı kaynaklar ile arkeolojik buluntuların farklı zamanlara işaret ediyor olması, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde iki kez kolonileşme süreci yaşandığını düşündürmüştür.²⁵⁰

2.4. Hellenistik Dönem

İskender'in Doğu seferine başladığı MÖ 334 yılı ile son Hellenistik krallık olan Ptolemaioslar'ın Actium Savaşı ile tarih sahnesinden silindikleri MÖ 30 yılı arasındaki yaklaşık üç yüz yıllık dönem, Hellenistik Çağ olarak adlandırılır. Aynı dönemde Roma Cumhuriyeti dönemi de yaşanmaktaydı.²⁵¹

Makedonya MÖ 399'dan MÖ 359'a kadar devam eden kargaşa döneminin ardından, tahta çıkan II. Philippos (MÖ 359-MÖ 336) devrinde büyük bir devlet haline gelmiştir.²⁵² II. Philippos, Yunanistan'ı Makedonya'nın siyasî ve askerî hegemonyası altında bir konfederasyon haline getirmek ve Pers tehdidine karşı Yunan dünyasını korumak için bu konfederasyonu Pers Krallığı'na karşı sevk etmek için uğraşmıştır.²⁵³ Ancak II. Philippos'un MÖ 336 yılında ölmesi²⁵⁴ üzerine, bunu fırsat bilen Hellenler, Makedonya egemenliğinden kurtulmaya çalışmışlardır.

²⁴⁶ Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası (KitapXII-XIII-XIV)*, XII, III, 14, s. 26; Arrianus'un *Karadeniz Seyahati (Arriani Periplus Ponti Euxini)*, s. 31; Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 61.

²⁴⁷ Jack Cargill, *Athenian Settlements of the Fourth Century BC*, Brill, Leiden 1995, s. XXVI.

²⁴⁸ Sergey Pavloviç Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, çev. Enver Uzun, KÜBAK, İstanbul 2016, s. 60.

²⁴⁹ Kacharava, "Polis Hellenis in the Black Sea Area", s. 13.

²⁵⁰ Ekrem Akurgal, *Sinop, Pontus Bölgesi ve Yunan Kolonileri (Sinop'ta Gerçekleştirilen Kazıların Ön Raporları)*, çev. Serhat Erdal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956, s. y.

²⁵¹ Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, s. 100.

²⁵² II. Philippos dönemi hakkında detaylı bilgi için bk. Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, s. 413; P.J. Rhodes, *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi*, çev. Cumhur Atay, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, ss. 169-178.

²⁵³ Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, s. 418.

²⁵⁴ Droysen, *Büyük İskender Tarihi*, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Dharma Yayınları, İstanbul 2007, ss. 114-115; Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, s. 423.

Makedonya tahtının halefi olan İskender, meydana gelen isyanı bastırarak Korinthos'ta Hellen Birliği'ni yeniden kurmuştur.²⁵⁵ Böylece İskender MÖ 336'da Yunanistan'ı ikinci kez Makedonya egemenliği altına almış ve Asya Seferi'ni başlatmıştır.²⁵⁶

Bir dünya imparatorluğu kurmak isteyen İskender, MÖ 334-325 yılları arasında Pers Devleti'ne karşı sefere çıkmıştır. Batı Anadolu'da Perslere karşı başarılı olunmuş, ardından güneye yönelip Torosları aşan Makedonya ordusu, Issos'ta Persler ile karşılaşmış²⁵⁷ ve III. Dareios idaresindeki Pers ordusu büyük bir yenilgiye uğramıştır. İskender Mısır'a kadar ilerlemiş, burada İskenderiye kentini kurmuştur. Böylece seferin ilk aşaması tamamlanmıştır.²⁵⁸

Akdeniz kıyılarını ele geçiren İskender, yeni bir saldırıya geçerek Pers Devleti'ni ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bunun üzerine MÖ 331 yılında Perslere karşı düzenlenen Gaugamele Savaşı'nı kazanmıştır. Bu zafer ile ordusu tarafından "Asya Kralı" ilan edilen İskender, tüm Mezopotamya'ya hâkim olmuştur.²⁵⁹

Anadolu'nun büyük bir kısmının İskender'in egemenliğine geçmiş olmasına rağmen, Karadeniz Bölgesi'nin Makedonya Krallığı'na bağlandığına dair herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Bu durum açıklanırken, İskender'in askerî kayıpların fazla olma ihtimali olan Karadeniz gibi bölgelerden kaçındığı düşünülmüştür.²⁶⁰

İskender öldüğünde varis bırakmadığı için kurduğu imparatorluğun toprakları generalleri arasında paylaştırılmıştır. Bu paylaşıma göre İskender tarafından ele geçirilmemiş yerlerden biri olan Pontus Bölgesi'ni Eumenes yönetmiştir. Ancak Pontus Bölgesi ve Amisos, İskender'in bıraktığı mirası ele geçirmek için mücadele eden generallerin hâkimiyet sahası dışında kaldığı için Eumenes'in idaresinde bölgenin durumu hakkında ayrıntılı bilgi elde edilememektedir. Askerî kuvvetler başkomutanı olan Perdikkas, Anadolu'da hâkimiyeti ele almak için sefer hazırlıklarına giriştiğinde Eumenes'i de yanına çekmiştir. Ancak Perdikkas'ı kendileri için tehlikeli gören Ptolemaios, Antigonos, Antipatros ve Krateros

²⁵⁵ Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 42.

²⁵⁶ Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, s. 452.

²⁵⁷ Murat Arslan, "İskender'in Küçük Asya Seferi ve Issos Muharebesi", *Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem*, ed. Kaan İren, Çiçek Karagöz ve Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, ss. 136-158.

²⁵⁸ İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, s. 43.

²⁵⁹ Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, s. 464; Droysen, *Büyük İskender Tarihi*, s. 177 vd.

²⁶⁰ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, ss. 67-68.

Perdikkas'a karşı birlik oluşturmuşlardır. Yapılan savaş sonucunda Perdikkas ve Eumenes öldürülmüş, onların topraklarında ise Antigonos hüküm sürmüştür. Bu dönemde Amisos, Assandros tarafından filo gönderilmek suretiyle kuşatılmıştır. Bunun üzerine Antigonos'un, komutanlarından Ptolemaios'u görevlendirmesiyle şehir kurtarılmıştır.²⁶¹

İskender'in tüm Ön Asya'yı kaplayan imparatorluğu, onun MÖ 323 yılında ölümünün²⁶² ardından generaller arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucunda bölünmüştür. Bu bölünme neticesinde Anadolu önce Antigonos'a verilmiştir. Ancak Antigonos'un MÖ 301 yılında Lysimakhos ve Seleukos'a karşı Ipsos Savaşı'nı kaybetmesi, İskender'in toprakları üzerinde dört büyük Hellenistik devletin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bunlardan Trakya ve Anadolu'ya hâkim olan Lysimakhos Devleti'dir. Ancak bölünme sonlanmamıştır. Devletler arasında meydana gelen savaşlar MÖ 280'de üç tane krallığın kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bunlardan bir tanesi Ön Asya'da kurulan Seleukos Krallığı'dır.²⁶³ Seleukos hâkimiyeti Karadeniz kıyıları, Paphlagonia ve Bithynia'nın kuzey kısımları hariç, Anadolu'nun tamamını kaplamıştır. Amisos ve çevresi ile Pontus ve Bithynia arasındaki bölge, Seleukosların ele geçiremedikleri bölgelerdir. Hellenistik dönemde Miletos şehirlerinden olan Sinop, Amisos ve Trabzon'un krallıklardan bağımsız hareket ettikleri düşünülmüştür.²⁶⁴

Seleukosların Anadolu'daki hâkimiyetleri, MÖ 280 yılında Balkan Yarımadası'nda başlayan ve MÖ 278-277'de Anadolu'ya da sıçrayan Kelt istilâsından sonra sarsılmıştır. Anadolu'da Seleukosların hâkimiyetini tanımayan bazı devletler ortaya çıkmıştır. Bunlardan Bithynia, Pontus, Kappadokia ve Armenia bölgeleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.²⁶⁵

Amisos ve çevresinde çok sayıda Hellenistik dönem yerleşimleri bulunmuştur. Bunlardan bir kısmı Bafra'da bulunmaktadır. 1974, 1975 ve 1993 yıllarında İkiztepe'de yapılan kazı çalışmaları burada Hellenistik Çağ yerleşmesi olduğunu kanıtlamıştır. Bafra'daki en önemli Hellenistik yerleşim, Kızılırmak Vadisi'nde ve

²⁶¹ Mehmet Özsait, "Anadolu'da Hellenistik Dönem", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C. II, Görsel Yayınlar Ansiklopedik Neşriyat ve Sanayi A.Ş. , İstanbul 1982, ss. 288-290; Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 68.

²⁶² Droysen, *Büyük İskender Tarihi*, ss. 645-648.

²⁶³ İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, s. 46.

²⁶⁴ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, ss. 69-70.

²⁶⁵ Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, ss. 489-490.

Kızılırmak'ın batısında, Karadeniz kıyısını iç kesimlere bağlayan vadiyi kontrol etmek amacıyla inşa edilmiş olan Asarköy yakınlarındaki Asarkale'dir. Asarkale'nin 15 km kuzeyinde, yine aynı vadi üzerinde fakat bu kez Kızılırmak'ın doğu yakasında inşa edilmiş bir diğer Hellenistik döneme ait kale, Martı Kale'dir. Samsun'un 18 km batısındaki Akalan'daki kaleden elde edilen arkeolojik malzemelerden, burasının da Hellenistik dönem yerleşkesi olduğu anlaşılmıştır.²⁶⁶ Amisos'ta az sayıda bulunan altın ve bronz eserlerin genellikle Hellenistik ve Roma dönemlerine ait olduğu saptanmıştır. Amisos çanak-çömleği ise Hellenistik dönem özelliklerini taşımaktadır. Amisos buluntuları arasında en çok ön plana çıkanlar, pişmiş topraktan yapılan heykelciklerdir. Bu malzemeler Amisos'un Hellenistik dönemde önemli bir atölye olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca büyük boyutta yapılan Dionysos maskeleri Amisos'a özgü bir nitelik taşımaktadır.²⁶⁷

Amisos kentinde geniş bir sahaya yayılan nekropol inşa edilmiştir. Son yıllarda yapılan çalışmalara göre bu mezarlardan en önemlisinin, çok sayıda altın buluntu elde edildiği için ve adına izafeten "Amisos Hazinesi ve Amisos Mezarı" olarak adlandırılan yeraltı oyuğu oda mezar olduğu ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde Cedit Mahallesi, Ebusuud Caddesi'nde yer alan oyuğu oda mezarın Hellenistik dönemden kalma olduğu tespit edilmiştir. Toraman Tepe'nin doğu sırtında yer alan yeraltı oyuğu oda mezara gömülen kişilerin, yaşadıkları dönemde önemli bir şahıs veya kutsiyete sahip şahıslar olabilecekleri, belki de kentin kuruluşu ile ilgisi olabilecek ya da soy bakımından buraya dayandırılacak kişiler olma ihtimalleri üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır.²⁶⁸

Bugünkü Samsun şehrinde Baruthane, Toptepe, Büyük Kolpınar, Büyükoyumca, Atakent, Kuşçulu, Uzgur, Kalkancı, Toybelen ve Dondortepe mevkilerinde yapılan kazı çalışmaları neticesinde, önemli veriler elde edilmiştir.

²⁶⁶ Şevket Dönmez, "Samsun-Asarağaç Kalesi", *Anadolu Araştırmaları*, S. 16, 2002, ss. 133-136.

²⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Atasoy, *Amisos*, ss. 84-85, 95.

²⁶⁸ Yeraltı oyuğu oda mezardan çıkan buluntuların çoğu altından yapılmış olduğundan ve daha önce Amisos'ta bu derece zengin mezar buluntusu ele geçemediğinden, ilgi çekmek amacıyla bu yeraltı oyuğu mezar *Amisos Mezarı*, buradan çıkan buluntular da *Amisos Hazinesi* olarak adlandırılmıştır. Ancak bu adlandırmanın tipolojiye uygun olmadığı, dolayısıyla bilimsel olarak yanlış bir adlandırma olduğu vurgulanmıştır. Yeraltı oyuğu mezarın mimarî yapısı ve çıkan buluntular hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Serdar Ünan, "Amisos'da Sıradışı Bir Yeraltı Oyuğu Oda Mezar", *TÜBA-AR*, S. 19, 2016, ss. 171-230 ve s. 173, nu. 4; Serdar Ünan, "Mezar Buluntuları Işığında Samsun-Amisos'da Hellenistik Dönem Takıları", 2. *Uluslararası Katılımlı Mücevher-Takı Tasarımı ve Eğitimi Sempozyumu*, *Sempozyum Bildiri Kitabı*, Kütahya 2010, ss. 1-7.

Özellikle Baruthane ve Dondortepe Tümülüsleri'nde ele geçen buluntular öneme sahiptir.²⁶⁹

Biri güneyde diğeri kuzeyde yer alan iki yığma tepeden oluşan Baruthane Tümülüsleri'nin, Hellenistik Dönem özelliklerini taşıdıkları tespit edilmiştir. Ayrıca güneydeki tümüsteki mezar, sıvalı oluşuyla Karadeniz Bölgesi'nde bulunan tek örnek olması nedeniyle önemlidir.²⁷⁰

Antik Amisos kentinin güney doğusunda kalan Dondortepe'de 2007 yılında yapılan kazılarda önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Dondortepe tümülüsünde, kuzey doğuya ve batıya bakan iki dromos yer almaktadır. Bu özelliğiyle tümülüs, Samsun ve çevresinde örneğine ilk ve tek rastlanılan bir tümülüs olarak kayıtlara geçmiştir. Dondortepe tümülüsünde seramik ve madenî buluntular çıkmıştır. Buradan elde edilen malzemelerden tümülüs tam olarak tarihlendirilemese de, tümülüste yapılan incelemeler neticesinde, Hellenistik ve Erken Roma dönemlerine ait olabileceği düşünülmüştür. Samsun ve çevresinde tespit edilen ilk tümülüsler, 1946 yılında Mahmut Akok tarafından tespit edilen ve MÖ I. yüzyıla ait olduğu anlaşılan Havza ilçesinin Lerdüğe Köyü'ndeki tümülüslerdir. Bu tümülüsler mimarî bakımdan Bafra İkiztepe tümülüsleri ile benzerlik gösterirken, Dondortepe tümülüsü ile aralarında mimarî bakımdan benzerlik bulunmamıştır. Bununla birlikte, her iki tümülüste ele geçen buluntuların paralellik göstermesi, Hellenistik Çağa tarihlendirme konusunda destekleyici olmuştur.²⁷¹

2.5. Mithradates Hanedanı Dönemi

MÖ 301-281 yılları arasında güçlenen Mithradates I Ktistes, kendisini Doğu Karadeniz bölgesinin hâkimi olarak kabul ettirdikten sonra, Amasya'ya geçerek şehri krallığının başkenti yapmıştır. Bundan sonra Batı Karadeniz bölgesini ele geçirmek üzere harekete geçmiştir. MÖ 281 yılında Herakleia Pontike ile Pontus Kralı I. Mithradates arasında Amasra şehrinin kontrolü hakkında mücadele yaşanmıştır. Bu mücadele, Amasra'nın Pontus Kralı I. Mithradates'in oğlu ve naibi Ariobarzanes'in hâkimiyetinde kalmasıyla sonuçlanmıştır. Böylece Pontus Krallığı, Paphlagonia'nın en önemli kenti Amasya'yı ele geçirdikten sonra, Güney Karadeniz'in en önemli

²⁶⁹ Serdar Ünan, "Samsun-Dondortepe (Hacı İsmail) Tümülüsü", *Masrop E-Dergi*, S. 4, Ağustos 2009, s. 1.

²⁷⁰ Sümer Atasoy, Muhsin Endoğru ve Şevket Dönmez, "Samsun-Baruthane Tümülüsleri Kurtarma Kazısı", *Anadolu Araştırmaları*, 18/2, 2004, ss. 153-156.

²⁷¹ Ünan, "Samsun-Dondortepe (Hacı İsmail) Tümülüsü", ss. 3-7.

limanlarından bir tanesi olan Amasra'yı da ele geçirmiştir. Babasının ölümünün ardından Pontus Krallığı'nın başına geçen Ariobarzanes, Orta Karadeniz Bölgesi'nin en önemli limanlarından olan Amisos'u ele geçirerek krallığın sınırlarını genişletmiştir. Pontus Krallığı, II. Mithradates zamanında tanınmaya başlanmıştır. Ondan sonra krallığın başına geçen III. Mithradates hakkında kaynaklarda bilgi yer almamıştır. Bir sonraki Pontus Kralı olan I. Pharnakes (MÖ yak. 197-160/159) zamanında yayılcı politika takip edilmiştir. Bu doğrultuda, Güney Karadeniz sahilinde Sinop, Ordu ve Giresun kentlerini ele geçirmiş, Kuzey Karadeniz'de ise Kırım Yarımadası'nın önemli kentlerini ele geçirmiş ve diğer Hellen kolonileriyle müttefik olarak, onları İskit akınlarından korumuştur. Böylece Pontus Krallığı, Mithradates VI Eupator zamanına kadar devam edecek olan Kuzey Karadeniz Bölgesi'ndeki Hellen kentlerinin koruyucusu olarak tanınmıştır. Pharnakes'in ardından sırasıyla Pontus Krallığı'nın başına geçen Mithradates IV Philopator ve Mithradates V Euergetes zamanlarında Roma ve müttefik devletler ile ilişkiler ılımlı seyretmiştir. Mithradates V Euergetes krallığı zamanında Pergamon tahtında karışıklık çıkması üzerine Roma, müttefikleri olan Anadolu'daki Bithynia, Kappadokia, Pontus Kralları ile Paphlagonia Prenslarından isyanın bastırılmasını talep etmiştir. Ancak müttefiklerin müdahalelerinin yetersiz kalması üzerine, daha önce Anadolu'da hiçbir askeri bulunmayan Roma, Perperna komutasında ordu göndermek zorunda kalmıştır. Takip eden süreçte Roma başarı elde etmiş ve sonuçta MÖ 129 yılında Anadolu'daki ilk eyaleti olan Asia'yı kurmuştur.²⁷²

Mithradates Eupator kendisini Pontus Kralı ilan etmiştir. Onun ele geçirdiği topraklar Batı Anadolu'nun bazı kısımları ile doğuda Batum'a kadar uzanmıştır. Doğu Karadeniz bölgesinin de dâhil olduğu bu saha, Pompeius'un Mithradates'i yendiği zamana kadar onun elinde kalmıştır. Mithradates Eupator Amisos'u ele geçirdiğinde, kentte yeni tapınaklar inşa etmiş ve kenti genişletmiştir.²⁷³ Onun MÖ 120 yılında tahta geçmesiyle, Antik Çağda Karadeniz Havzası ilk kez büyük ölçüde bir kralın hâkimiyetine geçmiştir. Bir imparatorluk meydana getiren Mithradates'in tüm bu genişleme faaliyetleri Roma'yı rahatsız etmiştir.²⁷⁴

²⁷² Murat Arslan, *Mithridates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul 2007, ss. 52-69.

²⁷³ Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası (Kitap XII-XIII-XIV)*, XII, III, 14, s. 26 ve XII, III, 1, s. 14.

²⁷⁴ Arslan, *Mithridates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, ss. 88-95.

MÖ 89 yılında Bithynia Kralı Nikomedin, savaş ilan etmediği halde Pontus ülkesine girerek Amasya'ya kadar ilerlemesi bir düşmanlığın başlamasına yol açmıştır. Bu hal MÖ 88 yılında ise MÖ 63'e kadar devam edecek olan Roma-Pontus savaşlarına dönüşmüştür. Bu savaşların Karadeniz Bölgesi'nde meydana getirdiği tahribat, Roma'nın ordu komutanı tayin ettiği Lucullus tarafından gerçekleştirilmiştir. MÖ 71 yılında Lucullus Pontus'un içlerine doğru ilerlemeye başlamıştır. Fakat Pontus atlı birliklerinin Romalıları yenilgiye uğratması üzerine Lucullus Doğu Karadeniz Bölgesi'ne çekilmiştir. Burada, Kelkit-Yukarı Fırat civarlarına sığınmak isteyen Pontus halkına saldırmış ve Pontus ordusu bozulmuştur. İstilâ hareketine devam eden Lucullus MÖ 70 yılında Amasya ve Sinop'u almış, Giresun ve Trabzon savaşız teslim olmuştur.²⁷⁵ Pontus Krallığı döneminde bir dönem krallığın başkenti olan Amisos'ta, Kral VI. Mithradates kendi ismine izafeten Eupotaria²⁷⁶ kentini inşa etmişti. Bu kentin bugünkü Samsun'un kuzeybatısındaki Kara Samsun'da olduğu tahmin edilmiştir. Fakat bu kentin ömrü kısa olmuştur. Zira Lucullus MÖ 71 yılında Amisos'u tahrip ettikten sonra, Eupotaria'yı da ortadan kaldırmıştır. Amisos, Roma-Pontus savaşlarında en çok zarar gören şehirlerden bir tanesi olmuştur. Lucullus, Amisos'a girdiğinde Mithradates'in mühendisi Kallimakhos, ona Mithradates'in hazinesinin saklandığı yeri açmayı teklif etmiş ancak Lucullus Amisos'u ateşe vermiştir. Lakin meydana getirdiği tahribattan ötürü Lucullus'un kendisi bile üzüntü duymuştur. Bu yüzden kendisine engel olmadığı için Kallimakhos'a ölene kadar işkence etmiştir. Kenti yeniden inşa eden Lucullus, Amisos'a yerleşmek isteyen kolonicilere ayrıcalık tanımıştır. Kentin sınırlarını 22 km (120 stadia) genişlettikten sonra, kenti özgür ve bağımsız kent ilan etmiştir.²⁷⁷

MÖ 67 yılında Mithradates, ülkesini geri alarak Roma'ya üstünlük sağlayınca, MÖ 66'da Lucullus geri çağırılmış onun yerine Pompeius görevlendirilmiştir. Mithradates, Pompeius ile giriştiği mücadelede başarısız olurken²⁷⁸, Pompeius Anadolu'yu ve Kırım'ı işgal etmiştir. Roma-Mithradates savaşları MÖ 63 yılında Mithradates'in kendi isteğiyle kölesi tarafından öldürülmesi ile son bulmuştur.²⁷⁹

²⁷⁵ Mahmut Goloğlu, *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, Goloğlu Yayınları, İstanbul 1973, ss. 67-72.

²⁷⁶ Burası Pompeius tarafından geliştirilerek ismi *Magnopolis* olarak değiştirilmiştir. Bk. Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası (KitapXII-XIII-XIV)*, XII, III, 30, s. 42.

²⁷⁷ Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, çev. Çiğdem Menzilioğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 145; Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, ss. 73-75; Adrienne Mayor, *Mithradates*, çev. Gürkan Ergin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, ss. 352-353.

²⁷⁸ Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası (KitapXII-XIII-XIV)*, XII, III, 1, 28, s. 14, 40.

²⁷⁹ Goloğlu, *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, ss. 70-71.

Mithradates Eupator, Eupotaria kentini inşa ettiğinde Amisos'un bir kısmını bu kente dâhil etmişti. Ancak onun ölümünden sonra her iki kent Pompeiopolis'e dâhil edilmiştir.²⁸⁰

2.6. Roma İmparatorluğu Dönemi

Roma'nın Anadolu ile ilk tanışması, MÖ 189 yılında Seleukos Kralı III. Antiokhos ile giriştiği ve başarıyla sonuçlandığı savaş münasebetiyle olmuştu. MÖ 188'de imzalanan Dinar Barış Antlaşması'na göre, Seleukoslar Toroslar'ın kuzeyindeki topraklarını Roma'ya bırakarak Suriye'ye çekilmişlerdi. Roma, Seleukoslar'ın Anadolu'daki topraklarının çoğunu Pergamon ve Rhodos'a verirken, kendisinin yanında yer alan İyonya kentlerini de toprak vererek ödüllendirmiştir. MÖ 133 yılında ise Pergamon Kralı Attalos'un topraklarını Roma'ya miras bırakmasıyla, Roma bu topraklar üzerinde Asia Eyaleti'ni kurmuştur. Böylece artık, Roma Anadolu'ya giriş yapmıştır.²⁸¹

Pontus Krallığı Anadolu'daki topraklarını genişletmek istediğinde karşısına Roma çıkmıştı. VI. Mithradates Eupator döneminde Pontus Krallığı ile Roma arasında yaşanan ve MÖ 88-63 yılları arasında yirmi beş yıl süren savaşlar sonucunda, Pompeius idaresindeki Roma ordusu Pontus Krallığı'nı mağlup etmiş ve iki eyaleti birleştirmek suretiyle, Pontus-Bithynia Eyaleti'ni kurmuştu.²⁸²

Roma Cumhuriyeti'nin Anadolu'nun tamamına egemen olmasını sağlayan Pompeius, MÖ 63 yılında Amisos'a gelerek VI. Mithradates'in Pontus Krallığı'nı ortadan kaldırdıktan sonra Anadolu'da yeni bir düzen meydana getirmiştir.²⁸³ Strabon'un verdiği bilgiye göre Pompeius, Mithradates'i yendiği zaman Doğu Karadeniz Bölgesi'nin güneyini ve Kolchhis topraklarını kendi yanında savaşan hükümdarlara dağıtmıştır. Geri kalan kısımları ise on bir bölgeye ayırarak Bithynia'ya bağlamış ve böylece bir tek eyalet meydana getirmiştir.²⁸⁴ Ancak Strabon bu düzenlemeler hakkında detaylı bir açıklama yapmadığından ötürü, verilen bilgiler yetersiz bulunmuştur. Pompeius, Pontus Eyaleti'nde yeni şehirler inşa

²⁸⁰ *The Natural History of Pliny*, C. II, s. 5.

²⁸¹ Oğuz Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya-Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyıllar Arası)*-, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, ss. 171-172.

²⁸² Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya-Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyıllar Arası)*-, ss. 172-173.

²⁸³ Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13/1, 1998, s. 165.

²⁸⁴ Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası (KitapXII-XIII-XIV)*, XII, III, 1, s. 14.

ederken, eski Pontus Krallığı'nın topraklarının tamamında hâkimiyet kurmak istemiştir.²⁸⁵

Pompeius Anadolu'yu idarî bölgelere ayırdıktan sonra, ülkenin kalkınması için ekonomik tedbirler almış ve yeni kentler kurmuştur. Mithradates'in ortadan çekilmesiyle sadece Pontus Krallığı'nın değil, Anadolu'daki bütün devletlerin bağımsızlıkları kaldırılmıştır. Bu arada Mithradates'in oğlu olan Kırım Kralı Pharnakes, Caesar'ın Mısır'da olmasını fırsat bilerek, Karadeniz'in doğu ucundaki Kolkhis Bölgesi'ni ele geçirmiştir. Bunun üzerine Caesar tarafından görevlendirilen Calvinus bu duruma müdahale etmiş ve iki taraf arasında MÖ 48'de yapılan savaşı Pharnakes kazanmıştı. Böylece o, babasının topraklarını ele geçirmiştir. Ancak onun Sinop'u ve Amisos'u kuşatması, üstelik halka zalimce davranması, tepki çekmesine neden olmuştur.²⁸⁶ Amisos halkının Pharnakes kuşatmasına karşı gösterdiği direnç, şehrin yağmalanması ve askerlik çağındaki erkeklerin kılıçtan geçirilmesiyle karşılık bulmuştur.²⁸⁷ Pharnakes'in yaptıklarını öğrenen Caesar'ın, MÖ 47 yılında Güney Pontus'ta, Tokat'ın güneybatısında otuz mil kadar ötedeki Zela'da²⁸⁸ yapılan savaşta galip gelmesi üzerine, Pharnakes Kırım'a çekilmiştir. Elde ettiği bu başarı üzerine Caesar Roma'daki arkadaşı Matius'a yazdığı mektupta, bu zorlu savaşta kolayca zafer elde ettiğini ifade ederken “Veni, vici, vidi” yani “Geldim, gördüm, yendim” demiştir.²⁸⁹ Caesar, savaşın ardından Pontus'un yönetimini Calvinus'a vermiştir. Ayrıca Pharnakes yüzünden sıkıntı çekmiş olan Amisos'u cezalandırmamış, aksine Amisos'a Pompeius'un yaptığı gibi bağımsızlık vermiştir.²⁹⁰

Roma kendisi için tehdit oluşturan Hellenistik Krallıkları, başta MÖ 63 yılında VI. Mithradates'in Pontus Krallığı olmak üzere, son olarak da MÖ 31 yılında Mısır'daki Ptolemaios Kraliçesi Kleopatra ile yaptığı Actium Savaşı'nda, ortadan kaldırmak suretiyle, MÖ 27'den itibaren Akdeniz Havzası'nın en büyük gücü haline

²⁸⁵ Kaya, “Anadolu'da Roma Egemenliği ve Pompeius'un Siyasal Düzenlemeleri”, s. 166, 169.

²⁸⁶ Özsait, “Anadolu'da Hellenistik Dönem”, s. 312, 314.

²⁸⁷ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 80.

²⁸⁸ Zile. Bk. Cramer, *Geographical and Historical Description of Asia Minor*, C. I, s. 307; Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 263.

²⁸⁹ Plutarkhos, *İskender-Sezar*, çev. İo Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 124; *The Natural History of Pliny*, C. II, s. 8.

²⁹⁰ Özsait, “Anadolu'da Hellenistik Dönem”, s. 315.

gelmiştir. Bundan sonra imparatorluk halini alan Roma'nın başına Augustus geçmiştir.²⁹¹

MÖ 20 yılında Anadolu'ya gelen Augustus, Pontus Bölgesi'nin Amisos şehrinin sorunlarıyla ilgilenmiştir. Amisos'a Julius Caesar tarafından bağımsızlık verilmişti. Ancak onun ölümünden sonra doğuda egemen olan Antonius, burayı bölgenin vasal kralına bağlamıştır. Sonrasında ise Straton adlı bir tiranın eline geçen Amisos'ta halk ızdırap çekmiştir. Augustus ise, tiranı şehirden uzaklaştırarak Amisos'a yeniden bağımsızlık kazandırmış ve şehrin kalkınması için yardım etmiştir.²⁹²

Amisos, Roma İmparatorluğu'nun eyaletlerinde yapılan düzenlemeler neticesinde pek çok kez farklı eyalet sınırlarına dâhil olmuştur. İmparator Claudius zamanında (MS 41-54), Pontus II. Polemon'un idaresine bırakılmıştır. Amisos'un da dâhil olduğu bölgenin sınırları İç Anadolu'nun kuzeyine kadar ulaşmıştır.²⁹³ Nero İmparator olduğunda (MS 54-68), Pontus Bölgesi Galatia Eyaleti'ne bağlanmakla, Güney Karadeniz kıyıları doğrudan Roma'ya bağlanmıştır. Vespasianus (MS 69-79) Roma tahtına geçtiğinde, 74 yılında Galatia ile Kappadokia Eyaletleri'ni birleştirmiştir. Böylece hemen hemen Anadolu'nun yarısını kaplayan, kuzeyde Orta ve Doğu Karadeniz'den güneyde Suriye'ye kadar uzanan büyük bir eyalet kurmuştur. Traianus (MS 98-117) döneminde ise Galatia-Kappadokia Eyaletleri birbirinden ayrılmıştır.²⁹⁴ Amisos bu kez Kappadokia Eyaleti sınırlarında kalmıştır.²⁹⁵

IV. yüzyılda Hunların harekete geçirdikleri Got kütlelerinin Roma İmparatorluğu'na doğru ilerlemeleri, İmparatorluğun sarsılmasına neden olmuştur.²⁹⁶ Bu hareketliliğin en büyük dalgası, 375 yılında gerçekleşen ve Kavimler Göçü olarak

²⁹¹ Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, ss. 114-115; Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya-Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyullar Arası)*-, s. 178.

²⁹² Mehmet Özsait, "Anadolu'da Roma Egemenliği", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C. II, Görsel Yayınlar Ansiklopedik Neşriyat ve Sanayi A.Ş. , İstanbul 1982, s. 330.

²⁹³ Mehmet Ali Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2005, s. 181.

²⁹⁴ Özsait, "Anadolu'da Roma Egemenliği", ss. 333-336.

²⁹⁵ Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, s. 192.

²⁹⁶ Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, C. II, çev. Asım Baltacıgil, B/F/S Yayınları, İstanbul 1987, s. 381, 394.

bilinenidir.²⁹⁷ Bunun bir sonucu olarak Roma İmparatorluğu 395 yılında Doğu ve Batı şeklinde ikiye ayrılmış, 476 yılında ise Batı Roma yıkılmıştır.²⁹⁸

Roma İmparatorluğu ikiye bölündüğünde Amisos Doğu Roma sınırları içinde kalmıştır. Önce Helonopont Eyaleti'nde bulunan şehir, Justinianus (527-565) zamanında Armeniakon Themasi'na dâhil edilmiştir.²⁹⁹ VII. yüzyılda Doğu Roma Anadolu'da Thema³⁰⁰ sistemini kurmuştu. Bu Thema'lardan bir tanesi, merkezi Amasya olan ve Sinop, Samsun, Amasya yörelerini içine alan Armeniakon Themasi'dir.³⁰¹ X. yüzyıla ait olan bir kaynakta, İstanbul'un doğusunda Anadolu'daki on bir eyaletin isimleri verilmiştir ve Armeniakon da bunlardan bir tanesidir. Kaynağın verdiği bilgiye göre bu eyaletlerin her biri geniştir ve çok sayıda şehir, köy, kale, hisar, dağ, akarsu barındırır ve çeşitli imkânlar sunar.³⁰²

Roma İmparatorluğu tarihinin en önemli olaylarından bir tanesini, İmparatorluğun din değiştirmesi teşkil etmiştir. Bu dinî değişim 324 yılında Constantinus imparator olduğunda gerçekleşmiş olmakla birlikte, zaten 312 yılından itibaren Constantinus Hıristiyan kilisesine karşı yakın durmuştur. Constantinus Hıristiyanlığı resmen tanımakla birlikte, başkenti İstanbul'a taşımıştır.³⁰³

Amisos'ta bir piskopos bulunduğuna dair ilk işarete 451 Kalkedon Konsili'nde rastlanılmıştır. Çok erken dönemlerden itibaren Amisos'ta Hıristiyanlar yaşamışlardır.³⁰⁴ Doğu Roma İmparatorluğu VI. yüzyılda Hıristiyanlığı resmî din, Grekçeyi de ibadet dili haline getirmiştir. Yöre halklarını İmparatorluğa bağlamak amacıyla yapılan bu düzenleme Amisos'un da dâhil olduğu bölgede önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu dönemden sonra Karadeniz Bölgesi'nin yerlileri olarak bilinen topluluklar kimliklerini kaybetmişlerdir. Ortodoksluk potasında eriyen

²⁹⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s. 72.

²⁹⁸ Roma İmparatorluğu'nda yaşanan siyasî gelişmeler için bk. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, ss. 51-58.

²⁹⁹ Besim Darkot, "Samsun", *İslâm Ansiklopedisi*, C. X, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s. 173.

³⁰⁰ VII. yüzyıldan sonra Doğu Roma'da askerî ve yürütme organına verilmiş isimdir. Bk. Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 806.

³⁰¹ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C. I, s. 14.

³⁰² *Hudûd al- 'Âlam 'The Regions of the World'*, ss. 156-157.

³⁰³ A.A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, C. I, çev. Arif Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara 1943, s. 53; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 68.

³⁰⁴ Bryer and Winfield, *The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontos*, C. I, s. 92.

hem koloniciler hem de bölgede yaşayan diğer halklar, bundan sonra Rum adıyla anılmışlardır.³⁰⁵

Roma'nın en büyük problemlerinden bir tanesi, Arap akınları olmuştu. Romalılar ile Arapların yaptıkları yedi yıllık antlaşma, süresinin dolmasıyla bozulmuş ve Anadolu'da Arap akınları 669 yılında yeniden başlamıştır. Kaynaklar, Arap akıncılarının Karadeniz Bölgesi'ne kadar ulaştığını yazar.³⁰⁶ 726 yılında bölgeyi yağmalayan Araplar, Malatya Valisi Ömer zamanında 835 yılında Anadolu'ya düzenlenen akında Romalılara üstün gelmeyi de başarmıştır.³⁰⁷ Onun 863 yılında tertiplediği bir diğer akın, Doğu Roma idaresindeki Amisos'u da etkilemiştir. Ömer, 863 yılında Amisos'un da dâhil olduğu Armeniakon Theması'nı ve Karadeniz kıyılarını işgal etmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu'nun askerî kuvvetler komutanı ve Paphlagonia Theması'nın kumandanı olan Petronas, bu duruma müdahale etmek için görevlendirildiğinde, Ömer Amisos'a kadar ulaşmıştı. Ancak Petronas'ın geleceğini öğrendiğinde Amisos'u terk ederek 500 mil ötede Armeniakon ve Paphlagonia Themaları'nın sınırında, Kızılırmak'ın batısında, Poson adlı bir tepeye ilerleyerek, burada ordugâhını kurmuştur. Petronas ise bu tepenin diğer tarafındadır. İki taraf arasında çıkan savaşta Romalılar başarılı olmuşlardır. Ömer ise ağır bir yenilgiye uğratılmış ve hayatını kaybetmiştir. Böylece Doğu Roma'nın 3 Eylül'de kazandığı bu zafer, Roma'nın Araplar ile mücadelesinde önemli bir aşamaya geçmesine yardımcı olmuştur. Zira bundan sonra Doğu Roma Anadolu'da gücünü giderek artırmış, X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise taarruza başlamıştır.³⁰⁸ Ömer'in öldürülmesinin ardından Romalılar el-Cezire sınır boylarına kadar ilerlemişler ve Müslüman halka zarar vermişlerdir.³⁰⁹ 931 yılında Doğu Roma şehirlerinin en güçlülerinden bir tanesi olan Malatya'nın Romalılar tarafından alınması, Arapların sınır bölgesinde büyük bir kayıp yaşamalarına neden olmuştur.³¹⁰ Ancak Doğu Roma'nın Anadolu'daki üstünlüğü uzun süreli olmayacaktır. Selçukluların XI. yüzyıldan itibaren Anadolu içlerine kadar akınlar

³⁰⁵ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 85.

³⁰⁶ *Suryani Mihail Vekainâmesi*, Birinci Bölüm (822-1042), s. 52.

³⁰⁷ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 195, 223-224.

³⁰⁸ John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, trans. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge 2010, ss. 99-102; J.B. Bury, "Mutasim's March Through Cappadocia in A.D. 838", *The Journal of Hellenic Studies*, C. XXIX, 1909, ss. 124-128; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, C. I, s. 348; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 212.

³⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. VII, çev. Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 107.

³¹⁰ İbn Havkal, *Kitâbu Sûrati'l-Ard*, Dâru Maktebeti'l-Hayât, Beyrut 1992, s. 166.

yapmaya başlamaları, Doğu Roma'nın siyasî üstünlüğünü, Selçuklu Türkleri lehine kaybetmesine neden olacaktır.³¹¹

³¹¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004, s. 46 vd.

3. SELÇUKLULARDAN MOĞOLLARA SAMSUN VE ÇEVRESİ

3.1. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Döneminde Karadeniz Bölgesi

Dandanakan Savaşı'na giden süreçte Selçuklular, kendilerine yeni bir yurt ararlarken, Gazneliler ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. 1035 yılında meydana gelen karşılaşma sonucunda, Gaznelilere üstün gelen Selçuklular, Horasan'da yarı bağımsızlık kazanmışlardır. Bunu takiben 1038 yılında yine Gazneliler ile yapılan mücadele sonucunda bu kez bağımsızlık kazanmakla birlikte, Abbasi Halifeliği tarafından da Horasan'da Selçuklu hâkimiyeti tanınmıştır.³¹² Nihayet, Selçuklu-Gazneli mücadelesinin kesin sonucu, 1040 yılında Gazneliler karşısında kazandıkları Dandanakan Zaferi ile elde edilmiştir ve bu zafer Selçukluların devlet kurmalarını sağlamıştır.³¹³

Selçukluların Anadolu'da ilk gözükmeleri Çağrı Bey'in keşif seferine dayanır. Mâverâünnehir Bölgesi'nde siyaseten güç durumda bulunan Çağrı ve Tuğrul Beyler, varlıklarını devam ettirebilmek için daha uygun bir yere ihtiyaç duymuşlardı. Bunun üzerine Çağrı Bey, beraberindeki 3000 kişilik kuvvet ile 1016 yılında Horasan ve Azerbaycan'dan geçerek Anadolu'ya giriş yapmıştır. Çağrı Bey, karşısına çıkan kuvvetleri bozguna uğratarak Van Gölü'ne kadar ilerlemiştir. Bundan sonra kuzeye yönelip, Nahçıvan civarında Gürcüler ile karşılaştığında, Doğu Roma'nın Gürcü asıllı kumandanı Liparit, savaşmaya cesaret edememiştir. Çağrı Bey daha kuzeye yöneldiğinde, Ani Krallığı'nın Becni Kalesi kumandanı olan Vasak Pahlavuni'nin ordusunu mağlup etmiştir. Türk baskısı üzerine Vaspuragan Kralı Senekerim idaresinde Ermeniler yerlerini terk ederek Orta Anadolu'ya gitmişlerdir.³¹⁴ Çağrı Bey bu keşif seferi sonucunda Doğu Roma'nın Doğu Anadolu'daki kuvvetlerinin Selçukluları durdurmaya yetmeyecek nitelikte olduğunu görmüştür. Çağrı Bey 1021 yılında Mâverâünnehir'e Tuğrul Bey'in yanına döndüğünde ona, kendilerine

³¹² Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, ss. 29-31.

³¹³ Şadrüddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşir İbn 'Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, Ankara 1999, s. 9; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 343; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, ss. 31-35.

³¹⁴ Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, ss. 31-32; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, ss. 15-17; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, ss. 24-25.

mukavemet edecek kimse olmadığı haberini vermiştir.³¹⁵ Selçuklular için bu bölge çeşitli açılardan önem kazanmıştır. Coğrafi bakımdan Kafkaslar ve Doğu Anadolu, konargöçer olup hayvancılıkla geçimlerini sağlayan Türkler için iklimi elverişli bölgelerdir. Nüfus bakımından, etrafı surlarla çevrili şehirlerde yaşayan az sayıda insan, kırılık alana yerleşmek isteyen Türkler için tehdit oluşturmamıştır. Askerî bakımdan ise Kafkaslar ve Doğu Anadolu etkin bir güç tarafından savunulmadığından, Selçuklular ciddî bir mücadeleye girişmek zorunda kalmamışlardır.³¹⁶

Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey olmuştur. Devletin fetih sahaları Selçuklu başbuğları arasında paylaştırılmıştır. Buna göre, Tuğrul Bey batı yönündeki fetihlerin liderliğini üstlenmiştir.³¹⁷ Dandanakan Zaferi'ni müteakiben fetihlerine başlayan Selçukluların batıya doğru olan hareketleri kaynaklarda yer almıştır. Öyle ki Türk ilerleyişi 1042 yılında Azerbaycan'a ulaşmış ve sonrasında Doğu Anadolu'ya giriş yapılmış ve Meyyâfarikin (Silvan) ve Âmid'i kuşatarak Arapları bozguna uğratmışlardır.³¹⁸ 1044 yılında Diyarbakır'da bulunan Türkmenlere, Sultan Tuğrul Azerbaycan'a gitmelerini ve burada Roma'ya karşı gaza yapmalarını emretmişti. Azerbaycan'a gitmek isteyen Türkmenlerin karşısına Van Gölü civarlarında Doğu Roma valisi olan Stephanos engel olmak isteyince, 1045 yılında iki taraf arasında savaş yapılmıştır. Bunun sonucunda Stephanos tutsak alınmış ve Türkmenler de hiçbir engelle karşılaşmadan Azerbaycan'a ulaşmışlardır. İki yıl sonra Selçuklular Pasin ve Erzurum yörelerinde akınlar yapmışlar, Van Gölü Havzası'na kadar ulaşmışlardır. 1047 yılında Zap Suyu önlerinde Selçuklu ordusu ile Ermeni ve Gürcülerden oluşan ordu arasında yapılan savaşta, Selçuklular yenilgiye uğramışlardır. Bunun üzerine Sultan Tuğrul tarafından görevlendirilen İbrahim Yınal komutasındaki Selçuklu ordusu Anadolu'ya girmiştir. Rum, Ermeni ve Gürcülerden oluşan Doğu Roma ordusu ile 18 Eylül 1048 tarihinde Hasankale önlerinde yapılan savaşta Selçuklular kazanmıştır.³¹⁹ 1050 yılında Türkler Doğu Anadolu'ya giriş yapmışlar ve Erzurum'da karşılaştıkları Ermenilere üstünlük sağlamışlardır. Sultan Tuğrul'un tekrardan Doğu Anadolu'ya girişi 1054 yılında gerçekleşmişti ve bu kez

³¹⁵ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 293.

³¹⁶ İbrahim Tellioglu, *Fethedilenlerin Gözüyle Anadolu'nun Fethi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2000, s. 49.

³¹⁷ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, s. 34.

³¹⁸ *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (1038-1143/44)*, s. 6; *Suryanî Mihail Vekainâmesi*, Birinci Bölüm (822-1042), s. 95.

³¹⁹ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, ss. 42-45.

Bergri'yi (Muradiye) ele geçirdikten sonra Malazgirt'e doğru ilerlemiştir. Sultan Tuğrul Malazgirt'i kuşatmıştı ancak Selçuklular şehri almaya muvaffak olamamışlardır.³²⁰

Selçuklular, Malazgirt kuşatması esnasında, kuvvetlerinin bir kısmını üç kola ayırmak suretiyle, bu birlikleri çeşitli bölgelere keşif seferi yapmaya göndermişlerdir. Böylece, birliklerden bir kısmı kuzeyde Karadeniz Dağları'na ve Kafkaslar'a, batıda Canik Ormanları'na, güneyde Tercan, Sasun Dağı'na ve Oltu Bölgesi'ne kadar yayılmışlardır.³²¹ Sefer dönüşünde Tuğrul Bey'e bilgi veren birlikler, 1021 yılından sonra bölgede fazla değişiklik olmadığını anlatmışlardır. Yani kırlık bölge hâlâ ıssızken, insanlar da etrafi surlarla çevrili şehirlerde yaşamaya devam etmişlerdir. Selçuklu birlikleri, Doğu Anadolu'nun güçlü bir ordu tarafından savulmadığını görmüşlerdi. Keşif seferi esnasında batıda Canik Ormanları'na doğru ilerledikleri sırada, aynı güç zaafının İç Anadolu Bölgesi'nde de olduğunu fark etmişlerdi. 1054 yılında yapılan bu keşif seferinde, Selçuklu kuvvetinin Samsun'a ulaşip ulaşmadığı belirsiz kalmıştır. Zira Ermeni kaynağında geçen Canik Ormanları ifadesi, konuya açıklık getirmemiştir. Ayrıca İslâm kaynakları bu seferlerden habersiz kalırken, Doğu Roma kaynakları ise Doğu Anadolu'daki gelişmelere ilgisiz kaldıklarından, sadece Ermeni kaynağında geçen bilgi üzerinden yorum yapma mecburiyeti hâsıl olmuştur.³²²

Selçuklu askerleri kuzeye yönelip sonrasında Canik Ormanları'na gitmek istediklerinde, çok sık kullandıkları bir güzergâhı takip etmişlerdir. Bayburt'a ulaştıktan sonra sola kıvrılan bu yol, kalabalık kitlelerin Kelkit Vadisi'ni takip ederek batı yönünde ilerlemelerine imkân sunmuştur. Bu yolun yüksekliği Ladik'te artmakta olup, keşif yapmak isteyen birliklerin Niksar-Taşova üzerinden Ladik sınırına kadar herhangi bir engelle karşılaşmaksızın ulaşmalarını sağlamıştır. Bu yüzden Canik Ormanları ifadesinden, kuvvetle muhtemel olarak, Samsun'un güneyindeki alanın kastedildiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Selçuklu askerlerinin sahile ulaşip ulaşamadığı, sahildeki Amisos kentini kuşatıp kuşatamadıkları soruları da cevapsız kalmaktadır. Tüm bunlara rağmen, 1054 yılındaki bu sefer sonucunda Selçuklu askerleri, Kelkit Vadisi'ni takip ederek sahile ulaşmasalar bile, kentin ardındaki

³²⁰ *Urfulu Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, ss. 85-86, 100-103; *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (1038-1143/44)*, s. 15.

³²¹ *Aristakes Lastiverte'i's History*, nşr. R. Bedrosian, y. y. , New York 1985, s. 93 vd.

³²² Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 92.

dağlara kadar ulaştıkları düşünülmüştür. Zaten seferin amacı Doğu Roma'nın buralardaki askerî gücünü görmek ve bu gücü yıpratmak olmuştur. Bu doğrultuda Selçuklu askerleri ciddî bir engel ile karşılaşmadan Canik Dağları'na kadar ilerler iken, bölgede Doğu Roma engeli ile karşılaşmamışlardır.³²³

Türkler 1056 yılı civarlarında Doğu Roma İmparatoru VI. Mikhail Stratiotikos'un ihmalkâr davranması üzerine, baskılarını artırma fırsatı bulmuşlardır. XI. yüzyılın ortalarında, Türkler Karadeniz'e kadar gelip yöre halkını esir durumuna düşürüp akınlarda bulduklarında, Doğu Roma İmparatoru Hıristiyan halkı eşyalarıyla birlikte gemilere bindirip başka yere nakletmiştir. Hıristiyanların boşalttığı yerler ise Türkler tarafından iskân edilmiştir.³²⁴

Tuğrul Bey, Irak'ta meydana gelen karışıklıklar ve Şîî isyanları sebebiyle bir daha Anadolu'ya sefere çıkamamıştır.³²⁵ Bununla birlikte, onun görevlendirdiği Türkmen beyleri, 1058 yılında Yakutî'nin idaresi altında Anadolu'ya seferler düzenlemişlerdir. Bu dönemde Emir Dinar komutasındaki kuvvetler tarafından Kuzey Anadolu şehirleri taarruz edilmiştir. Çoruh Vadisi'ni takiple Kelkit Vadisi'ne ulaşan Emir Dinar, bugün Şebinkarahisar (Şarkî Karahisar) olarak bilinen Kolonia'yı ele geçirmiştir.³²⁶ Böylece Selçuklular Malazgirt Savaşı öncesinde, stratejik önemi olan bir mevkii ele geçirmekle, Karadeniz Bölgesi'nde ilk fetihlerini yapmış oluyorlardı.³²⁷

1063 yılında Tuğrul Bey vefat edince, yerine Alparslan Selçuklu Devleti'nin başına geçmiştir.³²⁸ Alparslan devletin başına geçtiğinde, Gürcistan üzerine sefere çıkmıştı. Amacı buradaki Hıristiyan şehirlerini ele geçirmek olan Alparslan hâkimiyet sağladıktan sonra Ani şehrine yönelmiştir. 1064 yılında düzenlediği bu sefer ile Ani'yi de ele geçirmişti. Bu sefer sonucunda her yıl vergi ödemesi koşuluyla Gürcü Kralı Bagrat ile anlaşmıştır.³²⁹ Böylece Selçuklular Doğu Roma'nın bölgedeki

³²³ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 93.

³²⁴ *Suryani Patrik Mihailin Vakainâmesi*, İkinci Kısım (1042-1195), s. 18.

³²⁵ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 131.

³²⁶ Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C. I, s. 47.

³²⁷ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 94.

³²⁸ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. X, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 41.

³²⁹ el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, ss. 24-28; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. X, s. 52; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 346; Sibt İbnü'l-Cevzî, "Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyan (Kayıp Uyûnü't-Tevârih'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler)", nşr. Ali Sevim, *Belgeler*, 14/18, 1989-1992, ss. 133-134.

savunma hattını tahrip etmeyi başarmışlardır. Diğer yandan, bu sefer sırasında Selçuklu akıncıları Trabzon ve civarındaki yerlere de sefer düzenlemişlerdir.³³⁰

Malazgirt Savaşı'na dair anlatımlar pek çok kaynakta yer almıştır. Diogenes 1071 baharında Selçukluları Anadolu'dan atmak, Selçuklu Devleti'ni ortadan kaldırmak ve İslâm dünyasını ele geçirmek için bir sefere çıkmıştır. Alparslan bu sırada Halep'i kuşatmaktadır. Diogenes'in seferini haber aldığı anda ordusunun bir kısmını Ahlat'a yönelmiştir. Orada Roma ordusunu beklemeye başlamıştır. Ahlat ile Malazgirt arasındaki Zühre mevkiinde 26 Ağustos 1071 tarihinde Roma ordusu ile Türk ordusu karşılaşmıştır. Kaynaklar Roma ordusunun en azından Selçuklulardan iki kat daha kalabalık olduğunu yazmışlardır. Ancak sonuçta Alparslan büyük bir zafer kazanmıştır. Diogenes'e antlaşma teklif etmiştir. Buna göre, Müslümanlara ait bazı yerlerin geri verilmesi, Müslüman esirlerin serbest bırakılması, savaş tazminatı ve vergi verilmesi, istendiğinde asker gönderilmesi gibi şartlarla antlaşma imzalanmıştır ve Diogenes ülkesine geri dönmüştür.³³¹

Ancak Malazgirt Savaşı'nın ardından Doğu Roma tahtına VII. Mihail Dukas'ın geçmesi ve Alparslan'ın Romanos Diogenes ile yaptığı antlaşmanın uygulanmaması üzerine, Alparslan Selçuklu kuvvetlerine Anadolu'nun fethi emrini vermiştir.³³² Böylece Emir Saltuk Erzurum ve çevresini; Emir Artuk elinde olan yerlerden başka Mardin, Âmid, Malazgirt, Malatya, Harput'u; Dânişmend Kayseri, Zamantı, Sivas, Develü, Tokat, Niksar ve Amasya'yı; Emir Çavuldur Maraş ve

³³⁰ George Finlay, *History of the Byzantine and Greek Empires*, C. II, William Blackwood and Sons, London 1854, s. 23.

³³¹ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, ss. 137-146; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. X, ss. 71-72; Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, ss. 135-137; *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, s. 265; Attaleiates, *Tarih*, ss. 163-164; Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 55; Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, ss. 37-38; el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 34; Sıbt İbnü'l-Cevzî, "Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan (Kayıp Uyûnü't-Tevârih'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler)", s. 166; Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H. 430-485=1038-1092)*, trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, ss. 98-106; Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)*, trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, ss. 26-30; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, s. 347; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 12.

³³² Ali Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 22.

Sarız'ı; Emir Mengücek Gazi Erzincan, Kemah, Kögonya ve diğer vilayetleri idare etmişlerdir.³³³

Malazgirt Savaşı sonrasında Romalılar Anadolu'da büyük toprak kayıpları yaşamışlardır. Zira Selçuklular Marmara kıyılarının doğusunda kalan bölgeye hâkim olmuşlardı. Hâkimiyetlerini Karadeniz kıyılarına kadar yayan Selçuklular, tarihî kayıtlarda detayları mevcut olmasa da, bir ara Trabzon'u ele geçirmişler ancak daha sonra Romalılar Trabzon'u Türklerden geri almış ve buraya vali atamışlardır.³³⁴ Bu durumda Selçuklular, Trabzon'u dahi ele geçirdiklerine göre, Samsun'a ulaşmış olma ihtimallerinin kuvvetli olduğu tahmin edilmiştir.³³⁵

1073 yılında Türkler Anadolu'da Doğu Roma şehirlerine akınlar düzenlediklerinde İmparator, Isaakios Komnenos komutasında ordu hazırlatıp Türkler üzerine göndermiştir. Ancak Kayseri'de Türklere saldıran Isaakios Komnenos, bu mücadeleyi kaybettiği gibi bir de esir düşmüştür. Doğu Roma ordusunun bir kısmı ise Isaakios Komnenos'a başkaldıran Rousselios önderliğinde Malatya'ya ilerlemiş ve buradaki Türklere baskın yaparak onlara üstünlük sağlamıştır.³³⁶

3.2. Dânişmendlilerin Karadeniz Bölgesi'ndeki Faaliyetleri

Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu fethedilmeye başlanınca, Samsun'un da olduğu bölgede Dânişmendliler faaliyet göstermeye başlamışlardır. Dânişmendnâme'de anlatılanlar, Melik Ahmed Gazi ve arkadaşları ile az da olsa Melik Gazi'nin faaliyetlerinin destansı bir üslupla kaleme alınmış halidir. Destandan Dânişmendlilerin Kızılırmak ve Yeşilirmak Havzaları üzerindeki fetih faaliyetleri hakkında bilgi edinilmektedir.³³⁷ İbn Bibi ise, Dânişmendliler hakkında yazılmış tarih kitaplarının anlaşılması zor, sözlü rivayetlerin ise tutarsız olduğunu belirterek, eserinde Dânişmendliler hakkında bilgiye yer vermediğini belirtmiştir.³³⁸

Dânişmendnâme'de Samsun, Samiyye olarak geçmiştir. Bu kullanım sadece Dânişmendnâme'de görülmüş olup, Samsun şehir adının bir başka versiyonudur. Bu

³³³ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2010, s. 84.

³³⁴ Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, s. 261.

³³⁵ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, ss. 97-98.

³³⁶ Attaleiates, *Tarih*, ss. 187-188.

³³⁷ Bk. *Dânişmend Gazi Destanı*, haz. Necati Demir, Hece Yayınları, Ankara 2006; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 156.

³³⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ıye fi'l-Umuri'l-Ala'ıye*, C. I, s. 29.

destana göre İstifanos, Merdos ve Totori Samsun Beyleri'nin isimlerindedir. Ayrıca bunlardan Totori aynı zamanda ordu komutanıdır. Melik Dânişmend, Süleyman bin Numan'ı beş bin asker ile fethetmesi için Samsun taraflarına göndermiştir. Süleyman Samsun taraflarından geri döndüğünde Melik Dânişmend'e, birçok yeri fethettiğini söylemiştir. Ancak Canik taraflarından düşman askerlerinin gelmesi üzerine geri dönmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Melik Dânişmend yirmi bin asker ile Canik'i fethetmek için sefere çıktığında ise, Rumlar tarafından atılan bir ok ile ağır yaralanarak vefat etmiştir.³³⁹

Bazı tarihçiler, Malazgirt Savaşı'nın ardından Türklerin 1080 yılında Amisos ve Sinop'u ele geçirdiklerini kaydetmişlerdir.³⁴⁰ Malazgirt Savaşı'ndan kısa süre sonra, Bayburt'tan Kastamonu'ya uzanan hat Türkmenler tarafından ele geçirilmiştir. Kuzeyde Türk hâkimiyeti Dânişmendliler sayesinde, Havza-Kavak üzerinden Samsun sınırına kadar gelmiştir. Türkler, bir yandan Canik ve Doğu Karadeniz Dağları'nın ardındaki bölgeyi yurt tutarken diğer yandan limanları da ele geçirmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla Havza üzerinden Samsun'a ulaşan hat, Dânişmendliler için çok önemli hale gelmiştir.³⁴¹

Dânişmend Gazi Samsun ve çevresinde faaliyet gösterirken Süleyman Şah'ın valisi olan Emir Karatekin de Sinop, Kastamonu ve Çankırı'yı Selçuklu sınırlarına katmıştır. Ancak Türkmenlerin Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulduğu Marmara Bölgesi'ne göçmeleri yüzünden, Karadeniz kıyıları Doğu Roma'nın eline geçmiştir.³⁴² Kutalmışoğlu Süleyman Şah 1085 yılında Anadolu'da düzenlediği sefer sonucunda, İznik, İzmit ve Konya'yı fethetmişti. Sivas, Kayseri ve Karadeniz Bölgesi ise Dânişmendoğlu İsmail'in yönetiminde kalmıştır. Bu hükümdarın adına izafeten bu bölge "Dânişmendler Ülkesi" adını almıştır.³⁴³

Dânişmendliler bir yandan Karadeniz'i ve İç Anadolu'yu fethetmeye çalışırken diğer yandan da Anadolu'yu Haçlılardan korumaya çalışmışlardır. 1096 yılında ilk Haçlı ordusu Anadolu'ya girdiğinde, Dânişmend ve Kılıçarslan, müstahkem yerleri yakmak, su kaynaklarını kapatmak suretiyle Haçlılar'a engel olmaya çalışmışlardır. Ancak Haçlılar Anadolu'ya giriş yaptıkları İznik'ten itibaren geçtikleri yerleri işgal

³³⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. *Dânişmend Gazi Destanı*, s. 48, 114, 125, 132, 269, 275, 286-300.

³⁴⁰ Andrew C. S. Peacock, "Sinop: A Frontier City in Seljuq and Mongol Anatolia", *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, S. 16, 2010, s. 104.

³⁴¹ Tellioglu, "Türklerin Karadeniz'e Çıkışında Vezirköprü-Havza-Ladik Hattının Önemi", s. 244.

³⁴² Sevim, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 29.

³⁴³ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, s. 331.

ederek Antakya ve Urfa'ya ulaşmışlardır.³⁴⁴ 1100 yılında Dânişmendliler Malatya üzerine yürüdüklerinde, Urfa'da bulunan Haçlı liderleri Remunt ve Richard ona karşı çıkmışlar fakat esir düşmüşlerdir.³⁴⁵ 1129 yılında Rum Valisi Casianus, bölgedeki inşa edilmiş pek çok kaleyi Dânişmendoğlu Emir Gazi'ye vermiştir.³⁴⁶ Dânişmendliler Haçlılarla mücadelelerini sürdürürlerken, diğer yandan Yağıbasan, Ünye ve Bafra'yı ele geçirmiştir. Bunun üzerine Doğu Roma İmparatoru, 1158 yılı yaz mevsiminde Aleksios Giphardos'u göndererek bu şehirleri geri almıştır.³⁴⁷

Niksar'ın sahile ulaştığı yer olan Ünye'nin Dânişmendli topraklarına katılması ile iki nokta arasındaki tarihî yol kontrol altına alınmıştır. Bu durum Türklerin Orta ve Doğu Karadeniz sahillerinde söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Kızılırmak'ın denize ulaştığı yer olan Bafra'nın ele geçirilmesi ile de Samsun sahilinde ilk yer fethedilmiştir. Böylece Doğu Roma'nın Samsun'daki varlığı doğu, batı ve güney yönlerinden Türkler tarafından kuşatılmıştır.³⁴⁸ Dânişmendli Beyliği'nin yıkılmasının hemen ardından Doğu Roma İmparatoru Manuel Komnenos, Ünye'yi ve Bafra'yı yeniden ele geçirmiştir.³⁴⁹ Ancak Türkiye Selçuklu Sultanı'nın 1172-1175 yılları arasında Dânişmendlilere ait yerleri hâkimiyeti altına almasıyla, bölgedeki üstünlük yeniden Türklere geçmiştir.³⁵⁰

Türkiye Selçuklu Devleti Anadolu'da siyasî birliği sağlamak üzere harekete geçtiğinde, Dânişmendlileri ortadan kaldırmıştır. Sultan Kılıç Arslan, Dânişmendlilerin zayıflaması üzerine onların topraklarını ele geçirmek istemiştir. Sultan Kılıç Arslan, Dânişmendli Zünnûn'un ölümünün ardından, Dânişmendiye ülkesini 1175 yılında ele geçirmiş ve böylece hem 120 yıllık Dânişmendli egemenliğine son vermiş hem de devletinin sınırlarını genişletmiştir.³⁵¹

³⁴⁴ *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (1038-1143/44)*, ss. 36; Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, s. 50; Haçlı Seferi hakkında geniş bilgi için bk. Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

³⁴⁵ Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, s. 52.

³⁴⁶ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 363.

³⁴⁷ *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, s. 129.

³⁴⁸ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 105.

³⁴⁹ Bryer and Winfield, *The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontos*, C. I, s. 101.

³⁵⁰ Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 126.

³⁵¹ *Suryanî Patrik Mihailin Vakainâmesi*, İkinci Kısım (1042-1195), ss. 233-234; Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safa fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, çev. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 269.

3.3. Türkiye Selçuklu Devleti Dönemi

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucuları Selçuklu hanedan ailesine mensupturlar. Alparslan'ın ölümünün ardından, oğlu Melikşah'ın tahta geçtiği dönemde ülkede bazı karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Bu zamanda Kutalmışoğullarından Mansur, Süleyman, Alp İlik ve Devlet, Selçuklu emir ve kumandanlarının fetihler düzenledikleri Anadolu'ya gelerek Fırat Irmağı ve Urfa civarlarında fetihle meşgul olmuşlardır.³⁵²

Anadolu'da Büyük Selçuklular'dan bağımsız bir devlet kurmak isteyen Süleyman Şah, o esnada Melikşah ile anlaşmazlık içinde bulunuyordu.³⁵³ Ayrıca Doğu Roma'nın Rumeli ve Anadolu orduları komutanları olan Nikephoros Bryennios ve Nikephoros Botaneiatès isyan ederek, İmparator Mikhail Dukas'a karşı imparatorluklarını ilan etmişlerdir. Bunun üzerine, Botaneiatès Süleyman Şah'a ittifak önerisinde bulunmuştur. Sınırlarını genişletmek isteyen Süleyman Şah ise bu öneriyi kabul etmiştir.³⁵⁴ Bu arada Romalılar, Doğu Roma tahtına sahip olmak için mücadele etmekteydiler. Bu iç karışıklıktan 1078 yılında galip çıkan Botaneiatès, Türklerden yardım almıştı. Bu arada Süleyman Şah, Romalıların içinde buldukları kargaşadan yararlanarak sınırlarını Marmara, Karadeniz ve Akdeniz yönlerinde genişletmiştir. Süleyman Şah önderliğinde Selçukluların başarılı fetihler yapmaları neticesinde, 1080 yılında kalabalık Türkmen kitleleri Azerbaycan'dan Anadolu'ya göç etmişlerdir.³⁵⁵ Ancak daha sonra Botaneiatès Anadolu'da Türk hâkimiyetini yok etmeye çalışmıştır. Zira Rumlardan bir kısmının Türklerle işbirliği yapması üzerine duruma müdahale etmek amacıyla Doğu Roma ordusu Üsküdar'da konuşlandırılmıştı. Böylece İmparator, Anadolu'yu Türklerden kurtarmayı hedeflemişti. Ancak Doğu Roma ordusunun İmparator'un amaçlarına uygun hareket etmemesi üzerine, Romalıların Anadolu seferi gerçekleştirilememiştir.³⁵⁶

III. Nikephoros Botaneiatès (1078-1081) iktidarda iken, Süleyman Şah'ın akıncıları Kadıköy ve Üsküdar'a kadar ulaşmışlardır.³⁵⁷ İmparator Aleksios

³⁵² Sevim, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 22.

³⁵³ Attaleiates, *Tarih*, ss. 261-263; Melikşah 1078 yılında, Türkiye Selçuklu Devleti'ni kuran Süleyman Şah'ın üzerine Emir Porsuk'u göndermiştir. Bu olay hakkında detaylı bilgi için bk. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 86-90.

³⁵⁴ Attaleiates, *Tarih*, ss. 261-263; Sevim, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 27.

³⁵⁵ Sevim, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, ss. 27-28.

³⁵⁶ Attaleiates, *Tarih*, ss. 301-305.

³⁵⁷ Attaleiates, *Tarih*, ss. 202-203.

zamanında ise Türkler, Anadolu'yu ele geçirip Marmara kıyılarına kadar ilerlemişlerdi. İznik'i üs edinen Süleyman, İstanbul Boğazı'na kadar akınlar yaparken, Romalıların bu saldırılara karşı koymaları güçleşmiştir. Ancak Aleksios Komnenos'un ordu toplayıp Türklerle karşı baskınlarda bulunması, Türkleri Marmara kıyılarından ayrılıp iç kesimlere doğru geri çekilmeye zorlamıştır. Böylece Romalılar Türkleri barış antlaşması yapmaya zorlamışlardır. Kutalmışoğlu Süleyman Şah ile Aleksios Komnenos arasında 1081 yılında yapılan antlaşmaya, göre iki taraf arasında sınır olarak Drakon Deresi belirlenmiştir.³⁵⁸ Aslında Süleyman Şah bu antlaşma ile Marmara Denizi kıyılarına kadar tüm Anadolu'ya egemen olduğunu Romalılara kabul ettirerek, başarı elde etmiştir. Zira Doğu Roma İmparatoru, Süleyman Şah'ın fetihlerini Melikşah'ın emriyle sürdürdüğünü bildiğinden, Selçukluları etkisiz kılmak amacıyla Kuzey Çin hükümdarından doğuya doğru sefere çıkıp, Selçuklular üzerine askerî sefer düzenlemesini istemiştir. Lakin çabaları sonuçsuz kalmıştır.³⁵⁹

XI. yüzyılın sonlarından itibaren, Selçukluların Karadeniz'e yönelik faaliyetleri hakkında yaklaşık olarak yüz yıllık bir dönemi kapsayan belirsizlik vardır. Bu zaman zarfında Selçuklular Karadeniz Bölgesi'ne yönelik harekâta bulundular mı, bu dönemde Amisos'a ulaşabildiler mi veya herhangi bir siyasî unsurla çatışma yaşandı mı? gibi soruların cevabına kaynaklardan ulaşılamamaktadır. Nihayet bu belirsizlik, Selçukluların Anadolu'da siyasî dengeleri kendi lehlerine çevirdikleri Miryakefalon Savaşı ile son bulmuştur. Bundan sonra Samsun ve çevresindeki gelişmeler kaynaklardan takip edilebilmektedir.

Selçuklular, Doğu Roma İmparatoru Manuel Komnenos'un 1176 yılında Türkiye Selçukluları'na karşı sefer düzenlediğini haber aldıklarında, Romalıları engellemek için meraları yakmışlar ve içme sularını kullanılamaz hale getirmişlerdir.³⁶⁰ Bu arada hâkimiyetlerine Türkiye Selçukluları tarafından son verilen Dânişmendliler de, Doğu Roma İmparatoru'nu savaşa teşvik etmişlerdir. İmparator, Dânişmendoğullarının topraklarının geri verilmesini istemiş ancak Sultan kabul etmemiştir.³⁶¹ İki taraf arasında yapılan Miryakefalon Savaşı neticesinde, Roma ordusunun ve İmparator Manuel Komnenos'un içinde bulunduğu durumu tasvir eden Niketas'ın anlatımı, Romalıların Türkler karşısında çok ağır bir

³⁵⁸ Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, ss. 124-126.

³⁵⁹ Sevim, *Anadolu Fatihi Kutalmışoğlu Süleymanşah*, s. 31.

³⁶⁰ Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, s. 123.

³⁶¹ *Suryanî Patrik Mihailin Vakainâmesi*, İkinci Kısım (1042-1195), ss. 246-247.

mağlubiyet yaşadıklarını ifade etmiştir.³⁶² Niketas'ın aksine, Kinnamos ise Romalıların vaziyetini anlatmaktan imtina etmiştir. O, satır aralarında Miryakefalon Savaşı'nda Doğu Roma'nın mağlubiyetine atıf yapsa da, savaşın anlatılacağı kısım yarıda kesilmiştir.³⁶³ Miryakefalon Savaşı'ndan sonra Kastamonu-Samsun arası Türkiye Selçukluları'na geçmiştir.³⁶⁴ Kılıçarslan, Anadolu'da Dânişmendli hâkimiyetine son vererek millî birlik sürecini başlattıktan sonra, 1176 yılında Romalılara karşı üstünlük de sağlamak suretiyle bu millî politikayı güçlendirmiş, iktisadî ve kültürel gelişmelerin kapısını açmıştır.³⁶⁵

Rükneddin Süleyman Şah, kardeşleri ile arasında çıkan taht mücadelesini kazanıp Türkiye Selçuklu Devleti'nin başına geçen hükümdar olmuştur.³⁶⁶ Onun zamanında (1196-1204), Roma İmparatoru III. Aleksios (1195-1203), Konstantinos Phrangopulos'a bir gemi tahsis ederek onu Karadeniz'e yollamıştır. Görünürdeki amaç, Giresun yakınlarında batan bir gemiyi aramaktır. Oysa asıl hedefi Amisos'a³⁶⁷ giden gemileri yakalayıp mallarını yağmalamaktır. Bu doğrultuda bütün gemilere saldırdıktan ve mallarını yağmalamaktan başka bir de tacirlerin bir kısmı öldürülmüştür. Bu olaylar üzerine bazı tacirler İmparatora şikâyette bulunmuşlar ancak yağmalanan mallar imparatorluğun hazinesine konulduğu için sonuç alamamışlardır. Bu arada Doğu Roma ile Türkiye Selçukluları arasında barış görüşmeleri yapıldığı esnada, Türkiye Selçuklu Sultanı Rükneddin bu hadiseyi öğrenmiştir. Duruma müdahale edip, İmparatora tacirlerin mallarının geri verilmesini söylemiştir. İmparator ise Phrangopulos'u emirlerine uymamakla suçlamış sonuçta ise de tacirlerin kayıpları giderilmiştir. Ardından III. Aleksios ile II. Rükneddin Süleyman Şah arasında 1201 yılında³⁶⁸ antlaşma yapılmıştır.³⁶⁹ Dolayısıyla Romalılar, bölgede Selçukluların dediğini yapmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca bu durum, Amisos'un bu zamanda Karadeniz'in önemli limanlarından biri olduğunun ve

³⁶² Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, ss. 126-128.

³⁶³ *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, s. 150, 215.

³⁶⁴ Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 127.

³⁶⁵ O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 258.

³⁶⁶ *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, s. 82.

³⁶⁷ Niketas Khoniates'in eserinde Amisos'un *Aminosos* şeklinde yazılmıştır. Bu kullanım ismin yazılışında yeni bir form oluşturmuştur. Bk. Bryer and Winfield, *The Byzantine Monuments and The Topography of the Pontos*, C. I, s. 93.

³⁶⁸ Bk. *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, s. 93, nu. 176.

³⁶⁹ *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, ss. 92-93.

Selçuklu tacirlerinin de bu limanda ticaret yaptıklarının ispatı olarak değerlendirilmiştir.³⁷⁰ Bu olay vesilesiyle öğrenildiği üzere, Orta Çağ hukukuna göre bir devlete ait sahillerde batan ya da zarar görmüş gemiler olduğunda, gemilerin içindeki malların dahası insanların, o sahile hükmeden hükümdara iade edilmesi kanunu geçerli olmuştur. Ancak bu kanun, ileride görüleceği gibi Alâeddin Keykubad'ın 1220 yılında Venedikliler ile yaptığı ticaret antlaşmasında geçerli olmamıştır.³⁷¹

Selçukluların bölgeye hâkim olmasından kısa süre sonra ortaya çıkan bir yapı Samsun'da kontrolün el değiştirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Karayolu ticareti için önemli bir yapı olan Çakallı Kervansarayı, Amasya-Samsun kervan yolu üzerinde inşa edilmiş olup, Kavak'ın 15 km kadar kuzeydoğusunda yer almaktadır. Kervansaraya ait bir kitabe bulunmadığından, inşa tarihi tam olarak tespit edilememiştir. Bununla birlikte 1204-1240 yılları arasında kervansaray inşasında yoğunluk yaşandığından ötürü, Çakallı Kervansarayı'nın da bu yıllarda inşa edilmiş olabileceği düşünülmüştür.³⁷²

3.3.1. Müslüman Samsun'un Kuruluşu

Selçuklular zamanında Samsun'da Türk hâkimiyetinin başlangıcı olarak 1178 yılı yazılmış olsa da, bu hâkimiyetin ne şekilde olduğu ve sınırları tam olarak anlaşılamamıştır.³⁷³ Bundan sekiz yıl sonrasına ait bir kayıt ile kaynaklardaki belirsizlik ortadan kalkmıştır. 1186 yılında II. Kılıçarslan Türkiye Selçuklu topraklarını oğulları arasında paylaştığında Amisos, Tokat ve diğer kıyı şehirleri Rükneddin Süleyman Şah'ın Melik olduğu dönemde onun yönetimine bırakılmıştır.³⁷⁴ Ancak Selçukluların Amisos'taki varlığı kalıcı olmamıştır. Buna işaret eden durum ise, Rükneddin Süleyman Şah'ın 1194 yılında Amisos'u bir kez daha ele geçirdiğine dair bilgidir.³⁷⁵

³⁷⁰ Bk. *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, s. 92, nu. 175.

³⁷¹ Osman Turan, *Türkiye Selçuklular'ı Hakkında Resmî Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, ss. 121-122.

³⁷² M. Sami Bayraktar, "Samsun'da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/7, Bahar 2009, ss. 99-100.

³⁷³ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 112.

³⁷⁴ *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, s. 81; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 23.

³⁷⁵ Bryer and Winfield, *The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontos*, C. I, s. 93.

Türkler, Karadeniz Bölgesi'nde Ünye, Bafra gibi yerleri ele geçirmeye çalışmışlardır. 1194 yılında Amisos'u ele geçirmeleriyle birlikte, Selçuklular ilk kez Karadeniz'de bir liman kentine sahip olmuşlardı.³⁷⁶ Ancak bu yılda ele geçirilen yerin Amisos kolonisi değil sahil kesimi olduğu düşünülmüştür. Zira Selçuklular daha sonra Müslüman Samsun adıyla bilinen şehri inşa etme gereği duymuşlardır.³⁷⁷ Şehrin limanı, Türkiye Selçukluları tarafından şehirler arası ulaşımda da kullanılmıştır. Bunun bir örneği Gıyaseddin Keyhüsrev'in Samsun limanında gemiye binerek İstanbul'a gitmesinde görülür.³⁷⁸ 1256-1325/27 yılları arasında yaşamış olan Dımaşkı³⁷⁹ ise eserinde Samsun'un yeni bir liman olduğunu kaydetmiştir.³⁸⁰ Müslüman Samsun'un kurulduğu sırada 1200 yılı civarlarında Bafra'nın da Türkler tarafından ele geçirilmiş olabileceği tahmin edilmiştir.³⁸¹

Samsun Selçuklu ülkesine girdikten kısa süre sonra oluşan Selçuklu-Gürcü rekabeti, Karadeniz tarihi için önemli gelişmeleri içeren bir dönem olmuştur. Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan zamanında, Gürcüler Kraliçe Tamara tarafından yönetilmişlerdir.³⁸² Kılıç Arslan, Miryakefalon Zaferi ile İç Anadolu'da hâkimiyetini güçlendirmesinin ardından, Anadolu'nun kuzey bölgelerine yönelmiştir. Bu bağlamda 1178 yılında Samsun'un güneyindeki kırlık bölgeyi ele geçirmiştir. İlerleyişini Trabzon'a kadar olan kırlık bölgeyi de ele geçirmek suretiyle sürdüren Kılıç Arslan, Gürcülerin dikkatini çekmiştir. Zira o zamanlar Kraliçe Tamara da bölgeye yayılmak istemiştir. 1195 yılında Gürcü akınları Çoruh boylarına kadar uzanmıştır. Gürcülerin, Doğu Karadeniz'de yayılmacı faaliyetler sergiledikleri dönemde, Türkiye Selçuklu tahtında değişiklik olmuştur.³⁸³

Türkler Karadeniz Bölgesi'ne yayılmaya başladıklarında kullanılmaya başlanan ve bir bölgeyi ifade eden bir isim vardır ki, bu Canik'tir. XI. yüzyıldan önce

³⁷⁶ Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 64.

³⁷⁷ Telliöğlü, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 113.

³⁷⁸ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ie fi'l-Umuri'l-Ala'ie*, C. I, s. 321; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 24.

³⁷⁹ Sadettin Ökten, "Dımaşkı, Şeyhürabve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 273.

³⁸⁰ Şemsed-dîn Ebî Abdillâh Muhammed Ebî Tâlib el-Ensârî es-Sûfî ed-Dımaşkî, *Kitâbu Nuhbeti'd-Dehr fi Acâibi'l-Berr ve'l-Bahr*, nşr. M. A. F. Mehren, Matbaatü'l-Ekâdemiyyeti'l-İmparâtüriyye, Saint Pétersburg 1865, s. 146.

³⁸¹ Sergej Karpov, "The Black Sea Region, Before and After the Fourth Crusade", *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences (Réalités Byzantines 10)*, ed. A. Laiou, Paris 2005, s. 285.

³⁸² İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ie fi'l-Umuri'l-Ala'ie*, C. I, s. 85.

³⁸³ Telliöğlü, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, ss. 95-97.

kaynaklarda Canik adının kullanıldığına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. O zamana kadar bölgede Enete, Amisos, Peiraia gibi adlar kullanılmıştır ancak Canik bölge adı Türkler buraya geldikten sonra kullanılmaya başlanmıştır.³⁸⁴ Bu ismin genel olarak içerdiği alan, kuzeyde sahil kesiminde Trabzon'dan Samsun'a kadar, güneyde Amasya, Tokat'a kadar olan bölgedir.³⁸⁵

Canik adının kökenine dair çeşitli görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre Canik ismi Eski Çağda bölgede yaşayan Tzan/Çan kavmine dayanmaktadır. Ancak Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bu topluluktan kalma çeşitli yer isimleri bulunmuş olsa da, benzer durum Samsun için söz konusu değildir ve bu adın Samsun ve çevresi için kullanılmasının tarihî dayanağının olmadığı tespit edilmiştir.³⁸⁶ Canik adına yönelik ikinci görüş, bu adın Peçenek adından türediği yönündedir.³⁸⁷ Ancak Canik isminin Peçenek'ten türediğini ispat etmeye çalışmak etimolojik olarak tarihî temeli zayıf bir iddia olarak değerlendirilmiştir. Canik adının Yunanca veya Gürcüce olabileceği yönünde görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan Yunanca ile bağlantılı olduğu düşünülen görüşün, iki sebebe dayandırılarak yanlışlığı ispat edilmiştir. Birincisi, Canik adının Yunan dilinde bir manası yoktur. İkincisi ise, bölgedeki Yunanca kökenli yer isimleri arasında Canik adı zikredilmemiştir. Dolayısıyla Canik adı, Yunancadan türemiş bir ad değildir. Canik adının Gürcüce olduğunu savunan görüşe göre, Çanların yurdu anlamına gelen Çaneti yer adı, Samsun'la ilişkilendirilmiştir. Ancak bu ad, Artvin'in doğusu ile Abhazya arasındaki bölge için kullanılan bir tanımlamadır. Dolayısıyla Çaneti yer adının Samsun'la ilişkisi tespit edilmemiştir.³⁸⁸

Türkçe Derleme Sözlüğü'nde Türkiye'nin farklı şehirlerindeki kullanım şekilleri verilen Cenik adının, “ova, sahilcenik, havası sıcak ve kötü yer, deniz kıyısına yakın yerler, sahil, uzak, bilinmeyen yerler, köy, çevik, gözü açık ve becerikli” gibi pek çok değişik anlamları olduğu yazılmıştır.³⁸⁹ Bununla birlikte Canik adının anlamı hakkındaki tartışmalar son bulmuş değildir. Cenik adının Canik

³⁸⁴ İbrahim Telliöğlü, “Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Canik”, *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, ed. Cevdet Yılmaz, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2015, s. 25.

³⁸⁵ Dılcimen, *Canik Beyleri*, s. 8.

³⁸⁶ Telliöğlü, “Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Canik”, s. 25.

³⁸⁷ Necati Demir, “Bir Coğrafi Bölge Olarak Canik ve Tarihi alt Yapısı”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S. 380, Nisan 2004, ss. 66-67.

³⁸⁸ Telliöğlü, “Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Canik”, s. 26.

³⁸⁹ *Derleme Sözlüğü*, C. III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 882.

şekline dönüşme ihtimalinin dilciler tarafından araştırılması gereken bir konu olduğu da vurgulanan bir başka konudur.³⁹⁰

Anadolu'nun Selçuklu Türklerinin eline geçmesiyle birlikte coğrafi terminolojiye giren Canik bölge adı, bu dönemden sonra kaynaklarda sıkça geçmektedir. Bazen Canit şeklinde de yazılan bu adlandırma, Samsun'u işaret etmek için de kullanılmıştır.³⁹¹ Canitî adıyla da bölgenin hükümdarları nitelenmiştir.³⁹² Bu hükümdarlar Selçukluların yüksek hâkimiyetini benimseyen ve Samsun'un doğusunu yönetme hakkını elde etmiş olan Komnenos hükümdarlarıydılar.³⁹³ Bu idarî paylaşım ile Canik isminin tarif ettiği en geniş alan ortaya çıkmıştır. İkinci tarife göre Canik adı Samsun ve çevresi için kullanıldığında ise daha dar bir alana işaret edilmiştir.³⁹⁴

Samsun adı Schiltberger tarafından Samson şeklinde yazılmıştır. Bu adın şehri inşa eden Samson'a izafe edildiği belirtilmiştir. Canik bölge adı Schiltberger'in tuttuğu kayıtlarda Tsanika veya Zegnitsch olarak yazılmıştır. O, Karadeniz sahilindeki Canik Bölgesi'nde Samsun şehrinin bulunduğunu kaydetmiştir. Aynı kaynak, Samsun'un da dâhil olduğu Canik'i, odunu bol ormanlık bir yer olarak tanıtmıştır.³⁹⁵

Osmanlılar Karadeniz Bölgesi'ne doğru fetihlere başladıklarında, Canik ve Samsun Osmanlı idaresine girmiştir. Canik adı Osmanlı müellifleri tarafından kaleme alınan kaynaklarda yer almıştır ve böylece bu adın kullanımı Osmanlılar tarafından da devam ettirilmiştir.³⁹⁶

3.3.2. Dördüncü Haçlı Seferi ve Samsun'a Etkisi

Başlangıçta Haçlılar, Dördüncü Seferi'nde hedeflerini Türklerin elinde olan Kudüs olarak belirlemişlerdi. Bu amaçla önce Mısır'a gidilecek ve burayı tahrip etmek suretiyle Müslümanların gücü zayıflatılacaktı. Ancak Mısır'a ulaşmak için çok sayıda gemiye ihtiyaç vardı ve bu sorun denizlerde etkin bir güç olan Venedik'e

³⁹⁰ Tellioglu, "Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Canik", s. 26.

³⁹¹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ie fi'l-Umuri'l-Ala'ie*, C. I, s. 68, 168 vd. ; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 23, 63; Canik adı için bk. Aziz B. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, s. 415, 426.

³⁹² İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ie fi'l-Umuri'l-Ala'ie*, C. II, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 238.

³⁹³ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ie fi'l-Umuri'l-Ala'ie*, C. I, s. 174; Tellioglu, "Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Canik", s. 27.

³⁹⁴ Tellioglu, "Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Canik", s. 27.

³⁹⁵ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, ss. 48-49, 102.

³⁹⁶ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C. I, haz. Faik Reşit Unat ve Mehmet Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 323; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. I, yalınlaştıran İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 208.

başvurularak halledilmişti. Venedik'in para ve ganimet karşılığında Haçlı birliklerini Mısır'a taşıması kararlaştırılmıştı.³⁹⁷ Bu yönde bir antlaşma yapılmış olmasına rağmen, Mısır ile var olan ticarî bağlantıdan dolayı Venedik, seferin İstanbul üzerine olmasını istemiştir. Ayrıca Doğu Romalılarından nefret eden ve seferin yönü konusunda Venedik ile aynı fikirde olan Enrico Dandolo, bu esnada seferin reisi Thibaut ölüp, onun yerine Bonifacio yeni reis seçilince, Enrico Dandolo onunla anlaşmış ve Haçlı Seferi'nin Venedik tarafından yönlendirilmesine karar verilmiştir. Venedik'in dış politikası, İstanbul'un ticarî imtiyazlarını elde etmek olarak şekillenmişti. Enrico Dandolo ise dünyanın merkezinin Kudüs değil İstanbul olduğunu düşünmüştür.³⁹⁸

Haçlılar, 24 Haziran 1203 tarihinde İstanbul önüne ulaşmışlardı. Doğu Roma İmparatoru III. Aleksios, Haçlı tehdidine karşı önlem almadığı gibi, 17 Temmuz gecesi yanına hazinesini ve kızı Eirene'yi alarak kendisiyle birlikte gelmek isteyenlerle şehirden kaçmıştı. İmparatorun bu tutumu, Romalılar arasında taht çekişmesinin yaşanmasına neden olmuştur. Bu arada Romalılar ile Venedik arasında yapılan antlaşma gereğince, Doğu Roma tahtına geçmiş olan Aleksios, Venedik'e ödemesi gereken parayı ödememiştir.³⁹⁹ Bu arada şehir halkı uzayan savaş yüzünden zaafa uğradıklarından, Türkiye Selçuklu Sultanı Rükneddin'den yardım istemişler ancak Sultan onlara yardım edememiştir.⁴⁰⁰ Sonuçta ise İstanbul 13 Nisan 1204 tarihinde, Venedik doge'u Enrico Dandolo, Fransızların lideri Marquis ve Flandre kontu Boudoin tarafından işgal edilmiştir.⁴⁰¹ İşgalden sonra çekilen kuraya göre Kont Boudoin İstanbul ve civarına hâkim olurken, Rodos ve başka adalar Venedik doge'una, İznik gibi Haliç'in doğusunda kalan şehirler de Marquis'e bırakılmıştır. Bununla birlikte, Franklar İstanbul dışında bir yere sahip olamazken, geri kalan yerlerdeki Rumlar da teslim olmamışlardır. Haliç'in doğusunda Türkiye Selçuklu

³⁹⁷ Geoffroi de Villehardouin ve Henri de Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, ss. 9-12.

³⁹⁸ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997, ss. 169-170, 172.

³⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Villehardouin ve Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, ss. 36-37, 53-61; Niketas Khoniates'in *Historia'sı* (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması, s. 116.

⁴⁰⁰ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 483.

⁴⁰¹ *Niketas Khoniates'in Historia'sı* (1195-1206), *İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması*, s. 199; Villehardouin ve Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, s. 73; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 483; İbnü'l-Esir, *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. XII, çev. Ahmet Ağrakça ve Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 158.

Sultanı Rükneddin Süleyman Şah'ın ülkesine sınır olan toprakları ise Laskaris adlı bir Rum kumandanı ele geçirmiştir.⁴⁰²

Lâtinler İstanbul'u kuşatmış olmakla birlikte, İmparatorluğun tamamını alamamışlardır. Zira aradan kısa bir süre geçtikten sonra, Doğu Roma'nın devamı niteliğinde olan bağımsız devletler kurulmuştur. Bu devletlerden biri Mikhail Angelos tarafından Epiros Bölgesi'nde kurulmuş, bir diğeri İmparator III. Aleksios'un damadı Theodoros Laskaris tarafından İznik'te kurulmuştur. Ayrıca bu devlet, İstanbul'da kurulan Lâtin İmparatorluğu'nun 25 Temmuz 1261 tarihinde yıkılmasını sağlamıştır.⁴⁰³ Bu arada Gürcü Kraliçesi Tamara'nın ise Karadeniz Bölgesi'nde hâkimiyet tesis etmek amacıyla başvurduğu yollardan birisi de, Haçlılar'ın İstanbul'u işgal ettikleri sıralarda, akrabaları⁴⁰⁴ olan Aleksios ve David Komnenosların Karadeniz'de bir devlet kurmalarını sağlamak olmuştur.⁴⁰⁵ Böylece Amisos 1204 yılında Komnenosların eline geçmişti.⁴⁰⁶

Dördüncü Haçlı Seferi, sonuçları itibariyle Müslümanların zarar görmediği bir sefer olmuştur. Haçlılar, Filistin'deki Franklara yardım götürememişlerdir. Bunun yanında Haçlılar, Doğu Roma'yı ortadan kaldırma hedeflerine ulaşmışlar ve İstanbul Kilisesi Roma'ya bağlanmıştır. Haçlılar'ın hedeflerinden bir tanesi de, Anadolu'daki Türk hâkimiyetini sonlandırmaktı. Ancak onların isteklerinin tam aksine olarak, Anadolu'da iyice yerleşen Türk hâkimiyetini yok edememişlerdir. Tam tersine olarak, Dördüncü Haçlı Seferi Anadolu'da Selçuklu varlığının perçinleşmesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti, batıdan gelecek bir tehdit endişesi duymadan sınırlarını genişletme imkânı bulmuştur. Güneyde Antalya, kuzeyde ise Samsun ve Sinop limanlarını ele geçirerek, uluslar arası dünyada kendine yer bulabilmek için önemli bir iş yapmıştır.⁴⁰⁷ Batılılar önceden Anadolu'yu "Türklerin

⁴⁰² İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. XII, ss. 158-159; Bir başka kaynak İznik'i Kont Louis'te gösterir. Bk. Villehardouin ve Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, ss. 89-93.

⁴⁰³ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 180.

⁴⁰⁴ Bu akrabalık bağının ne şekilde olduğu tam olarak anlaşılamamıştır. Panaretos'un, *πρός πατρός θεία* ifadesinden, baba tarafından halaları olduğunu anlaşılmış olsa da, konuyu açıklığa kavuşturmak için tek başına bu ifadenin yeterli olamayacağı belirtilerek konuya şüpheli yaklaşılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Cyril Toumanoff, "Gürcü Kraliçesi Tamar ve Trabzon İmparatorluğu'nun Kurucusu Arasındaki İlişki Üzerine", çev. Murat Keçiş ve Murat Hanar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 22, 2017, ss. 251-268.

⁴⁰⁵ Tellioglu, *Komnenosların Karadeniz Hakimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, s. 26.

⁴⁰⁶ Bryer and Winfield, *The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontos*, C. I, s. 93.

⁴⁰⁷ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, ss. 180-181.

işgali altında bir memleket” olarak tanımlar iken,⁴⁰⁸ XIII. yüzyılda gerçekleşen bu Haçlı Seferi hadisesinden sonra, Anadolu artık Batılılar tarafından Turquie kelimesiyle anılmaya başlanmıştır.⁴⁰⁹ Ayrıca Dördüncü Haçlı Seferi’nin önemli sonuçlarından bir tanesi, Lâtin tacirlere ve ticaret gemilerine yönelik kısıtlamaların kaldırılmış olmasıdır. Dolayısıyla 1204 yılında Lâtinler İstanbul’u ele geçirdikten sonra bazı Pisalıların diğer Lâtinlerle birlikte Karadeniz ticaretinde yer aldıkları anlaşılmıştır.⁴¹⁰

3.3.3. Trabzon Rum Devleti’nin Samsun’a Hâkim Olma Çabaları

Kommenoslar, Roma İmparatorluğu’nda uzun süre iktidarda bulunan bir ailedir. Dördüncü Haçlı Seferi’nin gerçekleştiği sıralarda yeniden bir krallık kurmakla beraber, çevre şehirlere de egemen olmuşlardır.⁴¹¹ Onların tarih sahnesine çıkmasını sağlayan ise akrabaları olan Gürcü Kraliçesi Tamara olmuştur.⁴¹²

Trabzon Rum Devleti’nin kurulmasını sağlayan Kraliçe Tamara devletin kurucusu olan Alexios’un dedesi Andronikos ile akrabadır. Bu iki genç IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul’dan kaçarak Gürcistan’a sığınır. Tamara onlara sahip çıkar. Romalıların Doğu eyaletlerinde az olan etkisi IV. Haçlı Seferi sürecinde tamamen yok olmuştur. Tamara 1202’de Micingerd’de Selçuklulara kurduğu üstünlüğü burada kullanmak istemiştir. Zira bölgede kendisine karşı durabilecek bir güç yoktu. O da İstanbul’dan kaçıp yanına gelen bu iki gence destek vermiştir ve onların Karadeniz sahilini ele geçirmelerini sağlamıştır. Böylece batı sınırında kendisine müttefik bir devlet oluşturmuştur.⁴¹³

Gürcü Kraliçesi Tamara’ya çeşitli yerlerden gelen keşişler, Kraliçe tarafından iyi ağırlanmışlar ve kendilerine hem ihtiyaçları için hem de manastırlara dağıtılmak üzere büyük miktarda para vermiştir. Bu keşişler İstanbul’a gittiklerinde İmparator Aleksios Angelos tarafından Tamara’nın onlara verdiği parayı almıştır. Bu davranışından ötürü İmparator’a sinirlenen Tamara, keşişlere daha yüksek bir meblağ göndermiş, bununla birlikte asker sevk ederek bütün Karadeniz sahil kesimini işgal

⁴⁰⁸ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 64.

⁴⁰⁹ Villehardouin ve Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, s. 36.

⁴¹⁰ David Jacoby, “Byzantium, the Italian Maritime Powers, and the Black Sea Before 1204”, *Byzantinische Zeitschrift Bd. , 100/2*, 2008, s. 679, 686.

⁴¹¹ *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, çev. Ari Çokona, Heyamola Yayınları, İstanbul 2012, s. 483.

⁴¹² Akropolites, *The History*, s. 86.

⁴¹³ Ayrıntılı bilgi için bk. İbrahim Telliöglü, “Trabzon Rum Devleti’nin Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar”, *Tarih Boyunca Karadeniz*, haz. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon 2015, ss. 93-104.

etmiştir. Ele geçirdiği bu bölgeleri ise Tamara, akrabası olan Aleksios Komnenos'a vermiştir.⁴¹⁴

Andronikos Komnenos bir dönem Sinop veya Ünye'de ikamet etmiştir. Dolayısıyla Komnenoslara yabancı olmayan bölge halkı, David Komnenos 1204 yılında başında bulunduğu birliklerle Karadeniz'e geldiğinde kendisine direnmemiştir.⁴¹⁵

Aleksios ve David Komneosların 1185-1203 yılları arasındaki faaliyetleri hakkında güvenilir türden herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Bir tek 1203 yılında Tamara'nın askerleriyle birlikte Gürcistan'dan sefere çıktıkları doğrulanmıştır. Bununla birlikte Gürcistan'a hangi koşullarda gittiklerinin tespiti yapılamamıştır.⁴¹⁶ Onların İstanbul'dan ne zaman ayrıldıkları tespit edilememiş yalnızca 1204 yılında Gürcistan'da Tamara'nın sarayında buldukları netleşmiştir. Gürcistan'a Tamara'nın yönetiminin ilk yıllarında varmışlardır. Ayrıca 1204 yılına kadar olan zaman zarfında, Trabzon'a düzenlenen seferlere katılıp katılmadıkları da bilinmemektedir.⁴¹⁷

Türkiye Selçuklu tahtında Rükneddin Süleyman Şah (1196-1204) bulunduğu sırada, Selçuklular Karadeniz sahil kesiminde güçlerini kaybetmişlerdir. Ancak bu durum, Romalıların ve Ortodoks dünyasının faydalanabileceği bir zamanda gerçekleşmediğinden, Selçuklular için herhangi bir tehdit unsuru oluşmamıştır. Zira Romalılar ve Ortodokslar, Dördüncü Haçlı Seferi'nin ardından eski güçlerinde olmadıkları için Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı bir tutum sergileyebilecek durumda değillerdi.⁴¹⁸ Sultan Gıyaseddin zamanında gerçekleşen bir olay bölgedeki güç dengelerini göstermesi bakımından önemlidir. Trabzon Rum Devleti'nin kurulması Anadolu, Rus ve Kıpçak arasında yapılan kara ve deniz ticaretini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Suriye, Irak, Musul, el-Cezire ve diğer yerlerden gelip Anadolu'ya giren tacirler de yollar kapalı olduğu için Sivas'ta toplanmak zorunda kalmışlardır.⁴¹⁹ 1204 yılında gerçekleşen bu olay, Sinop-Samsun arasının

⁴¹⁴ *Gürcistan Tarihi*, s. 412; A. A. Vasiliev, "Trabzon İmparatorluğu'nun Kuruluşu", çev. Murat Keçiş ve Murat Hanar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 25, 2018, s. 278.

⁴¹⁵ Vasiliev, "Trabzon İmparatorluğu'nun Kuruluşu", ss. 266-267.

⁴¹⁶ Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 149.

⁴¹⁷ Vasiliev, "Trabzon İmparatorluğu'nun Kuruluşu", s. 269, 277.

⁴¹⁸ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, ss. 118-119.

⁴¹⁹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. XII, s. 197; XIII. yüzyılda eser kaleme alan Zekeriyya Kazvîni, Sivas halkının İslâmiyet'in Hanefî mezhebinde olan Türkmenler ile Hristiyanlardan oluştuğunu ve Sivas halkının ticaretle uğraştığını kaydetmiştir. Bk. Murat Ağarı,

Kommenoslar tarafından tehdit edilmesine neden olmuştu. Ancak Samsun'u kendi nüfuz alanı dâhilinde kabul eden Selçuklular, bölgede etkinliklerini korumak istediklerinden, duruma müdahale etmek suretiyle meydana gelen bu hadiseyi bertaraf etmişlerdir.⁴²⁰

Bu arada David Komnenos, devletin sınırlarını batıya doğru genişletme çabasında iken, Aleksios ise zamanını Trabzon'da geçirmiştir. Ancak David Komnenos, Laskaris'in müdahalesiyle karşılaşmış ve David'in Pontic Herakleia'dan daha ileriye geçmesini engellemiştir.⁴²¹

Kommenoslar Samsun'u ele geçirememişlerdi ancak Orta Karadeniz Bölgesi üzerindeki emellerinden de vazgeçmemişlerdir. Çünkü batıda bulunan David ile doğuda bulunan Aleksios arasındaki bağlantı, bölgeye hâkim olunamadığı için sağlanamamıştır. Bu yüzden Aleksios Komnenos, 1214 yılında Sinop'a doğru sefer düzenlemiştir.⁴²²

1214 yılında Aleksios Sinop seferine çıktığında, Selçuklu tahtında Sultan İzzeddin Keykavus bulunuyordu. İki tarafın Sinop'ta karşılaşmaları, Aleksios'un mağlup olmasıyla sonuçlanmıştır. Aleksios Komnenos, Sultan İzzeddin Keykavus'tan kendisini affetmesini ve bir antlaşma yapılmasını talep etmiştir. Böylece antlaşmaya göre, Aleksios Sinop haricinde Canik Bölgesi'ni ve buraya bağlı yerleri elinde tutacak, her yıl on bin dinar altın, beş yüz at, iki bin sığır, on bin koyun ve bunlardan başka çeşitli kıymetli eşyalar göndermeyi teklif etmişti. Bunun üzerine Sultan İzzeddin Keykavus, Aleksios'u affetmekle birlikte antlaşmayı da kabul etmiştir ve Aleksios Komnenos Canik'e dönmüştür.⁴²³ Böylece Sinop'un kaybedilmesinden sonra Komnenosların batı sınırları, Yeşilirmak ve Terme civarlarına gerilemiştir. Ayrıca Trabzon Rumları'nın İznik ve Lâtin İmparatoru ile

Kazvinî ve Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd'ı İnceleme ve Değerlendirme, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2019, s. 507, 530, 547.

⁴²⁰ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 119; Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, s. 559.

⁴²¹ Niketas Khoniates'in *Historia'sı (1195-1206)*, İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması, ss. 210-211.

⁴²² Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 134.

⁴²³ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'îye fi'l-Umuri'l-Ala'îye*, C. I, ss. 173-174; Abû'l-Farac da Sinop'un Selçuklular tarafından ele geçirildiğini kaydetmiştir ancak hataya düşerek Aleksios'un öldürüldüğünü yazmıştır. Bk. Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, s. 497; 1214 yılından sonra David Komnenos'un adına rastlanılmadığı için Sinop'a düzenlenen ilk Türk fethinde David Komnenos'un ölmüş olabileceği düşünülmüştür. Ayrıca Aleksios Komnenos, 1 Şubat 1222 tarihinde ölmüştür. Bk. Vasiliev, "Trabzon İmparatorluğu'nun Kuruluşu", s. 286, 289; ilaveten, İzzeddin Keykavus, Aleksios Komnenos'a çok nazik davranmıştır. Bk. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 325.

olan bağlantıları da kesilmişti. Onların dış siyaseti Türkiye Selçukluları ve Gürcistan ile sınırlanmıştır.⁴²⁴

Kommenosların Sinop'a hâkim olmak istemelerinin en önemli nedeni, Sinop ellerinde kaldığı sürece, 1204-1208 yılları arasında olduğu gibi Batı Karadeniz Bölgesi'ne oradan da İstanbul'a giderek Komnenosların hâkimiyetini ilân etme istekleri olmuştur. Bir başka önemli gerekçe ise, Sinop limanının Karadeniz'in güney kıyısındaki en korunaklı, askerî bakımdan en avantajlı ve Kırım'a en yakın liman olmasıydı. Böylece Sinop limanı aracılığıyla Anadolu ve Kırım arasında kolayca irtibat sağlanmış olurdu.⁴²⁵ Selçuklular 1214 yılında Sinop'u Komnenoslardan almışlardı ancak Komnenoslar pes etmemişlerdi. Bu yüzden şehir, XIII. yüzyılda birkaç kez el değiştirmiştir.⁴²⁶ Komnenosların Sinop'taki hâkimiyetleri geçici olmuştur. 1225-1228 ve 1254-1265/66 yılları arasında Komnenosların batı sınırları Samsun'a kadar uzamış olsa da, XIV. yüzyılın başlarında Giresun'a kadar geri çekilmişlerdir.⁴²⁷

Kommenosların Karadeniz hâkimiyetinin gerilemesinde Alâeddin Keykubad'ın büyük rolü vardır. O, Türkiye Selçuklu hanedanının en tanınmış sultanı olarak kayıtlara geçmiştir. Onun zamanında ülke çok iyi yönetilmiştir.⁴²⁸ O, iktidarda kaldığı süre zarfında, ticarî bakımdan önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kendisinden önceki Selçuklu Sultanlarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve I. İzzeddin Keykavus'un yaptıkları gibi, Alâeddin Keykubad 8 Mart 1220 tarihinde Venedikliler ile ticaret antlaşması⁴²⁹ yapmıştır. Alâeddin Keykubad'ın elçisi ile Venedik Dukası'nı temsilen Jacobus Teopulo arasında imzalanan bu antlaşma gereğince, her iki devletin tacirleri karşılıklı olarak birbirlerinin ülkesinde serbestçe ticaret yapabilme hakkı kazanmışlardır. Venedik, Türkiye'de hem yolculuk esnasında hem de ticaret yaparken himaye edilecektir. Hatta her iki devlet arasında herhangi bir deniz kazasında dahi dokunulmazlık konusunda karşılıklı güvence verilmiştir. Ayrıca Türkiye Selçuklu topraklarında Venedikliler ile diğer Lâtinler arasında çatışma çıkarsa, kendi seçtikleri kişilerden oluşan bir mahkeme kurma yetkisi sadece

⁴²⁴ Vasiliev, "Trabzon İmparatorluğu'nun Kuruluşu", ss. 289-290.

⁴²⁵ Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 566.

⁴²⁶ Peacock, "Sinop: A Frontier City in Seljuq and Mongol Anatolia", s. 105.

⁴²⁷ Sergej Karpov, "L'Empire de Trébizonde", *Le Monde Byzantin III L'Empire grec et ses voisins XIIIe-XIVe siècle*, eds. Angeliki Laiou ve Cécile Morrisson, Presses Universitaires de France, Paris 2011, s. 356.

⁴²⁸ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s. 381.

⁴²⁹ Bu antlaşma metni için bk. O. Turan, *Türkiye Selçuklular'ı Hakkında Resmî Vesikalar*, ss. 137-140.

Venediklilere verilmiştir. Sadece hırsızlık ve cinayet olaylarının Selçuklu mahkemelerinde yargılanması kararlaştırılmıştır. Tiracet mallarından ise yüzde ikiden fazla gümrük vergisi alınmayacaktır. Bundan başka Venedik'in kıymetli taşlar, inciler, gümüş, altın ve buğday ithal edilmesine izin verilmiştir ve bu ürünler vergiden muaf tutulmuştur.⁴³⁰ Bu politika Beylikler Dönemi'nde de devam ettirilmiş ancak farklı olarak bu madenlerin dışarıya satışı yasaklanmıştır.⁴³¹ Söz konusu fermana uygun olarak, 1430'lu yıllarda Samsun'da ithalat vergisinin yüzde iki oranında alındığı tespit edilmiştir.⁴³²

1223 yılında Moğollar Türkistan-Güney Rusya arasındaki bölgeye kadar ilerlediklerinde, Kırım'daki Suğdak liman kenti de işgal edilmişti. Şehir halkının ve tüccarın Türkiye Selçuklularına sığınmaları üzerine,⁴³³ şehirde meydana gelen boşluktan faydalanmak isteyen Komnenoslar, şehre Rumları yerleştirmek yoluyla burayı kendi hâkimiyetlerine dâhil etmek istemişlerdir. Bu gelişme, Alâeddin Keykubad'ın Suğdak Seferi'nin sebeplerinden birini hazırlamıştır.⁴³⁴ Seferin diğer gerekçesi Kıpçak, Bulgar, Rus topraklarına giden tacirlerin malları Suğdak'ta gasp edilmiş, bunun üzerine Müslüman tacirler şikâyetlerini Alâeddin Keykubad'a bildirmişlerdir. Duruma müdahale eden Sultan, Emir Hüsameddin Çoban komutasındaki askerleri görevlendirmiş ve Sinop'tan Selçuklu donanmasına binerek Suğdak'a gitmişler ve şehri zorlanmadan ele geçirmişlerdir. Selçuklu ordusuna direnemeyen Kıpçaklar ve Ruslar, Emir Hüsameddin Çoban'a barış talebinde bulunmuşlardır. Hüsameddin Çoban, burada düzen sağlayıp, cami inşa ettirmiş ve şehre kumandan ve muhafızlar yerleştirdikten sonra Suğdak'tan ayrılmıştır.⁴³⁵ Selçukluların 1227 yılında Karadeniz'in kuzeyinde elde ettikleri bu başarı, Selçukluların ilk deniz aşırı seferi olması dolayısıyla önemlidir. Suğdak, Moğolların 1239 yılında şehri tekrar ele geçirdikleri zamana kadar, Türkiye Selçukluları'nın elinde kalmıştır.⁴³⁶

⁴³⁰ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 415-416; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, C. I, ss. 333-334.

⁴³¹ İsmet Kayaoğlu, "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticarî Hayat", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24/1, 1981, ss. 362-363.

⁴³² Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, s. 127.

⁴³³ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. XII, s. 342.

⁴³⁴ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, s. 572.

⁴³⁵ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'îye fi'l-Umuri'l-Ala'îye*, C. I, ss. 315-345; Faruk Sümer, "Selçuklular Devrinde Ticaret", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 83, 1993, ss. 11-12.

⁴³⁶ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, s. 572.

Samsun’u ilgilendiren başka bir olay, 1228 yılında Trabzon Rumlarının Sinop’u ele geçirmeleri münasebetiyle yaşanmıştır. Erzurum’a sefer hazırlığı içinde olan Alâeddin Keykubad, Sinop’un durumunu öğrendiğinde, orduyu Sinop üzerine göndermiştir. Böylece müstahkem bir kalesi olan Sinop, Selçuklu askerlerinin karadan ve denizden kuşatmasıyla Komnenoslardan geri alınmıştır.⁴³⁷ Kaynaklara yansımadığından dolayı Samsun’un bu olaydan ne derece etkilendiği tespit edilememiştir. Neticede Komnenoslar Sinop’a kadar ilerleyerek, Selçukluların duruma müdahale etmelerini zorunlu kılmışlardır.⁴³⁸

3.4. Moğolların Karadeniz Bölgesi’ne ve Samsun’a Yönelik Faaliyetleri

Moğollar Cengiz Han ile birlikte siyasî birliklerini sağlayınca tarihin gidişatını değiştirecek işler yapmaya başlamışlardı. Alâeddin Keykubad zamanında Anadolu kapılarına dayanan Moğollar bu devirde ülkeye girmemişti. Ancak oğlu Gıyaseddin zamanında iki taraf arasındaki ilişkiler bozulmuştur.⁴³⁹ Baycu Noyan komutasında Moğol ordusu 1239 yılında Erzurum’u kuşatıp ele geçirmişlerdir. Moğollar Anadolu’ya girdiklerinde Gürcü ve Ermeniler de Moğol ordusuna katılmışlardır. Moğollar Anadolu’nun içlerine kadar ilerleyerek Erzincan, Kayseri, Konya, Sivas’ı işgal etmişlerdir. Onlar Anadolu’ya vali tayin etmişler ve pek çok ganimet ele geçirmişlerdir.⁴⁴⁰

1243 yılında ise iki ordu Erzincan yakınlarındaki Köseadağ’da karşılaşmışlardı. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev’in ordusu Moğolları görünce kaçmış, bu durum karşısında şaşkınlık içinde kalan Sultan ise ailesini alıp Ankara’ya gitmiştir. Selçuklu ordusunun savaş alanını terk etmesini Moğollar ilk önce pusu olarak değerlendirmişler ve iki gün bekledikten sonra gerçekten kaçtıklarını anladıklarında, Anadolu şehirlerine yönelmişlerdir. Sırayla Sivas, Kayseri, Erzincan şehirlerine girerek yağma ve talan etmişlerdir. Moğollara karşı koyamayan Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ise barış görüşmeleri için elçi göndermiştir. Yapılan antlaşmaya göre, Selçuklular Moğollara her yıl mal, at, kumaş ve sair eşyalar gönderecek, bunların

⁴³⁷ İbnü’l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi’t-Tarih Tercümesi*, C. XII, s. 438.

⁴³⁸ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s.138.

⁴³⁹ Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s. 34; Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, çev. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, ss. 100-101.

⁴⁴⁰ Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, ss. 33-36; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, ss. 381-382.

haricinde belli miktarda para ödeyeceklerdi.⁴⁴¹ Moğollar Anadolu'ya kendi yöneticilerini atamakla birlikte, Selçuklu Sultanlarını devletin başında bırakmışlardır.⁴⁴²

Anadolu'da Moğol işgali süreci üç aşamada cereyan etmiştir. Bunlardan birincisi 1243-1256 yılları arasında Anadolu Cengizli idaresine girmiştir ve Türkiye Selçuklu Devleti'nden vergi almışlardır. İkinci aşama 1256-1277 yıllarında İlhanelilerin yönetimi ele geçirdiği safhadır. Bu dönem siyasî ve askerî açıdan Türkiye Selçukluları için sarsıcı geçmiştir. 1277-1318 yıllarını kapsayan son dönem ise İlhanelilerin Anadolu'da tam anlamıyla etkili olmalarından Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılışına kadar olan zaman dilimini kapsamıştır. Bu dönemde Anadolu'da çok sayıda isyan çıkmıştır. Bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri ise Anadolu Türk Beylikleri'nin kurulmaya başlanmasıdır.⁴⁴³

Kösedağ Savaşı'nın ardından, Türkiye'nin pek çok şehrinde ortaya çıkan iç karışıklıklar ve özellikle de Moğollara isyan eden şehirlerin durumu, kaynakları o kadar meşgul etmiştir ki, Samsun gibi biraz daha sakin şehirlerin durumuna kaynaklarda daha az yer verilmiştir.⁴⁴⁴

1258 yılında Moğol hükümdarı Hülagü, İslâm şer'î hükümlerine göre ülkeyi Selçuklu Sultanları arasında pay ettiğinde, Sultan İzzeddin Keykavus'un payına Kayseri'den Antalya sahiline kadar olan yerler düşerken, Sultan Rükneddin Kılıç Arslan'ın payına da Tokat merkez olmak üzere Sivas'tan Sinop ve Samsun sahiline kadar olan Dânişmendîye Vilâyeti düşmüştür.⁴⁴⁵ Burada değinilmesi gereken bir nokta vardır ki, bu Samsun şehir adıyla ilgilidir. Zira kaynaktan geçen Samsun adı, şehrin bugün de kullanılan adının, aynı adlandırmayla bir tarihî kaynaktan geçen ilk örneğidir.⁴⁴⁶

1258 yılında Samsun Türkiye Selçuklu Devleti'nin idaresine bırakılınca, Komnenoslar buna karşı çıkmamışlardır. Bunun sebebi ise herhangi bir tepkinin Moğollara karşı çıkmak anlamına gelecek olmasıdır. Ancak bu paylaşımdan memnun

⁴⁴¹ Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbri, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, ss. 19-21; İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'îye fi'l-Umuri'l-Ala'îye*, C. II, ss. 64-73.

⁴⁴² el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, C. III, s. 214.

⁴⁴³ Kemal Göde, "Çingizli/Cengizliler ve İlhaneliler'in Anadolu'da Hâkimiyeti (1239-1318) Bibliyografyası", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, 1983, ss. 354-355.

⁴⁴⁴ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 139.

⁴⁴⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, ss. 45-46.

⁴⁴⁶ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 139; Samsun'a işaret etmek için daha önce *Canit* adı kullanılmıştır. Örneğin bk. Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 24.

olmayan Komnenoslar, Samsun'a karşılık Sinop'u ele geçirmek istemişlerdir. Bu amaçla 1264 yılında Sinop'u ele geçirseler bile kısa süre sonra mağlup olmuşlar ve şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. Sinop'u ele geçirme isteklerinden vazgeçmeyen Komnenosların yeni bir girişimi de 1277 yılında gerçekleşecektir.⁴⁴⁷

Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan (1262-1266) dönemi devlet idaresi bakımından zayıf geçen bir dönem olmuştur. 1265 yılında Sinop'u yeniden ele geçirmek isteyen Selçuklu Veziri Pervane Muineddin Nıksar, Samsun ve Dânişmendiye Vilayeti'nden asker toplayarak Sinop kalesine yürümüştür. Diğer taraftan Samsun'dan çok sayıda Frenk Sinop halkına yardım etmek için gelmiştir. İki taraf savaşa başladığında Sinop şehrinin yöneticisi Gaydan direniş göstermesine rağmen mağlup olmuştur ve Sinop Pervane Muineddin tarafından fethedilmiştir.⁴⁴⁸

Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminin önemli gelişmelerinden biri ise 1277 yılına aittir. Samsun'u da ilgilendiren bu olayın seyri şöyle olmuştur: Bu yılda Komnenoslar Sinop'a saldırı düzenlemek istemişlerdir. Sinop'u korumakla görevli olan Komutan Taybuğa ve Çepni Türkleri ise Komnenoslara karşı saldırı düzenleyerek Sinop'u kurtarmışlardır.⁴⁴⁹ Daha sonra Çepnilerin Sinop ve Samsun taraflarından Harşit Vadisi'ne doğru gitmeleriyle Komnenoslar daha doğuya çekilmek zorunda kalmışlardır.⁴⁵⁰

İlhanlılar zamanında, 1280 yılında, Anadolu'nun çeşitli şehirleri ile birlikte Samsun ve Bafra'da ikamet eden Türklerin de İlhanlılara bağlandığı kayıtlara geçmiştir.⁴⁵¹

Mücireddin Emirşah, ülke ekonomisi zayıfladığı için 1283 yılında iki idarî merkez oluşturulmasını yönetime getireceği kolaylık sebebiyle faydalı bulmuştur. Moğollar da bu kararı onayladıktan sonra Türkiye Sâhib Kazvinî ile Mücireddin Emirşah arasında bölünmüştür. Buna göre Samsun'un da dâhil olduğu Dânişmendiye Vilayeti Mücireddin'in yönetiminde kalmıştır.⁴⁵²

⁴⁴⁷ İbrahim Tellioglu, "Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Komnenos Hakimiyeti (1204-1461) ve Türkler", *Tarih Boyunca Karadeniz*, haz. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon 2015, s. 115.

⁴⁴⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, ss. 62-63; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 545.

⁴⁴⁹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'îye fi'l-Umuri'l-Ala'îye*, C. II, s. 238.

⁴⁵⁰ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Ankara 1969, s. 46; Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 140.

⁴⁵¹ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'îye fi'l-Umuri'l-Ala'îye*, C. II, ss. 232-233; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 590.

⁴⁵² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.122.

1299 yılında Samsun için bir mücadele daha yaşanmıştır. Pervane Muineddin'in torunu Mühezzibeddin Mesud, Samsun sahilini Bafra da dâhil olmak üzere ele geçirmiş, Samsun'u yağmalamış ve darphaneyi talan etmiştir. Bu arada Samsun'un yöneticisi olan Rükneddin Rahat onun saldırılarına karşı koyamadığı için şehirden ayrılmıştır. Bu duruma müdahale eden Mücireddin, Rükneddin Rahat'ın görevinin başına gelmesini sağlamıştır. Başka çaresi olmadığını anlayan Rükneddin Rahat, Mühezzibeddin Mesud ile anlaşmıştır.⁴⁵³

Nizameddin Yahya, Anadolu'daki vergilerin düzenlenmesi için İlhanlılar tarafından gönderilmiştir. Ancak o, Anadolu'da uğradığı şehirlerde pek çok usulsüzlük yapmıştır. Öyle ki, Erzincan'da bir çift öküz ile sürülen arazi için bir dinar yerine on dinar almış ve iki-üç bin dinarlık yerlerden de elli bin dinar vergi tahsil etmiştir. Sivas'ta Kızıl adlı bir sarrafa, piyasaya düşük ayarlı gümüş para sürdüğü gerekçesiyle, on beş bin dinar altın para cezası kesmiştir. Amasya'da vezir olan Taceddin Pervane'nin oğullarını borçlu göstermiş ve zorla sekiz bin dinar para ele geçirmiştir. Tokat'ta Kadı Sadreddin'in emlakına karşılık, ailesinden yirmi bin dinar ve yirmi değerli kitap almıştır. Hatta Mücireddin Emirşah'ı, Rükneddin Pervane'yi ve diğer emirleri yüz bin dirhem ödemek zorunda bırakmıştır. Muineddin Pervane'nin kızını boş yere suçlayarak ona yetmiş bin dirhem ödetmiştir. Diğer şehir ve vilâyetlerin arazilerinden mültezimler aracılığıyla on bin dirhem vergi toplamıştır. Benzer haksızlıkları Aksaray'da da yapmıştır. Nizameddin Yahya'nın yanında yer alan Şerefeddin Abdurrahman, bu haksızlıklara dayanamamış ve Samsun'a Emirşah'ın yanına gitmiştir. Ancak Nizameddin Yahya, arkasından Belek Rindî'yi göndermiş ve Şerefeddin Abdurrahman'ı 2 Haziran 1300 tarihinde uykusunda öldürtmüştür. Ancak onun bu cinayeti işleme tepki çekmiş ve Mücireddin Emirşah'ın askerleri, Samsun halkı ve Samsun'daki Frenkler tarafından yakalanıp öldürülmüştür.⁴⁵⁴

Moğolların Samsun'u yönetmek üzere görevlendirdikleri Kemaleddin Tiflisî, 1300 yılı civarlarında, Samsun halkından daha fazla vergi almak istemiş ve Samsun'a hareket etmiştir. Ancak burada ona karşı çıkan Tacik ve Frenk askerlerinin mukavemeti üzerine, Samsun'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.⁴⁵⁵ Burada geçen

⁴⁵³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, ss. 206-207.

⁴⁵⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, ss. 214-217; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, ss. 646-647.

⁴⁵⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, ss. 176-178.

olayda, Tacik askerlerin Müslüman Samsun'da konuşlanan askerler olduğu, Frenk askerlerin ise Simisso'yu koruyan Cenevizliler oldukları düşünülmüştür. Müslümanların ve Hıristiyanların birlikte hareket etmelerinin sebebi olarak Samsun'daki ticarî canlılığa zarar gelmesini istememelerinden kaynaklandığı yönünde değerlendirme yapılmıştır.⁴⁵⁶

Orta Çağ Karadeniz ticaretinin Trabzon'dan sonra gelen önemli bir liman kenti olan Samsun'da, bir Selçuklu darphanesi kurulduğu tespit edilmiştir.⁴⁵⁷ Samsun'un Sinop'tan daha büyük bir ticarî öneme sahip olduğu nümizmatik kanıtlarla ortaya konmuştur. Şöyle ki, 1298/99-1332 yılları arasında yani Pervane ve Candaroğulları döneminde, Samsun darphanesinde her yıl sikke basılırken, Sinop'ta bu otuz dört yılın sadece on iki yılında sikke basıldığı tespit edilmiştir.⁴⁵⁸ Anadolu Moğol tahakkümü altında iken, Samsun'da III. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Gıyaseddin Mesud, III. Alâeddin Keykubad, Gazan Mahmud Han, Olcaytu Hudabende Muhammed Han, Ebu Said Bahadır Han, Muhammed Han, Toga Timur Han, Cihan Timur Han dönemlerinde sikke darp edilmiştir.⁴⁵⁹ Gerek Türkiye Selçukluları gerek Moğollar tarafından Samsun'da sikke darp edilmiş olmasına karşın, Samsun darphanesi Osmanlı döneminde işlevini yitirmiştir.⁴⁶⁰

İlhanlılar döneminde Anadolu halkından alınan çeşitli vergiler olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan tamga ya da bac vergisi, şehirde yaşayan halktan, özellikle de tüccardan toplanmıştır. İlhanlılar döneminde Anadolu'da toplanan vergilerin isimleri tespit edilebilmiş ancak hangi dönemde ne kadar vergi toplandığı tespit edilememiştir. Bu konuda en önemli kaynak Nuzhetü'l-Kulûb'dur. Bu eserden özellikle Doğu, Orta ve Batı Anadolu'daki şehirlerden tahsil edilmiş vergi miktarları öğrenilebilmektedir.⁴⁶¹ Zeki Velidî Togan, Hamdullah Müstevfi el-Kazvinî'nin Nuzhetü'l-Kulûb adlı eserinden bu şehirlerin hangileri olduğunu ve ne kadar vergi ödediklerini ortaya koymuştur. Karadeniz Bölgesi'nin kıyı kesimindeki şehirlerden sadece Kastamonu bu listede yer almıştır ve buradan 15.000 dinar vergi toplandığı

⁴⁵⁶ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 146.

⁴⁵⁷ M. Kemal Özergin, "Türkiye Kitabeleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4, 1970-1971, s. 62.

⁴⁵⁸ Peacock, "Sinop: A Frontier City in Seljuq and Mongol Anatolia", s. 117.

⁴⁵⁹ Emel Kılıç, "Bir Ortaçağ Yerleşiminin İktisadî Yapısı Üzerine Bazı Değerlendirmeler: XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Samsun", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik-Samsun-*, C. I, ed. Osman Köse, Samsun 2013, s. 35; Halit Erkiletlioğlu ve Oğuz Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1996, s. 33.

⁴⁶⁰ Bryer and Winfield, *The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontos*, C. I, s. 94.

⁴⁶¹ Erol Keleş, "İlhanlıların Anadolu'da Kurduğu Vergi Nizamı ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124/244, Ocak-Şubat 2020, s. 14, 22.

kaydedilmiştir. Bazı şehirler hakkında Nuzhetü'l-Kulûb'da bilgi verilmemiştir. Togan tarafından Anadolu'nun genel vergi miktarı 3.300.000 dinar olarak verilmiştir. Nuzhetü'l-Kulûb'da yer alan şehirlerin toplam vergi miktarı ise 1.915.134 dinar çıkmıştır. Bu durum ise bir açık olduğunu ve her şehirden toplanan verginin kaydedilmediğini göstermiştir.⁴⁶² Dolayısıyla Samsun'da bu şehirlerden olmalıdır.

Lâtinler Moğolların takip ettikleri siyaset sayesinde Yakın Doğu'da ve Anadolu'da yapılan yerli ve uluslar arası ticaretteki yerlerini alma fırsatı bulmuşlardır. İlhanlılar döneminde Anadolu'nun maden, şap, buğday, at, sığır, koyun, meyve, narenciye, halı, kilim ve kumaş olmak üzere önceden olduğu gibi bu ürünlerin ticaretinin yapılmaya devam edildiği anlaşılmıştır. Selçuklu tacirleri ise devlet desteğinden yoksun oldukları için Lâtin tacirlerle rekabet edememişlerdir. Türkiye Selçukluları ile İlhanlıların ilişkileri genelde iktisadî bakımdan gelişmiştir ve siyasî, sosyal ve kültürel gelişmeler de bu çerçevede yaşanmıştır. Anadolu'da süregelen ticarî faaliyetler Moğollar Anadolu'ya geldikten sonra da devam etmiştir. Ancak Moğol döneminde ticaret yollarının güzergâhlarında ve devlete sağladıkları gelirden değişiklik söz konusu olmuştur. Bu dönemde, Anadolu şehirlerinden İlhanlı merkezine yakın olanlar daha büyük gelişme göstermiştir.⁴⁶³

Moğollar Anadolu'da siyasî, iktisadî ve demografik açıdan ciddi değişikliklerin yaşanmasına neden olmuşlardır. Ancak Moğol istilâsının bazı etkileri Samsun'da hissedilse de, Samsun çok büyük bir tahribata uğramamıştır. Öte yandan Moğollar Samsun ve çevresinde asayişî sağlayabilmek için 120.000 kişilik orduyla bölgeye gelmişlerdir. Dolayısıyla Samsun Moğollar için de önemli bir şehirdir. Samsun'da Türkler ile Moğollar arasında çatışma yaşandığına dair kaynaklara bilgi yansımamıştır. Böylece Moğolların Anadolu'da kaldıkları dönemde, Samsun'un Türkiye Selçukluları zamanındaki durumunu koruduğu düşünülmüştür. Yani Samsun'un güneyindeki Türk nüfusu varlığını korurken, sahilde de Müslüman Samsun var olmaya devam etmiştir.⁴⁶⁴

Günümüzde Samsun merkezde varlığını hâlâ koruyan en eski eser, İlhanlılar döneminden kalma Kale Camii'dir. Caminin Arapça kitabesine göre, Sultan Ebu

⁴⁶² Ahmet Zeki Validî, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. I, İstanbul 1931, ss. 22-25.

⁴⁶³ İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22/33, 2003, ss. 62, 64-65.

⁴⁶⁴ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, ss. 141-142.

Said Bahadır Han zamanında, Samsun'un tanınmış Mevlevilerinden olan Evhad el-Mevlevî tarafından 1323 yılında inşa edilmiştir. Caminin orijinalliği zedelenmiş olsa da günümüze kadar ulaşabilmiştir.⁴⁶⁵ Bununla birlikte, Anadolu'daki kale mescidlerinin bütünlüğün sağlanması açısından kıymetlidir ve kitabesinde İlhanlı hükümdarı Ebu Said Han'ın adının geçmesi, o dönemi belgeleyen önemli bir belge olmasını sağlamıştır. Ayrıca İlhanlı Devleti'nin Anadolu valisi Noyan Timurtaş'ın kitabede adının yazılması, yapıyı inşa ettiren kişinin adının ve sıfatlarının bilinmesi de kitabenin değerini artırmıştır.⁴⁶⁶

Bu mescid bugün Kale Mahallesi'nin kıyıya yakın yerde Bedesten adlı çarşının yakınında kalmıştır. Dört köşe planlı, küçük ve basit bir yapı şeklinde inşa edilmiştir. Hâlen mescid olarak kullanılmaktadır. Mescid Kitabesi'nin dört satırlık metninden onun bir tamir kitabesi olduğu ve düzgün bir Arapça ile yazıldığı anlaşılmıştır. Bu kitabe, Samsun'un en eski kitabesi olması, İlhanlı dönemine ait olması ve Samsun'da Mevlevîlik hakkında bilgi vermesi bakımından oldukça kıymetli görülmüştür. Kitabede yazılı metnin tercümesi şöyledir: "Bu kutlu mescidi, en büyük Sultan Ebû Sa'id Han'ın devleti günlerinde -Allah onun sultanlığını dâim etsin- ve Noyan Timurtaş zamanında -Yardımlı bol olsun- kulların en zayıfı Mahmûd oğlu Mevlevî Evhad tamir etti. Yedi yüz yirmi üç yılı." Esaslarını Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin belirlediği Mevlevîlik, Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Samsun'da da kabul görmüştür ve XIV. yüzyılın ilk yarısında Mevlevî Evhadeddin'in varlığı tespit edilmiş ve Ahmed Eflâkî onu, Mevlevî Çelebi Evhadeddin Sâmîsûnî olarak anmıştır.⁴⁶⁷

Timurtaş döneminin önemli gelişmelerinden bir tanesi, Mutasavvıf Abdülkadir Geylânî'nin torunu olan Şeyh Kutbeddin 1322 yılında Samsun'da vefat etmiş olmasıdır. Kabrinin üzerine bir türbe ve yanına bir mescit yapılmıştır. Daha sonraları bu türbe etrafında gelişen ve Şeyh Kutbeddin Mezarlığı olarak bilinen mezarlık oluşmuştur. Şeyh Kutbeddin'in mezar taşı müzeye taşındığı zamanlarda kırılmıştır.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Bayraktar, "Samsun'da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar", ss. 102-104.

⁴⁶⁶ Abdülhamit Tüfekçioğlu ve Ali Boran, "Kitabelerin Diliyle Samsun Kalesi ve İç Kale Mescidi", *Vakıflar Dergisi*, S. 18, 2004, s. 288.

⁴⁶⁷ Özergin, "Türkiye Kitabeleri", ss. 62-63, 65.

⁴⁶⁸ M. Zeki Oral, "Anadolu'da İlhanî Devri Vesikaları", *V. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 2011, ss. 212-213.

Türkiye Selçuklu Devleti yıkılış sürecine girdiğinde, Anadolu İlhanlı idaresine girmişti. Bu dönemde Anadolu, doğuda Moğolların batıda Türkmenlerin hüküm sürdüğü bir görünüm arz etmiştir.⁴⁶⁹ Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesud'un 1304/1305 yılında ölümünün ardından, Türkiye Selçuklu Devleti son bulmuştur. Bazı hanedan üyeleri ise kaçmışlar ve Karamanlılara sığınmışlardır. Ebu Said Bahadır Han tarafından Anadolu valiliğine atanan Timurtaş, Türkiye Selçuklu ailesinden geride kalan hanedan üyelerini yakalatıp öldürmüştür. Böylece 1318 yılında Türkiye Selçuklularının hükümranlığı tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bundan sonra Türkiye Moğol (İlhanlı) emirleri tarafından yönetilmiştir. Ancak Anadolu halkının Moğolların katı idaresinden memnun olmamaları, Mülûku't-Tevâif (Anadolu Beylikleri) döneminin başlangıcını oluşturmuştur.⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 187.

⁴⁷⁰ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, C. II, s. 121.

4. CANİK BEYLİKLERİNDEN ORTA ÇAĞIN SONLARINA KADAR SAMSUN VE ÇEVRESİ

4.1. Beylikler Dönemi

Moğol istilâsının sona ermeye başlamasıyla birlikte, Moğolların Anadolu'da meydana getirdikleri sosyal ve kültürel değişim, kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde Samsun Türk yurduna dönüşmeye başlamıştır. Bu durum kentin güneyinde ve sahilinde ortaya çıkan Türk beylikleri ile gerçekleşmiştir.⁴⁷¹ Ayrıca Trabzon Rum Devleti'nin etrafındaki Müslüman Türklerin hâkimiyetine geçmiş olan Samsun, Amasya, Niksar, Karahisar, Sivas, Erzincan, Bayburt gibi şehirlerde yaşayan Türkmenler, şehrin hâkiminin ordularına asker temin edilmesini sağlamışlardır.⁴⁷²

Timurtaş Anadolu Genel Valisi olarak Anadolu'daki isyanları bastırması için Ebu Said Bahadır Han tarafından tayin edilmişti. Ancak Timurtaş'ın ölmesi üzerine, kendi yerine vekil tayin ettiği Eretna geçmiştir. Eretna'nın hâkim olduğu saha, kuzeyde Karadeniz sahilinden Anadolu'nun orta ve güney kesimlerine kadar uzanmıştır. Karahisar, Tokat, Amasya ve Samsun şehirlerini elinde tutarak Canik Bölgesi'ni de idaresi altına almıştır. Canik Beyleri ise Eretna'nın hâkimiyetini tanımakla beraber, kendi yönetimlerinde bağımsız hareket etmişlerdir. Böylece Canik Beyleri, bu zamandan itibaren tarihî gelişmelerde rol almışlardır.⁴⁷³

4.1.1. Eretnalılar Devri

Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılmasının ardından, Orta ve Doğu Anadolu İlhanlı valileri tarafından yönetilmiştir.⁴⁷⁴ Bu valilerden birisi olan Emir Timurtaş, Türkmen Beyleri ile giriştiği mücadelede başarısız olup, bu arada babasının öldürüldüğü haberini alınca, aynı akıbetin kendi başına da gelmesinden korkarak Memlûk Sultanı'na sığınmıştır. O, Mısır'a gitmek gayesiyle Anadolu'dan ayrılırken, yerine noyân unvanını taşıyan Emir Eretna'yı vekil bırakmıştır. Bu yeni dönemde, Türk beylerinin Anadolu'da siyasi bütünlüğü sağlama adına birbirleriyle olan mücadeleleri ve İlhanlıların varisi olarak Emir Eretna'nın siyaseten var olabilme mücadelesi yaşanmıştır.⁴⁷⁵ İlhanlı komutanı Eretna, 1341 yılında kendisini bağımsız

⁴⁷¹ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 151.

⁴⁷² Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, ss. 591-592.

⁴⁷³ Dılcimen, *Canik Beyleri*, ss. 20-21.

⁴⁷⁴ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s. 49.

⁴⁷⁵ Kemal Göde, *Eretnalılar (1327-1381)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, ss. 33-34.

ilân etmiştir. Onun hâkimiyet sahası güneyde Niğde ve Aksaray'a, doğuda Şarkî Karahisar ve Erzincan'a ve Karadeniz Bölgesi'nde Samsun'a kadar uzanmıştır. Onun Karadeniz Bölgesi'nde önemli bir siyasî otorite olması, 1344 yılına ait olan bir Venedik belgesinde, "Bütün Karadeniz Türkiyesi'nin efendisi" olarak anılmasına neden olmuştur.⁴⁷⁶

Ebu Said Bahadır Han öldükten sonra Moğollar arasında kanlı mücadeleler yaşanmış, diğer taraftan güney bölgelerinde çeşitli Türk beylikleri kurulmuştur.⁴⁷⁷ XIV. yüzyılda Eretna Noyân tarafından kurulan Eretnalılar Devleti, Türk beyliklerinden farklı bir yapıya sahip olmuştur. Zira o, kendi adına kurduğu bir devlet ile beylikler döneminde yerini almıştır.⁴⁷⁸ Bu dönemde Doğu Roma'ya karşı gaza ve cihad faaliyetleri yapan Osmanlılar, Türkmen gruplarını kendi hizmetine almıştır. Osmanlılar sınırlarını genişletme çabasında iken Eretnalılar çevredeki Türk beylikleriyle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte Eretnalıları önemli kılan, onların Trabzon Rumlarına karşı verdikleri mücadele olmuştur. Zira Komnenoslar, Doğu Roma İmparatorluğu'nun hem Balkanlarda ortaya çıkan isyanlara hem de Osmanlılara karşı gelemediği bir dönemde, Moğolların ardından Karadeniz Bölgesi'nde Hıristiyanlığın koruyucusu sıfatıyla görünmüşlerdir. III. Aleksios (1349-1390) ise Müslümanlara karşı verilen mücadelenin lideri olmuştur. Komnenosların bu çabalarına karşılık olarak Türkler birlik olmak suretiyle Rumları itaat altına almaya çalışmışlardır.⁴⁷⁹

Eretna, 1343 yılında Çobanlı Şeyh Hasan'a karşı kazandığı Karanbük Zaferi ve 1356 yılında Çobanlı Şeyh Hasan'ın ölmesi üzerine, bağımsızlığını ilan ederek Sultan unvanı almış ve adına para bastırmıştır. Şeyh Hasan'ın yerine geçen Melik Eşref'in kötü idaresinden faydalanan Eretna, sınırlarını Erzurum'a kadar genişletmiştir.⁴⁸⁰

29 Haziran 1348 tarihinde Emir Eretna zamanında Trabzon'a sefer düzenlenmesi, Karadeniz tarihi açısından kıymetlidir. Trabzon'un fethi için Eretnalıların yüksek hâkimiyetini tanıyan⁴⁸¹ Ahi Ayna Bey Erzincan'dan,⁴⁸²

⁴⁷⁶ Elizabeth A. Zachariadou, *Romania and the Turks (c. 1300-c. 1500)*, Variorum Reprints, London 1985, Bölüm III, s. 336.

⁴⁷⁷ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 102.

⁴⁷⁸ Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, s. 17.

⁴⁷⁹ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 156.

⁴⁸⁰ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", ss. 105-106, 110.

⁴⁸¹ Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, s. 67.

Bayburt'tan Mehmed Rikabdâr, Âmid'den Turali Bey, Bozdoğan ve Çepni ile birlikte Komnenoslara karşı üç gün savaşmışlar lâkin mağlup olarak geri dönmek zorunda kalmışlardır. Ancak Komnenoslar ile ilişkilerde yeni bir gelişme yaşanmış ve Kral Aleksios Türklerle dostluk kurmak istemiştir. 1352 yılının Ağustos ayında, ülkesine sefer düzenleyen beyler arasında olan Turali Bey'in oğlu Kutlu Bey'e kızı Maria'yı gelin vermek suretiyle akrabalık bağı tesis edilmiştir.⁴⁸³

Emir Eretna zamanında Türkiye Selçukluları ve Dânişmendiye Vilayeti'ne ait olan topraklar ile Karamanlıların topraklarından bir kısmı Eretnalıların hâkimiyetine geçmiştir. Böylece doğuda Çıldır-Ahıska'dan batıda Ankara ötesine, kuzeyde Samsun'dan, güneyde Toroslara kadar olan yerler kontrol altına alınmıştır.⁴⁸⁴ Devletin kapsadığı sınırlar dâhilinde, en önemli liman kenti Samsun olarak göze çarpmıştır.⁴⁸⁵

XIV. yüzyılın ikinci yarısında, kaynaklar Moğolları Kara Tatar adıyla anmışlardır. Bu dönemde Moğollar Konya, Kütahya civarlarından Sivas'a kadar uzanmak suretiyle Orta Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşamışlardır. Bu devirde Anadolu'da yaşayan Moğollar, güçlü bir hükümdarın hizmetine girmeyi çıkarları açısından uygun görmüşlerdir. Onlar kimi zaman Eretnalıların hâkimiyetinde kalmışlar kimi zamanda menfaatlerine uygun gördükleri takdirde Karamanlıların hizmetine girmişlerdir. Dolayısıyla Eretna hariç olmak üzere Moğol Beylerinden hiçbirisi devlet kurma amacı taşımamışlardır. Geniş otlaklara ve kalabalık hayvan sürülerine sahip olan Moğollar, devlete vergi vermemişlerdir. Bunun aksine olarak, kendi yaşam şekillerini devam ettirerek yağma yapmışlar ve halktan vergi toplamışlardır. Böylece Moğollar müreffeh bir yaşam sürmüşler ve ne Eretna ne Karamanlı hükümdarları Moğolları hâkimiyet altına alabilmişlerdir.⁴⁸⁶

Eretna 1352 yılında ölünce yerine oğlu Mehmet geçmiştir.⁴⁸⁷ Eretna idare ettiği topraklar üzerinde yaşayan halkı adalet ve şefkatle yönetmiştir. Bu yüzden kendisine Köse Peygamber lâkabı verilmiştir.⁴⁸⁸ Ancak Eretna'nın ölümünden sonra sırasıyla

⁴⁸² Osman Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 81.

⁴⁸³ Telliöglü, "Panaretos Kroniğinde Türkler", ss. 135-136.

⁴⁸⁴ Göde, *Eretnalılar (1327-1381)*, s. 69.

⁴⁸⁵ Telliöglü, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 155.

⁴⁸⁶ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", ss. 115-123.

⁴⁸⁷ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s. 50.

⁴⁸⁸ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 113.

başa geçen oğlu Mehmed ve torunu Alâeddin Ali Bey zamanlarında devlet kaosa sürüklenmiş⁴⁸⁹ ve devletin sınırları giderek daralmıştır. Devlet içindeki çekişmeler ve Moğol oymaklarının baskısı yüzünden halk zarar görmüştür. Bu durumun sonuçlarından bir tanesi, halkın batıya göç ederek Batı Anadolu ve Marmara Bölgeleri'ni Türkleştirmeleri olarak akis bulmuştur.⁴⁹⁰

Sultan Mehmed döneminde 1361 yılında Samsun'da sikke kesilmiştir. 1380 yılında yine Samsun'da Sultan Alâeddin Ali zamanında sikke kesilmiştir.⁴⁹¹ Para basılması Samsun'da Eretna hâkimiyetinin devam ettiğini düşündürmüştür.⁴⁹²

Kadı Burhaneddin Ahmed'in Eretnalılara ait toprakları ele geçirmesiyle, Eretna ailesinin hâkimiyeti son bulmuştur.⁴⁹³ Eretna idaresinde kadı olarak görev aldığından beri sabırlı bir siyaset sürdüren Kadı Burhaneddin Ahmed, kendi adıyla anılan merkezîyetçi bir devlet kurmayı başararak, ülke idaresini kendi eline almıştır. Böylece 1327-1381 yılları arasında Anadolu'ya hükmetmiş olan Eretnalılara son vermiştir.⁴⁹⁴

Samsun Eretna sınırlarına dâhil iken, kaynaklara yansıyan yeni gelişmeler olmamıştır. Haliyle bu durum Samsun'un mevcut yapısının korunduğu fikrine varılmasını sağlamıştır. Yani Samsun hâlâ iki merkezli bir şehir olup, bu şehirlerden biri Türklere ait iken, diğeri ise Türklerin yüksek hâkimiyetini tanıyan bir şehir olarak varlığını korumaya devam etmiştir. Bununla birlikte, Mehmet Bey iktidarda iken Eretnalılar ile Canik'teki Türk beylikleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Hâkimiyet sahaları Canik Bölgesi'nin çeşitli ilçeleri olan bu beylikler, Eretnalılardan bağımsızlık kazanmak istemişlerdir. Bunun somut örneklerinden bir tanesi, 1379 yılında Eretnalıların Taceddinoğulları üzerine sefer düzenlemek zorunda kalmış olmalarıdır. Böylece Eretnalılar zamanında Samsun yabancı bir unsurun eline geçmediği gibi ciddî derecede bir güvenlik sıkıntısı da yaşanmamıştır. Dolayısıyla önemli bir liman kenti olan Samsun'un ticarî önemi de zedelenmemiştir.⁴⁹⁵

⁴⁸⁹ Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, C. II, s. 18.

⁴⁹⁰ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", ss. 124-125.

⁴⁹¹ Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, ss. 164-165.

⁴⁹² Telliöğlü, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 157.

⁴⁹³ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s. 50.

⁴⁹⁴ Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, s. 139.

⁴⁹⁵ Telliöğlü, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, ss. 157-158.

4.1.2. Taceddinoğulları Beyliği

Anadolu'da Moğol hâkimiyeti sonlanmaya başlarken ortaya çıkan beyliklerden biri de Doğancık'ın kurduğu beyliktir. Kalabalık bir ordusu bulunan Doğancık Bey, sınırları Trabzon'un batısından Kastamonu'ya kadar olan yerleri ihtiva etmiştir.⁴⁹⁶ Doğancık, Niksar ve çevresine hâkim olarak bir zamanlar Dânişmendlilerin de hâkim oldukları toprakları idare etmiştir.⁴⁹⁷ Doğancık zamanında beyliğin kuzeybatı sınırı Kastamonu Emiri Süleyman Şah'ın sınırına kadar uzanmıştır.⁴⁹⁸

Doğancık, Çobanlı Şeyh Hasan ile ittifak yaparak sınırlarını genişletmek istemiştir. Buna binaen Amasya'yı ele geçirmiştir. Eretna, Doğancık'ın Amasya'yı ele geçirmesine karşı çıkmamıştır çünkü idaresi altındaki beylerin isyan etmelerinden ve Çobanlı Şeyh Hasan'ın tutumundan endişe etmiştir. Eretnalıların Mısır Memlûkları Sultanı Melik Nasır'ın desteğini alması üzerine ise Eretna, 1341 yılında Doğancık Bey üzerine Tuli Bey'i göndermiş, Doğancık'ı Amasya'dan çıkarmış ve Niksar'a çekilmek zorunda bırakmıştır. Böylece Tuli Bey, Amasya ve çevresinde Eretnalıların hâkimiyetini ilan etmiştir.⁴⁹⁹

Doğancık, Emir Eretna henüz devletini kurmadan önce dahi bağımsız hareket ederek siyasî faaliyetlerini sürdürmüştü. Doğancık Bey'in idaresinde bulunan arazi, kuzeybatıda Kastamonu Emiri Süleyman Şah'ın beyliği ile sınırdaş bulunmuştur. Doğancık'ın 1346-1349 arasında bir yılda öldüğü tahmin edilmektedir. Ondan sonra başa geçen oğlu Tacedin'in tahta geçiş yılı belli olmadığından, babasının ölümünün hemen ardından başa geçtiği tahmin edilmiştir. İktidarının ilk dönemlerinde Taceddin, Amasya'da bağımsız olan Hacı Şadgeldi'yi metbu olarak tanımıştır.⁵⁰⁰

Dânişmendliler sahilde Bafra'ya gitmek istediklerinde Kızılırmak güzergâhını takip etmişlerdi. Taceddinoğulları da Karadeniz sahilindeki Çarşamba'ya ulaşmak istediklerinde, Yeşilirmak'ı takip etmişlerdir. Böylece Türkler su yolları aracılığıyla Samsun'un doğusuna ve batısına ulaşmışlardır. Taceddinoğulları Ordu Köy'e yerleştikleri zaman, bugünkü Ayvacık ve Salıpazarı civarlarını ele geçirdikten sonra, sahil şeridinden ilerleyerek Ünye'ye kadar olan olan yerlere hâkim olmuşlardır. Çarşamba Selçuklulardan itibaren Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Bu yüzden

⁴⁹⁶ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, C. III, s. 241.

⁴⁹⁷ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 159.

⁴⁹⁸ Oğuz, "Taceddin Oğulları", s. 471.

⁴⁹⁹ Göde, *Eretnalılar (1327-1381)*, s. 77.

⁵⁰⁰ Oğuz, "Taceddin Oğulları", ss. 471, 473-474.

Taceddin Bey burayı aldığıında Hıristiyanlar için bir kayıp olmamıştır. Ancak aynı durum Ünye için söz konusu değildir. Zira Ünye, önemli bir ticaret merkezi olması hasebiyle Hıristiyanların önemsedığı bir yer olmuştur.⁵⁰¹

Niksar'a hâkim olan Taceddin Bey, Eretnalılara ödemesi gereken vergiyi ödemeyip, askerî gücünü artırmaya başlayınca, bu hâl Eretnalıların dikkatini çekmiştir. Sonuçta iki taraf arasında yaşanan çatışmadan Eretnalı Alâeddin Ali Bey galip çıkmıştır.⁵⁰² 1379 yılında yaşanan bu hadiseden sonra Taceddin Bey, sınırlarını kuzeyde Karadeniz Bölgesi yönünde genişletmek zorunda kalmıştır. Çünkü güneyindeki bölgeye Eretnalılar hâkim iken, batıda müttefiki olan Hacı Şadgeldi, doğuda ise Hacı Emiroğulları Beyliği yer almaktaydı. Dolayısıyla Taceddin Bey, beyliğini büyütebilmek için kuzeye yönelmeye mecbur kalmıştır.⁵⁰³

1379 yılında Taceddin Bey'in Çarşamba'dan Ünye'ye kadar olan yerleri ele geçirdiği tespit edilmiştir. Bu esnada Komnenosların başında Kral III. Aleksios bulunmaktaydı. O, Taceddinoğulları'nın Karadeniz sahilindeki yerleri ele geçirmeleri üzerine, iki taraf arasında ittifak yapılmasını istemiştir. Bu doğrultuda 8 Ekim 1379 tarihinde kızı Eudokia'yı Taceddin Çelebi ile evlendirmiştir.⁵⁰⁴

1379 yılında yaşanan gelişmeler, Samsun tarihi için önemli hale gelmiştir. Zira Trabzon Rumları artık Samsun'u elde etmeye yönelik faaliyetlerinden vazgeçerlerken, sınırlarına yakın yerleri korumaya çalışmışlardır. Öte yandan Trabzon Rum Devleti'nin, çevresinde kurulan Türk beylikleriyle dahi mücadele edebilecek gücü kalmamıştır. Ordu'da kurulan Hacı Emiroğulları Beyliği, Trabzon Rum Devleti üzerine düzenlediği akınlar ile onları doğuya çekilmek zorunda bırakmıştır. Böylece Hacı Emiroğulları Giresun sınırına kadar olan topraklara egemen olmuşlardır. Onlar Karadeniz Bölgesi'nde faaliyetlerini devam ettirirken, diğer taraftan Taceddinoğulları Hacı Emiroğulları Beyliği'ni ortadan kaldırarak gücünü artırmayı tasarlamıştır.⁵⁰⁵ Bunun üzerine 24 Ekim 1386 tarihinde, Taceddin Bey ile Hacı Emiroğlu Süleyman Bey arasında mücadele yaşanmıştır. Taceddin Bey yanında on iki bin askerle Süleyman Bey'e karşı sefere çıkmıştır. Ancak Taceddin Bey savaş esnasında ölmüş, üç bin askeri de katledilmiştir. Sağ kalanlar ise

⁵⁰¹ Telliöğlü, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 162.

⁵⁰² Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, ss. 150-151.

⁵⁰³ Telliöğlü, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 161.

⁵⁰⁴ Bryer and Winfield, *The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontos*, C. I, s. 102; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", s. 198.

⁵⁰⁵ Telliöğlü, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, ss. 164-165.

kaçmışlardır. Savaş sonucunda Hacı Emiroğulları galip gelmişken, Taceddinoğulları başta Taceddin Bey olmak üzere çok sayıda kayıp vermenin yanında, yedi bin at ve çok sayıda silah kaybetmişlerdir.⁵⁰⁶ Taceddin Bey'in ölümü üzerine, beyliğin başına oğlu Mahmud Bey geçmiştir.⁵⁰⁷

Taceddin Bey'in ölümünün ardından oğulları arasında iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Bu durumu fırsat bilen Kadı Burhaneddin, bu esnada Niksar'ı ele geçirmiştir. Taceddinoğulları arasındaki mücadeleyi de Mahmud Çelebi kazanmıştır ve beyliğin başına geçtiğinde Kadı Burhaneddin'e olan bağlılığını bildirmiştir. Böylece beyliğin Taceddin Bey dönemindeki yükseliş devri sonlanmıştır.⁵⁰⁸

Taceddinoğulları'nın yeniden güç kazanmaları, diğer Türk Beylikleriyle yaptıkları işbirliği neticesinde olmuştur. Taceddinoğulları, Taşanoğulları, Bafra Beyleri ve Candaroğulları arasında ittifak yapılmıştır. Onları bu işbirliğine iten sebep ise Kadı Burhaneddin'in Türk beyliklerini kendisine bağlamaya çalışmasıdır. Ancak Osmanlıların Candaroğulları üzerine sefer düzenlemeleri, bu işbirliğinin hedefe ulaşmasını engellemiştir. Öte yandan Osmanlıların Kadı Burhaneddin'in idaresinde olan Osmancık üzerine sefere çıkma düşüncelerinin olduğu esnada, Taceddinoğulları da Osmanlıların safında yer almışlardır. Böylece Taceddinoğulları Osmanlıların Kadı Burhaneddin'e karşı verdikleri mücadelede onlara destek olmak suretiyle, eski güçlerine kavuşmayı hedeflemişlerdir.⁵⁰⁹

Kadı Burhaneddin'in ölümünden sonra Osmanlı Sultanı Bayezid Amasya, Tokat ve Sivas'ı ele geçince, Taceddinoğlu Mahmud Bey Osmanlıların hizmetine girmiştir.⁵¹⁰ Taceddinoğullarının Osmanlılar ile yaptıkları ittifak, Canik Bölgesi'nde Osmanlılara tâbi olmayan beyliklerin tepkisini çekmiştir. 1403 yılı başlarında Kubadoğulları Niksar Kalesi'ni kuşatmışlar ancak Çelebi Mehmed'in müdahale etmesiyle Kubadoğulları Taşanoğullarına sığınmak zorunda kalmışlardır. Böylece Osmanlıların desteğini alan Taceddinoğulları, Samsun ve çevresindeki etkinliklerini artırmışlardır.⁵¹¹ Taceddinoğlu Mahmud Bey'in kardeşi Alp Arslan taht mücadelesi

⁵⁰⁶ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, ss. 323-326; Bryer, "Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası", ss. 224-225.

⁵⁰⁷ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s. 153.

⁵⁰⁸ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, ss. 327-328; Tellioğlu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 165.

⁵⁰⁹ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, ss. 384-386, 388 vd.

⁵¹⁰ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, ss. 153-154.

⁵¹¹ Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. III, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul 1927, s. 149 vd. ; Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, C. I, nşr. V. Çabuk, Ankara 1989, s. 112.

başlatmış ancak başarısız olmuştur. Bunun üzerine Alp Arslan'ın oğulları Hüsameddin Hasan ve Hüsameddin Mehmed Yavuz, Samsun ve Çarşamba'da hüküm sürmeye başlamışlardır.⁵¹² Böylece Canik Bölgesi Taceddinoğulları'nın eline geçmiştir. Ancak onlar, Candaroğlu İsfendiyar Bey'in Samsun ve Bafra'yı alıp oğlu Hızır Bey'e vermesiyle, bölgedeki hâkimiyetlerini yitirmişlerdir.⁵¹³

Samsun'da yaşanan bu gelişmeler üzerine, Osmanlı Sultanı Çelebi Mehmed, olaylara müdahale ederek, müttefiki olan Hüsameddin Hasan Bey'in Çarşamba'da hüküm sürmesine izin vermiştir.⁵¹⁴

Taceddinoğulları, 1386 yılında büyük bir askerî kayıp yaşamışlardı. Ancak onların Osmanlılar ile ittifak kurmaları, güçlerini toparlamalarını sağlamıştı. Bu vaziyette Kubadoğulları'nı yenerek Samsun'u ele geçirmişlerdi. Ancak 1428 yılında Yörgüç Paşa tarafından ortadan kaldırılmışlardır. Bununla birlikte beyliğin sahip olduğu askerî güç, yıkılışından yaklaşık çeyrek asır sonra Şeyh Cüneyd'in Trabzon seferine askerî destek vermesinden, Taceddinoğulları'nın sahip oldukları gücün boyutunu ortaya çıkarmıştır.⁵¹⁵

Türkiye Selçukluları zamanında Çarşamba'da inşa edilen Göğceli ve Şeyh Habil Camilerinden hareketle, bu zamanda Çarşamba'da Türk yerleşiminin mahiyeti tam olarak anlaşılammıştır ve bu iki köyden başka nerelerin iskâna açıldığı belirlenememiştir. Bununla birlikte Ordu Köy vesilesiyle Çarşamba'ya Türk iskânının gelişimi daha kolay takip edilebilmiştir. Canik Dağları'nın eteklerinde kurulan Ordu Köy, konumu itibariyle Yeşilirmak'ı kontrol eder vaziyettedir. Aynı zamanda bu köy havası kuru, zemini sağlam ve güvenli bir yerde kurulmuş olmasıyla, Türklerin bir yerleşim yerinde aradıkları özellikleri taşımıştır. Ordu Köy'ün ardındaki dağlardan Kelkit Vadisi'ne ulaşım da çok kolay sağlanmıştır. Haliyle Taceddinoğulları buraya yerleştikten sonra, onların kontrolü dışında bir başka unsur bu yolu kullanamamıştır.⁵¹⁶

Taceddinoğlu Hasan Bey zamanında Ordu Köy'de bir cami inşa edilmiştir.1423/1424 yılında inşa edildiği düşünülen cami, XIII. yüzyılın başlarında

⁵¹² Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s. 154.

⁵¹³ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, C. II, s. 539.

⁵¹⁴ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 168.

⁵¹⁵ Tellioglu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. 181.

⁵¹⁶ Tellioglu, "Çarşamba'da Bir Beylik Merkezi: Ordu Köyü", s. 11, 15.

Türkiye Selçukluları tarafından inşa edilen Çarşamba'daki Göğceli ve Şeyh Habil Camileriyle mimarî bakımdan benzerlik göstermiştir.⁵¹⁷

Taceddinoğulları Çarşamba'yı ele geçirdikten sonra kurulan Ordu Köy, Çarşamba'nın önemini daha da artırmıştır.⁵¹⁸ Ordu Köyü Kalesi, Yeşilirmak'a nazır bir mevkide inşa edilmiştir. 2018 yılında başlatılan kurtarma kazısında, kale surları ortaya çıkarılmaya başlanmış, havuz, kule ve mimarî mekânların bir kısmının izlerine rastlanmıştır. Yapılan kazılar neticesinde çok sayıda sırlı ve sırsız seramikler, çeşitli madenî silahlar, at kullanımı ile ilgili aletler, kemik parçaları gibi arkeolojik buluntular çıkarılmıştır. Ayrıca kale ile Yeşilirmak arasında ulaşımı sağladığı düşünülen bir tünele ait kalıntılar da tespit edilmiştir.⁵¹⁹

4.1.3. Kubadoğulları Beyliği

XIV. yüzyılda, Kadı Burhaneddin Anadolu'da kontrolü elinde bulundurduğu dönemde, Karadeniz Bölgesi'ndeki beyliklerin bazıları ona tâbi iken bazıları da ona muhalif olmuştur. Bu siyasî ortamda Kubadoğulları, Amasya valisi Hacı Şadgeldi ve halefi Emir Ahmed ile ittifak kurmuşlar ve Kadı Burhaneddin tarafında yer almışlardır. Böylece Kubadoğulları sınırlarını genişletmeye çalışmışlardır.⁵²⁰

Soy itibariyle Kubadoğulları, Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'a dayanmışlardır.⁵²¹ Bu beylik, İlhanlı valisi olarak görev yapan Keykavus'un torunu Taceddin Altunbaş Gazi Çelebi tarafından 1318 yılı civarlarında kurulmuştur. Ancak XIV. yüzyılın ikinci yarısında Altunbaş'ın ölümü üzerine oğlu Keykubad Samsun, Kavak ve Ladik'te hüküm sürmüştür. Ondandır beyliğin başına oğlu Ali geçmiştir. Böyle olmakla birlikte, dönemin önemli kaynakları olan Bezm u Rezm ile Panaretos Kroniği'nde, Kubadoğulları'nın Niksar üzerine düzenledikleri akınlara değinilmemiş olması, Kubadoğulları'nın bölgede fazla etkin olamadıklarını düşündürmüştür.⁵²²

Kubadoğlu Beyliği, Canik Bölgesi'ndeki beylikler arasında Hacı Emiroğulları ve Taceddinoğulları kadar büyük bir beylik olmamıştır. Dolayısıyla kaynaklarda

⁵¹⁷ Bayraktar, "Bafra ve Çarşamba'da Beylikler Döneminden Kalan Tarihi Yapılar", ss. 113-114.

⁵¹⁸ Tellioglu, "Çarşamba Tarihinin Sınırları", ss. 11-12.

⁵¹⁹ Emine Yılmaz, "Çarşamba'nın Arkeolojik Tarihinde Ordu Köyü'nün Yeri", *Tarih Boyunca Çarşamba*, ed. İbrahim Tellioglu, Serander Yayınları, Trabzon 2018, ss. 100-101.

⁵²⁰ Tellioglu, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, ss. 181-182.

⁵²¹ Dalcimen, *Canik Beyleri*, s. 45.

⁵²² Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 21.

onlardan pek bahsedilmezken, bu durum Osmanlılar dönemine ait kaynaklar yazılmaya başlandığında son bulmuştur. Bu zamandan itibaren Kubadoğulları hakkında Osmanlı kaynakları çeşitli bilgilere yer vermişlerdir.⁵²³

Ankara Savaşı'ndan sonraki süreçte, Kubadoğlu Ali Bey Timur ile işbirliği yapmaya başlamıştır. O, önce Taceddinoğulları'na saldırmış,⁵²⁴ ardından Niksar Kalesi'ni kuşatmıştır. Bunun üzerine Osmanlılar duruma müdahale etmişlerdir. Ancak Osmanlılara karşı gelemeyen Ali Bey, Niksar üzerine sefer açan Çelebi Mehmed, Kubadoğlu Ali Bey'i mağlup edince Taşanoğulları'na sığınmak zorunda kalmıştır.⁵²⁵

Ali Bey'in ölmesinin ardından yerine geçen oğlu Cüneyd Bey, Osmanlılar Rumeli Seferi'nde iken, bu boşluğu fırsat bilerek Taşanoğulları üzerine sefer düzenlemiştir. Ahmet Bey'i öldürerek Samsun ve çevresini geri almayı başarmıştır. Çelebi Mehmed tarafından affedilen Cüneyd Bey, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalması şartı ile Müslüman Samsun'da hüküm sürmesine izin verilmiştir. Ancak 1419/1420 yılında gerçekleşen olaylar sebebiyle, Kubadoğlu Cüneyd Bey'in Canik Bölgesi'ndeki hâkimiyeti, Taceddinoğlu Hasan Bey'in buraya sefer düzenlemesiyle yok olacaktır. Bununla birlikte Taceddinoğulları'nın da bölgedeki hâkimiyeti uzun sürmemiştir. Zira bu kez Emir İsfendiyar Samsun'u ve Bafra'yı ele geçirerek oğlu Hızır Bey'e vermiştir. Bu savaşta ölenler arasında Cüneyd Bey de bulunmuştur. Kubadoğulları, Cüneyd Bey devrinde Bafra'yı da ele geçirerek en geniş sınırlarına ulaşmışlardı. Ancak bu genişleme uzun ömürlü olmamış ve Cüneyd Bey'in ölümüyle beylik yıkılmıştır.⁵²⁶

Böylece Kubadoğulları hâkim oldukları toprakları kaybetmeleri üzerine Kafkasya'ya göç etmişlerdir. Onlar burada Ossetler'e yerleşmek suretiyle varlıklarını devam ettirmişler ve Kubadoğlu veya Keykubadoğlu olarak anılmışlardır.⁵²⁷

Kubadoğulları, Moğol hâkimiyeti sonrasında Ladik, Samsun, Bafra yörelerini ele geçirmiş bir beyliktir. 1318-1419 yılları arasında sahip olduğu liman sayesinde önemi artan Samsun ve çevresine hâkim olmakla bölgenin Türklerin elinde

⁵²³ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 172.

⁵²⁴ Dılcimen, *Canik Beyleri*, s. 49.

⁵²⁵ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. I, s. 307; Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, C. I, s. 379; Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 172.

⁵²⁶ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, C. II, s. 537, 539; Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, ss. 172-174.

⁵²⁷ Dılcimen, *Canik Beyleri*, s. 53.

kalmasına yardımcı olmuşlardır. Öte yandan İç Anadolu Bölgesi'ni Karadeniz Bölgesi'ne bağlayan yol üzerinde yer alan Ladik hattına sahip olmakla, Türklere karşı oluşabilecek tehditleri bertaraf etmişlerdir.⁵²⁸

4.1.4. Taşanoğulları Beyliği

Kubadoğlu Altunbaş'ın ölümünden sonra, onun atabeyi Taşan Bey tarafından kurulan Taşanoğulları, 1334 yılından itibaren Vezirköprü, Havza ve Merzifon'a hâkim olmuşlardır. Taşan Bey, beyliği Merzifon'dan yönetirken, kardeşi İdris Bey Vezirköprü-Osmancık arasında bulunan Zeytun'u, diğer kardeşi Zekeriya Bey de Havza'yı idare etmiştir.⁵²⁹

Taşanoğlu Beyliği kuruluş döneminde kaynakların ilgisini çekmemiştir. Beylik hakkında ancak Kadı Burhaneddin, Amasya Beyleri veya Osmanlı Devleti ile ilişkileri ölçüsünde bir takım kayıtlar tutulmuştur.⁵³⁰

XIV. yüzyıl Anadolu siyasetinde büyük bir rol oynayan Osmanlı Devleti, Canik Beylikleri'nin ittifak kurmayı tercih ettiği bir unsur olmuştur. Bu bağlamda Taşanoğulları da daha önce Taceddinoğulları'nın yaptıkları gibi, müttefik devlet tercihlerini Osmanlılar'dan yana kullanmışlardır. Böylece onlar Kadı Burhaneddin'e karşı olan mücadelelerini devam ettirmişlerdir. Bu mücadelenin ilk örneği 1392 yılında verilmiştir. Yıldırım Bayezid bu yılda Kadı Burhaneddin'in elinde olan Osmancık'a sefer düzenlemiştir. Amasya Emiri Ahmed, Taceddinoğulları ve Taşanoğulları da Osmanlıların yanında yer almışlardır. İki taraf arasında Çorumlu Ovası'nda yapılan savaşı Kadı Burhaneddin kazanmıştır. Timur Anadolu'ya girdiğinde, Kadı Burhaneddin'e muhalif unsurların asker sayısını öğrenmek istemiştir. Bu zamanda Taşanoğulları'nın sahip oldukları asker sayısı kayıtlara geçmiştir. Buna göre Taşanoğulları 1000 kişilik askerî güce sahiptiler.⁵³¹

Taşanoğulları'nın Osmanlı Devleti ile olan ittifakı Ankara Savaşı'nı takip eden süreçte de devam etmiştir. Oysa bazı müttefikleri Osmanlılardan ayrılmışlardı. 1403 yılında Kubadoğulları Niksar'ı kuşatmışlardı. Ancak Çelebi Mehmed'in müdahalesi ile mağlup olan Kubadoğlu Ali Bey, Taşanoğullarına sığınmıştı. Bu olay üzerine Çelebi Mehmed Müslüman Samsun'u Taşanoğlu Ahmed Bey'e vermiştir.

⁵²⁸ Telliöğlü, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, ss. 184-185.

⁵²⁹ Dılcımen, *Canik Beyleri*, s. 55.

⁵³⁰ Telliöğlü, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 175.

⁵³¹ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, ss. 385-393, 428-429.

Taşanoğulları, Osmanlılar'ın safında yer almalarının ödülünü bu şekilde almışlardır. Böylece Taşanoğlu Beyliği ilk kez sahile ulaşmıştır. Ancak Osmanlılar bölgeden ayrılınca Kubadoğlu Cüneyd Bey, Taşanoğlu Ahmed Bey'i öldürerek Müslüman Samsun'u geri almıştır. Taşanoğulları ise eski sınırlarına geri çekilmişlerdir.⁵³²

Taşanoğullarından günümüze kalan yapıların bir cami ve bir türbe olduğu tespit edilmiştir. Vezirköprü'nün Kocakayası Köyü'nde yer alan bu eserler Taşanoğulları'ndan kalma hatıralardır.⁵³³

4.1.5. Bafra Beyleri

Bafra, XIII. yüzyılın ortalarından beri Türk devlet ve beyliklerinin elinde kalmıştır. Ancak Anadolu Moğol idaresinde iken Bafra tarihi de karanlıkta kalmıştır. Bu durum, kaynakların dikkatini Samsun'a ve güneydeki ticaret yoluna çevirmesinden kaynaklanmıştır. Kaynaklardaki bu belirsizlik, XIV. yüzyılda ortadan kalkmaya başlamıştır.⁵³⁴

Bafra hakkında kayıtlara geçen en önemli bilgilerden biri, Bafra Valisi'nin Kadı Burhaneddin'e karşı Osmanlılar ile ittifak halinde olduğuna dairdir. Aynı zamanda onun, Timur Anadolu'ya girdiğinde, bin askerden oluşan bir orduya sahip olduğu da kayıtlara geçmiştir.⁵³⁵ el-Ömerî ise eserinde Bafra'dan bahsederken, burayı Kastamonu memleketinin şehirlerinden biri olarak tanıtır. Şehrin yöneticisi ise Murat Bey'dir.⁵³⁶

Bafra Beyleri, türbe kitabesinden anlaşıldığına göre hafız, bilgin, kültürlü bir ailedir. Emirza Bey adına cami, medrese, türbe ve zaviye inşa edildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla Bafra Beyleri'nin ya Selçuklu soyundan ya da vezir ve ümeradan olabilecekleri tahmin edilmiştir. Bundan başka Bafra Pervaneoğulları sınırlarına da dâhil olduğu için buradaki beylerin Pervaneoğulları'nın Bafra kolu olma ihtimali de göz önünde tutulmuştur. Türbenin içinde Emirza Bey ile babası Hüseyin ve dedesi Ali Bey'in kabirleri bulunmaktadır. Ayrıca Emirza Bey'in

⁵³² Telliöğlü, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, ss. 176-177.

⁵³³ Telliöğlü, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, s. 188; Vezirköprü'de bulunan mimari yapılar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Sami Bayraktar, "Vezirköprü'de Tarihî Yapı Mirasımız", *Vezirköprü Araştırmaları*, ed. Cevdet Yılmaz, Vezirköprü Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2014, ss. 293-428.

⁵³⁴ Telliöğlü, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 179.

⁵³⁵ Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, s. 404, 428-429.

⁵³⁶ Eserde Bafra بؤرا şeklinde yazılmıştır. Bk. el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlki'l-Emsâr*, C. III, s. 234.

vabadan ölen çocuklarının kabirleri de bu türbede yer almaktadır.⁵³⁷ 1381 yılına ait olan Emirza Bey Türbesi, Bafra'nın Türbe Köyü'nde yer almaktadır.⁵³⁸

4.2. Osmanlı Egemenliği Altında Samsun

Canik Bölgesi ve Samsun'da Kötürüm Bayezid'in çeşitli isyanlar çıkarması üzerine Yıldırım Bayezid Kastamonu, Canik ve Samsun üzerine sefere çıkmıştır. Bu seferin sonucunda, Canik ve Samsun Yıldırım Bayezid tarafından 1393 yılında ele geçirilmiştir. Ayrıca Sinop Kötürüm Bayezid'in oğlu İsfendiyar'a bırakılarak burası kontrol altına alınmıştır.⁵³⁹ Schiltberger'in kaydına göre ise, Bayezid Samsun ve Canik'in idaresini, eskiden Bulgar Kralı olan Şişman'ın Müslüman olan oğluna bırakmıştır.⁵⁴⁰ Ayrıca Yıldırım Bayezid, Samsun' hâkim olmuş ancak Simisso'ya dokunmamıştır.⁵⁴¹

Osmanlılar Temmuz 1402'de Timur ile yapılan Ankara Savaşı'nda mağlup edilmişlerdi.⁵⁴² Ankara Savaşı'nın Osmanlılar aleyhine sonuçlanması, Osmanlı Devleti tarafında yer alan bazı Türk beyliklerinin saf değiştirmesine neden olmuş ve Anadolu'da siyasî bütünlük kaybolmuş⁵⁴³ ve Osmanlılar Timur'a vergi öder hâle düşmüşlerdir. Sultan Bayezid Ankara Savaşı'ndan önce Sinop'ta hüküm süren İsfendiyaroğulları'nın topraklarını ele geçirmişti. Şimdi ise Timur Bayezid'i mağlup ettikten sonra, kaybettiği toprakları İsfendiyar'a geri vermiştir.⁵⁴⁴ Ankara Savaşı'nın ardından Samsun ve çevresindeki beylikler de bu siyasî boşluğu fırsat bilmiştir. Taceddinoğlu Hasan Bey, Kubadoğlu Cüneyd Bey'i öldürerek Canik Bölgesi'ni ele geçirmiştir. Bu esnada İsfendiyar Bey de Samsun ve Bafra'yı alıp oğlu Hızır Bey'e vermiştir. Yaşanan gelişmelerden haberdar olan Osmanlı Sultanı, 1419 yılında

⁵³⁷ Oral, "Durağan ve Bafra'da İki Türbe", ss. 392, 409-410.

⁵³⁸ Bayraktar, "Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi", s. 402.

⁵³⁹ Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C. I, s. 323; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, C. I, çev. İsmail Erünsal, Tercüman, y.y., s. 136; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. I, s. 208.

⁵⁴⁰ Schiltberger'in buradaki kaydına başka bir kaynaktan rastlanmamıştır. Bk. Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, s. 51.

⁵⁴¹ W. Heyd, *Histoire Du Commerce Du Levant*, C. II, Otto Harrassowitz, Leipzig 1923, s. 359.

⁵⁴² İbn Arabşâh, *Kitâbu A'câ'ibi'l-Makdûr fî Ahbâri Teymur*, ss. 135-136; Nizamüddîn Şâmî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 307; Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafername)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 393; Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târih-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*, çev. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 31; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. I, s. 265; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, C. I, s. 144; *Yorgios Sfrancis'in Anıları -Chronicon Minus-*, çev. Levent Kayapınar, Kitabevi, İstanbul 2009, s. 32; Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, ss. 66-67.

⁵⁴³ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. I, s. 267.

⁵⁴⁴ Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur (Embâjada a Tamor Lân)*, s. 67, 69.

duruma müdahale etmek için yola çıkmıştır. Osmanlıların gelişi üzerine kaynakta geçen ifadeyle Gâvur Samsun halkı kaleyi yaktıktan sonra gemilere binerek şehirden kaçmışlardır. Biçeroğlu Hamza Bey'in kaleyi zapt etmesi üzerine de şehir artık Osmanlıların eline geçmiştir.⁵⁴⁵ Osmanlıların Müslüman Samsun'u da ele geçirmek istemeleri üzerine, Sultan Mehmed Samsun'a gelmiştir. Müslüman Samsun'a hâkim olan İsfendiyaroğlu Hızır Bey, Sultan Mehmed gelince şehrin kalesini ona teslim etmiştir. Osmanlıların Müslüman Samsun'u alışı, iki taraf arasında savaş yapılmadan gerçekleşmiştir. Biçeroğlu Hamza Bey, İsfendiyaroğlu Hızır Bey'e bunun sebebini sorunca aldığı cevap, Gâvur Samsun'un yok olup Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle artık Müslüman Samsun'un da eski kıymetini kaybettiğine dair olmuştur.⁵⁴⁶ Böylece Canik Bölgesi Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁵⁴⁷ Osmanlı kaynaklarında geçen bu bilgilerle birlikte, gerek Samsun'un fethinden önceki olayların gerekse Samsun'un fethinin kesin olarak hangi yılda gerçekleştiğinin tespiti tam olarak yapılamamıştır. Tarihî takvimlerden Osmanlıların 1417/1418 yılında bazı Canik ve Kastamonu vilâyetlerine ait toprakları fethettikleri –ki bu yılda fethedilen yerin Canik'in güney kesimleri olduğu düşünülmüştür-, 1420/1421 yılında da Cenevizlilerin kendi şehirlerini terk ettikleri ve daha sonra da Şehzade Murad'ın şehri ele geçirdiği yazılmıştır.⁵⁴⁸ Sonuçta Gâvur Samsun ile Müslüman Samsun'un Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle birlikte, tek merkezli bir şehir kurulmuştur. Böylece ilk kez bir güç tarafından Samsun'un her iki kesimi de tek bayrak altında idare edilmiştir. Bu durum aynı zamanda beyliklerin bağımsızlıklarını kaybetmelerine yol açmıştır.⁵⁴⁹

Canik Bölgesi'ni Osmanlı idaresi altında tek elden yönetmek amacıyla Sultan II. Murad zamanında çalışmalara başlanmıştır. Bu amaçla görevlendirilen Yörgüç Paşa, Canik Bölgesi'nde Taceddinoğulları'nın hâkimiyetine son vermiştir. Yörgüç Paşa 1427 yılında bir düğüne Hüseyin Bey'i de davet etmişti. Ancak onun tuzak kurduğundan şüphelenen Hüseyin Bey, bu daveti kabul etmemiştir. Bunun üzerine Yörgüç Paşa orduyu toplayıp Canik Bölgesi'ne hareket etmek için hazırlıklarını

⁵⁴⁵ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. II, yalınlaştıran İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 96.

⁵⁴⁶ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, ss. 424-425.

⁵⁴⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. II, s. 97.

⁵⁴⁸ O. Turan, *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, s. 57; Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 22.

⁵⁴⁹ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 183.

başlatmıştır. Bu harekâtı öğrenen Hüseyin Bey ise Yörgüç Paşa ile buluşup teslim olmuştur.⁵⁵⁰

Daha sonra Osmanlılar Taşanoğulları Beyliği'ni ortadan kaldırmak istemişlerdir. Başında Haydar Bey'in bulunduğu beylik, Osmanlılar tarafından kolayca elde edilememiştir. Bunun üzerine Yörgüç Paşa, Tayfur Çelebi ile irtibata geçmiştir ve ona kızını vermek suretiyle kendi yanına çekmiştir. Ona Vezirköprü'deki Kocakayası Hisarı'nın ambarını yaktırıştır. Bunun üzerine Haydar Bey, Yörgüç Paşa'ya daha fazla direnememiştir ve kaleyi teslim etmiştir.⁵⁵¹ Böylece Vezirköprü-Havza civarının da Osmalı idaresine geçmesiyle, Canik Bölgesi siyasi birlik altına alınmıştır.⁵⁵²

Osmanlılar, kaynaklarda tarih sahnesine zayıf bir güç olarak çıkmalarına karşın, hedefleri olan Doğu Roma İmparatorluğu'na son verip Asya ile Avrupa'yı birleştirme hayallerini gerçekleştirmiş bir devlet olarak anılmışlardır. Bu bağlamda, Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettiğinde, Türkler Karadeniz Bölgesi'nde hem kara hem de deniz ulaşımı güzergâhlarını ele geçirmişlerdir. Artık Osmanlılar, güçlü donanmalara sahip olan Lâtinlere, özellikle de Venedikliler'e karşı tedbirler alarak, Çanakkale Boğazı ve Karadeniz'in güvenliğini sağlamaya çalışmışlardır. Bu amaçla Boğazı trafiğe kapatarak sahillerin yağmalanmasını önlemeye çalışmışlardır.⁵⁵³

Anadolu Timur tarafından istilâ edildiği zaman ve 1419 yılında Osmanlıların Samsun'a hâkim olmalarıyla, Simisso'daki ticarî faaliyetlerde bir düşüş yaşanmıştır. Nitekim 1421 yılında Cenevizliler şehri yakarak terk etmişlerdi. İstanbul'un fethinden bir önceki yılda ise Samsun limanından İstanbul'a erişim engellenmiştir. Liman bundan sonra eski işlevini kaybetmiştir. Buna rağmen 1481-1512 yılları arasında ait olan Osmanlı belgelerinde Samsun'da altı Frenk hanenin varlığı kayıtlara geçmiştir.⁵⁵⁴

Osmanlılar I. Bayezid döneminde, Anadolu'da yeni bir güvenli rota kurmuşlardır. Buna göre Tebriz'den Trabzon'a gitmek yerine, Hazar Denizi Bölgesi'nden ipek ve Tebriz'den baharat getiren İran kervanları, Erzincan ve Ankara üzerinden Bursa'ya giderek Karadeniz limanlarına uğramamışlardır. 1436 yılında

⁵⁵⁰ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. II, ss. 163-164.

⁵⁵¹ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C. II, s. 599, 601.

⁵⁵² Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 185.

⁵⁵³ *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, s. 79, 485, 487, 551.

⁵⁵⁴ Bryer and Winfield, *The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontos*, C. I, s. 94.

Bursa’da baharat ticaretinin yapıldığı da onaylanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda, Karadeniz çevresindeki Batılı tacirler uzun mesafeli ticaretten ziyade, malların bölgesel dağılımına yönelmeye başlamışlardır.⁵⁵⁵

Fatih Sultan Mehmed, Karadeniz ile Ege Denizi arasında seyrüsefer eden Cenevizlileri ve Venediklileri gümrük vergisine tâbi tutmuştur. Böylece onların İstanbul, Kefe, Trabzon, Samsun, Sinop ve hâkimiyeti altında bulunan yerlere girişlerine sınırlama getirmiştir.⁵⁵⁶ 1475 yılında Cenevizlilerin Karadeniz’deki ticaret merkezlerinin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra bile Lâtin tüccar ve gemilerinin Karadeniz’de faaliyet göstermelerine izin verilmiştir. Osmanlıların Karadeniz’i yabancı gemilere kapatması XVII. yüzyılda gerçekleşmiştir.⁵⁵⁷

4.3. Samsun’da ve Simisso’da Yapılan Ticarî Faaliyetler

Türklerin Samsun’u, Doğu Roma’nın Amisos’una mukabil Cenevizlilerin kurdukları ticaret kolonisi Simisso, ayrı ayrı yerleşim yerleri olup XIV. yüzyılda bir arada varlıklarını sürdürmüş şehirlerdir. İsim farklılıklarında popüler Türkçe açıklamalar mevcut olmakla birlikte, bu isimlerin hepsi aynı ismin çeşitleri olarak kullanılmıştır.⁵⁵⁸ Lâtinler ticarî faaliyetlerini sürdürdükleri yerlere gittiklerinde, yeni yer isimleri icat etmek yerine, mevcut yer isimlerini kendi telaffuzlarına uygun forma dönüştürerek kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu yüzden Kaphas Caffa’ya, Symbolon Cembalo’ya, Amisos Simisso’ya, Amasra Samastri’ye, Sougdaia Soldania’ya ve Sevastopolis Sebastopoli’ye dönüştürülerek kullanılmıştır.⁵⁵⁹ Karadeniz’de önemli ticaret merkezleri kuran Cenevizliler ise Karadeniz’e Büyük Deniz anlamına gelen Mare Maggiore adını vermişlerdir.⁵⁶⁰

Samsun Arkeoloji ve Etnografya Müzesi’nde, Cenevizlilerin Simisso kolonisine ait olduğu düşünülen bir levha bulunmuştur. 10 Ekim 1402 tarihli levhanın üzerindeki yazıtın yıpranmış olduğu gözlemlenmiştir. Levha’nın üzerinde yer alan üç armadan ortadakinin Fransızlara, sağdakinin Lusardo (Luxardo) ailesine

⁵⁵⁵ Jacoby, “Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages”, *Rapporti mediterranei, pratiche documentarie, presenze veneziane: le reti economiche e culturali (XIV-XVI secolo)*, eds. Gherardo Ortalli ve Alessio Sopracasa, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venezia 2017, ss. 28-29.

⁵⁵⁶ Dukas, *Bizans Tarihi*, s. 151.

⁵⁵⁷ Jacoby, “Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages”, s. 38.

⁵⁵⁸ Bryer and Winfield, *The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontus*, C. I, s. 93; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, C. I, s. 614.

⁵⁵⁹ Khvalkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region Evolution and Transformation*, s. 421.

⁵⁶⁰ Ş. Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklular’dan Bizans’ın Sona Erişine*, C. I, s. 46.

ve soldaki armanın ise büyük oranda yıpranmış olsa da Ceneviz Haçı olabileceği tahmin edilmiştir.⁵⁶¹

Şekil 4.3.1: Simisso Levhası

Ticaretle uğraşan Lâtin topluluklar olan Venedik, Pisa ve Ceneviz, Uzakdoğu'dan aldıkları malları Avrupa'ya taşımalarıyla tanınmışlardır. Akdeniz ve Karadeniz limanları ise onlar için en önemli limanlar olmuştur. Bu topluluklardan Ceneviz, Müslümanların Akdeniz limanlarını ele geçirmeleri sonucunda XIII. yüzyıl başlarından itibaren Karadeniz Havzası'nda koloni kurmaya çalışmıştır. İlk olarak 1201 yılında Kefe'de koloni kurulmak istenmiş ancak 1204 yılında Haçlılar Doğu Roma'yı ele geçirdiklerinde, Ceneviz hedefine ulaşamamıştır. Çünkü İstanbul'un Lâtin hâkimiyetine geçmesinde çok büyük katkısı olan Venedik, buna izin vermemiştir.⁵⁶²

İstanbul'un Lâtinler tarafından ele geçirilmesinin en önemli sonucu, ekonomik sistemin telâfisi mümkün olmayacak derecede tahrip edilmiş olmasıdır. Oysa bu sistem, Venediklilerin alışkın oldukları ve fayda gördükleri bir sistem olarak yürütülmüştür ve bu sistemin çöküşü Venedik'e zarar vermiştir. Bu eski sistem kanunların işlediği, yabancı tüccarın denetlendiği, Doğu Roma sularında güvenliğin sağlandığı ve ticarî ayrıcalıkların önemsendiği bir sistem olmuştur. Dolayısıyla bu

⁵⁶¹ Bk. Quirini-Popławski, "New Research on Genoese Colonies-Samastri and Simisso in the First Half of the 15th Century", s. 144.

⁵⁶² Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, ss. 142-143.

merkezî sistemin çökmesi, İstanbul'un en önemli mal tedarikçisi olan Venedik'i sıkıntıya sokmuştur.⁵⁶³

Doğu Roma'nın 1204 yılından önce Lâtinlerin Karadeniz'e girmelerini engellediğine dair bir kanıt bulunamamıştır. Lâtin tacirlerin muhtemelen o zamanlar Karadeniz'de sınırlı bir şekilde faaliyet gösterdikleri, satın almak istedikleri ürünlerin çoğunu İstanbul'daki tüccar ve aracılardan elde ettikleri düşünülmüştür. 1240'lı yıllara kadar Akdeniz ve Karadeniz ayrı ticarî bölgeler olarak kalmışlardır. Her biri kendi ticaret ve nakliye ağları kapsamında farklı malların ticaretini yapmışlardır. Bölgeler arası gidiş geliş yapmak ise istisnaî bir trafik olmuştur. Zira Akdeniz'in ve Karadeniz'in birleştiği noktada yer alan İstanbul, ticarî emtiaların çoğunu ya şehre ulaştırmış ya da 1204 yılına kadar aktarma istasyonu görevini yerine getirmiştir. Buna rağmen Akdeniz şarabı veya zeytinyağı taşıyan bazı gemilerin Boğazı geçtiği zamanlar da olmuştur.⁵⁶⁴

Dördüncü Haçlı Seferi'nin ardından yapılan toprak paylaşımına göre Venedik Adriyatik, İyon Denizi ve Ege'deki Doğu Roma topraklarına sahip olmuştur. Böylece Venedik, verimli tarım arazileri ile gemilerin kolaylıkla yaklaşabilecekleri ticaret için uygun limanları ve adaları kontrolüne almıştı. Bunlara ilaveten Venedik İstanbul'un da üçte birine sahip olmuştur. Venedik'in aldığı bu kısmın neresi olduğu tam olarak bilinemese de, buranın eski Venedik Mahallesi ve buraya yakın yerler olabileceği düşünülmüştür.⁵⁶⁵

1204 yılı olayları, hemen olmasa da Karadeniz ticaretini etkilemiştir. Dördüncü Haçlı Seferi'nden sonraki on yıllarda Karadeniz'deki mevcut kaynaklar ve bölgenin ulaşım hatlarına Batılı milletler giderek hâkim olmaya başlamıştır. İstanbul'daki Batılı yerleşimciler kabotajla uğraşmışlardır. Şebinkarahisar'dan gelen ve bu mineralin Anadolu'daki en iyisi olan şap, Karadeniz'deki Giresun limanından Batı'ya sevk edilmiştir. 1261 yılında Doğu Roma İstanbul'u ele geçirmeden önce, tahıl ve şap sevkiyatının İstanbul'da aktarma yapılmadan Karadeniz'den İtalya'ya doğrudan deniz seferi yapıldığı tahmin edilmiştir. Moğol egemenliği, Batı ticaretine yeni pazarlar açmıştır, ticareti yapılan malların çeşitliliğini artırmıştır ve Batılı tacirlerin Avrasya Kıtası'nın iç bölgelerine girmelerini sağlamıştır. Bu gelişmelerin

⁵⁶³ Michael Angold, *The Fourth Crusade*, Pearson Longman, Great Britain 2003, s. 160.

⁵⁶⁴ Jacoby, "Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages", s. 21.

⁵⁶⁵ Ş. Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, C. I, ss. 30-31.

sonucunda ise XIII. yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz, Karadeniz ve Avrasya'nın iki yüzyıl devam etmiş olan ticarî bağlantısı kurulmuştur.⁵⁶⁶

İznik'te ve Trabzon'da kurulan Rum devletleri, Venedik'i Anadolu'da yeni ittifaklar kurmaya zorlamıştır. Zira 1204 yılı öncesinde Venedik Anadolu'da ticarî faaliyetlerini kolaylıkla sürdürebilirken, artık limanlar ve pazar yerleri Venedik'e kapanmıştı. Ayrıca Türkiye Selçukluları ile olan ticaretle de zayıflama yaşanmıştır. Bu durum üzerine Venedik, Trabzon'da koloni kurmuş, 1219 yılında İznik Rum Devleti ile 1220 yılında ise Türkiye Selçukluları ile antlaşma yapmak suretiyle Anadolu'da ticarî çıkarlarını koruma altına almıştır. Venedik'in elde ettiği imtiyazlara karşın Cenevizlilerin yaptıkları ticaretle gerileme yaşanmıştır. Ancak bu durum 1261 yılında son bulmuş ve Cenevizliler ticarî üstünlük elde etmişlerdir.⁵⁶⁷ Çünkü Michael Palaiologos, 15 Ağustos 1261 tarihinde İstanbul'u Lâtinlerden geri almıştır. O, Karadeniz kıyılarından Tuna'ya kadar olan bölgeyi hâkimiyeti altına almıştır. Bundan sonra Cenevizliler, Michael Palaiologos ile ittifak kurmuşlar ve Karadeniz'de Venediklilere karşı üstünlük sağlamışlardır. Bu durum, 1204 yılından sonra başlayan ticarî gelişmelerin ileri bir noktaya geldiğinin işareti olmuştur.⁵⁶⁸ Böylece 1261 yılından sonra Karadeniz Ceneviz ticaretine açılmıştır. Karadeniz Havzası'nın kuzey-güney ve doğu-batı istikametlerinde yeni rotalar oluşturulmuştur. Böylece Galata'dan Kırım kıyıları, Trabzon ve Kerç Boğazı'na kadar Karadeniz Ceneviz gemilerine açılmıştır.⁵⁶⁹ Öte yandan Venediklilerin kaybettiği ayrıcalıkları geri kazanma gayreti içinde olmaları, Cenevizlilerin tepki göstermelerine yol açmış ve iki taraf arasında savaş başlamıştır. 1293-1299 yılları arasında süren Curzola Savaşı,⁵⁷⁰ Ceneviz'in Karadeniz Havzası'nda güçlerini artırmalarıyla sonuçlanmıştır. XIV. yüzyılın sonunda artık Cenevizlilerle mücadele edebilecek bir güç kalmamıştır. Nitekim bu durumun etkileri Samsun'a da yansımıştır.⁵⁷¹

Nymfeo Antlaşması ile Cenevizliler Karadeniz'de ticaret tekeli kendilerine almışlardı ve böylece Cenevizliler deniz yollarını her zamankinden daha aktif bir

⁵⁶⁶ Jacoby, "Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages", ss. 21-22.

⁵⁶⁷ Ş. Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, C. I, ss. 30-35.

⁵⁶⁸ Angold, *The Fourth Crusade*, s. 161, 211.

⁵⁶⁹ Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siècle)*, II, s. 859.

⁵⁷⁰ Ş. Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, C. I, s. 56.

⁵⁷¹ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 144.

şekilde kullanmışlardı.⁵⁷² Ayrıca Cenevizliler Giresun, Simisso ve Sinop'ta Ceneviz mahalleleri oluşturmuşlardır. Amasra ise yarı Türk yarı Ceneviz şehri hâline gelmiştir.⁵⁷³ Bu şehirler Tebriz'den Trabzon'a gelen Moğol kervanlarının sunduğu avantajı iyi değerlendirmişler. Burada yapılan ticaret, Orta Asya'dan gelen kervanların bol kazanç sunmuş olmasından dolayı Cenevizliler ile Venediklilerin ticarî rekabete girmelerine neden olacak kadar büyük bir öneme sahip olmuştur.⁵⁷⁴ Haliyle Cenevizlilerin Karadeniz'de koloniler kurmaları Venedikliler tarafından istenmemiştir. Bu yüzden Cenevizlilerin Kefe kolonisini ortadan kaldırmayı bile istemişlerdir.⁵⁷⁵

Cenevizlilerin ardından Venedikliler de Karadeniz'de var olmak istemişler ancak Cenevizliler buna karşı çıkmışlardır. Bu arada Cenevizliler ile İmparator VIII. Mihail Paleolog arasında yaşanan gerginliği fırsat bilen Venedik, ilk kolonisini Azak kıyısındaki Tana'da kurmuştur. İkinci olarak ise Güney Karadeniz sahiline inmiş ve Trabzon kolonisini kurmuştur.⁵⁷⁶

Karadeniz Bölgesi'ndeki Ceneviz ticaret kolonileri arasında Trabzon ve Simisso hâricindeki yerler teşkilâtlanma konusunda daha geç kalmışlardır. Cenevizliler bu ticaret merkezlerini Komnenosların iç savaşta oldukları ya da Türklere karşı savaş açmakla meşgul oldukları bir dönemde kurdukları için Komnenoslar Lâtinlere müdahale edememişlerdir. Bundan başka, Osmanlıların henüz Anadolu'da ve Karadeniz Bölgesi'nde idâri birliği sağlamamış olmaları ve Anadolu'nun Türk beylikleri tarafından idare ediliyor olması da Cenevizlilerin Karadeniz sahillerinde yerleşmesini sağlayan faktörler olmuştur. Ancak XIV. yüzyılın ilk yarısında Trabzon haricinde diğer Ceneviz yerleşimleri pek gelişme göstermemiştir.⁵⁷⁷

⁵⁷² C. Manfroni, "Relazioni di Genova con Venezia dal 1270 al 1290 con documenti inediti dell'Archivio di Stato di Venezia", *Giornale storico e letterario della Liguria*, II, 1901, s. 382.

⁵⁷³ Giuseppe Lunardi, *Le Monete Delle Colonie Genovesi*, Atti Della Società Ligure Di Storia Patria, Genova 1980, s. 10.

⁵⁷⁴ Michel Balard, "Vendere Nel Dominio E Fuori: Botteghe Di Città E Colonie Mercantili", *Storia Della Cultura Ligure*, II, ed. Dino Puncuh, Nella Sede Della Società Ligure Di Storia Patria, Genova 2004, ss. 106-107.

⁵⁷⁵ Manfroni, "Relazioni di Genova con Venezia dal 1270 al 1290 con documenti inediti dell'Archivio di Stato di Venezia", s. 386.

⁵⁷⁶ Abdülkadir Yuvalı, "XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990, s. 236.

⁵⁷⁷ Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siécle)*, I, s. 142.

Venedik'in aksine Ceneviz sömürgeciliği, toprak ve nüfus ele geçirmekten ziyade, ticarî bir özellik kazanmıştır. Büyük şehirlerde yaşayan aristokrat işadamları, Tana'dan Avrupa'nın kuzeyine kadar uzanan geniş bir ticaret ağı kurmak istemişlerdir. Dolayısıyla Cenevizlilerin inşa ettikleri denizaşırı ticaret kolonilerinin hedefi, dünyanın her yerine uzanan, küresel bir ticaret ağı kurmak olmuştur. Dolayısıyla limanlar bu hedefe ulaşmaları için elzem olan merkezlerdir. Limanlarda trafik akışının sağlanması, filonun güvenliği, gemilerin silahlandırılması için hammadde, insan ve yiyecek tedarik edilmesi önemli faktörler olmuştur.⁵⁷⁸

Samsun, Karadeniz Bölgesi'nde gemilerin demir atabileceği limanlardan bir tanesi olmuştur. Diğerleri ise Amasra, Sinop ve Trabzon olmuştur. Ayrıca Komnenosların başkenti olan Trabzon, kara yoluyla Tebriz ve Orta Asya'ya bağlanmıştır. Bölgedeki diğer limanlar ise Ceneviz ticaretinde, önem derecelerine göre daha geri planda kalmışlardır.⁵⁷⁹

Cenevizlilerin Simisso kolonisi siyasî ve dinî özelliklere sahip olmaktan uzak kalmıştır. Ancak 1291 yılında açılan Ceneviz Konsolosluğu'nda bu tür faaliyetler yürütülmüştür. Trabzon'da konsolosluk kuran Venedikliler ise Katolikliği yayma amacını gütmüştür.⁵⁸⁰ Venediklilerin Samsun'da koloni kurduklarına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.⁵⁸¹

Ceneviz Hükûmeti, hiçbir memleketi idaresi altına almamakla birlikte, doğuda kendi şehirlerini valiler aracılığıyla yönetmiştir. Bunlar Foça, Galata, Samsun, Amasra, Kefe gibi şehirlerdir. Cenevizliler bu valileri "podesta" adıyla adlandırmışken, Doğu Romalılar geniş "salâhiyetli idare amiri" tanımını kullanmışlardır.⁵⁸² Dolayısıyla Ceneviz kolonisi Simisso'nun başında da Kefe'ye bağlı bir podesta bulunmuştur. Ayrıca Ceneviz kolonileri 1306 yılında Trabzon Rumları ile aralarında anlaşmazlık çıkması üzerine büyük bir yangın çıkarmışlar,

⁵⁷⁸ Michel Balard, "Il Sistema Portuale Genovese D'Oltremare (secc. XIII-XV)", *Il Sistema Portuale Della Repubblica di Genova-Profilo Organizzativo E Politica Gestionale (Secc. XII-XVIII)*, eds. Giorgio Doria ve Paola Massa Piergiovanni, Nella Sede Della Società Ligure Di Storia Patria, Genova 1988, s. 331.

⁵⁷⁹ Balard, "Il Sistema Portuale Genovese D'Oltremare (secc. XIII-XV)", ss. 337-338.

⁵⁸⁰ Kılıç, "Bir Ortaçağ Yerleşiminin İktisadî Yapısı Üzerine Bazı Değerlendirmeler: XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Samsun", s. 22.

⁵⁸¹ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 143.

⁵⁸² Dukas, *Bizans Tarihi*, ss. 98-99.

1348 yılında da Giresun'u yakmışlardır.⁵⁸³ Bu örneklerin aksine çevredeki diğer kolonilerden farklı olarak Simisso'da bu tür olayların yaşandığına rastlanılmamıştır.

Cenevizlilerin Karadeniz ticaretinde söz sahibi olmalarıyla, Simisso'nun önemi artmıştır. Karadeniz'in kuzeyindeki limanlarla özellikle Kefe ile ticarî irtibat sağlaması açısından Simisso önemli hale gelmiştir. 1290 yılında Cenevizli Symon Bragarat d'Arenzano adında Cenevizli bir tacir ve iki Müslüman tüccar arasında imzalanan antlaşmadan, Kefe'den kalkan bir geminin Simisso'ya beş günde ulaştığı tespit edilmiştir.⁵⁸⁴ Ayrıca Karadeniz Bölgesi'nin önemli liman kentleri hakkında bilgi veren Arap coğrafyacıları, eserlerinde Amisos'tan veya Simisso'dan bahsetmemişler ancak onlar eserlerinde Samsun'un coğrafi konumuna dair kıymetli bilgiler vermişlerdir. Bunlardan bir tanesi, el-Ömerî'nin eserinde yer alan bilgidir. Buna göre, Samsun'dan kuzeye gitmek isteyen birisinin en yakın ulaşacağı şehrin Kefe olduğu belirtilmiştir.⁵⁸⁵

Cenevizlilerin Karadeniz'e yönelmelerinde etkili olan bir diğer olay şu olmuştur. 1253 yılından sonra Ceneviz, Venedik ve Pisa arasında savaş çıkmıştır. Ceneviz, rakipleri Venedik ve Pisa tarafından mağlup edilmiştir ve Suriye'den neredeyse tamamen uzaklaştırılmıştır. Buna karşılık Ceneviz, 1261 Nymfeo Antlaşması ile Karadeniz ve Ege Denizi'nde özellikle Venedik'e karşı çok büyük bir üstünlük sağlamıştır.⁵⁸⁶ Dördüncü Haçlı Seferi'nden sonraki yıllarda ve özellikle Palaiologan döneminde, Pisalılar ticarî faaliyetlerini sınırlı bir şekilde yürütmüşlerken, Ceneviz'in ve Venedik'in İstanbul ve Karadeniz'deki ticaretlerini büyük ölçüde geliştirdikleri görülmüştür. 1270'lerden sonra Romanya'da veya Karadeniz'de Pisa'nın ticaret yaptığına dair bir kanıt ortaya konamamıştır.⁵⁸⁷

Cenevizlilerin Suriye ve civarında yaptıkları ticaret, Türkiye Selçukluları için de önemlidir. Çünkü Selçuklular XIII. yüzyılda uluslar arası ticarete katılım göstermişlerdir. Güneydoğu Anadolu'dan, Suriye'den, Irak'tan gelen tüccar önce

⁵⁸³ William Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu (1204-1461)*, çev. Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, İstanbul 2007, s. 22, 33.

⁵⁸⁴ Kılıç, "Bir Ortaçağ Yerleşiminin İktisadî Yapısı Üzerine Bazı Değerlendirmeler: XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Samsun", ss. 23-24.

⁵⁸⁵ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, C. III, s. 249.

⁵⁸⁶ R.S. Lopez, *L'Attività Economica Di Genova Nel Marzo 1253 Secondo Gli Atti Notarili Del Tempo*, Atti della Società Ligure di Storia Patria, LXIV, y. y. , 1935, s. 168.

⁵⁸⁷ David Jacoby, "Pisan presence and trade in later Byzantium", *Koinotaton Doron Das Spate Byzana Zwischen Machtlosigkeit und Kultureller Blüte (1204-1461)*, eds. Albrecht Berger, Sergei Mariev, Günter Prinzing, and Alexander Riehle, De Gruyter, Berlin 2016, s. 47, 59.

Sivas'a gelerek burada Karadeniz'in kuzeyinden gelen tüccarla ticaret yapmışlardır. Müslüman tüccarın satın aldıkları ürünleri köle, keten ve balmumu teşkil etmiş, kendi mallarını da onlara satmışlardır.⁵⁸⁸

Cenevizliler 1285 yılında Simisso isimli bir istasyon kurmuşlardı. Ceneviz burada konsolosluk faaliyetlerini sürdürmüştür. 1320, 1334, 1390 yıllarına ait bir Fransiskan evi hakkında rapor olduğu ortaya çıkarılmıştır. Simisso kolonisinin hedeflerinden biri, Trabzon kolonisine rakip olmaktır. Ayrıca Simisso kolonisi bünyesinde Rumlar ve Ermeniler de varlıklarını korumuşlardır.⁵⁸⁹ Bununla birlikte 1317'den sonra Simisso'da bir Ceneviz konsolosluğu olduğu tespit edilmekle birlikte, kuruluşunun daha eskilere gidebileceği tahmin edilmiştir.⁵⁹⁰

Cenevizliler Güney Karadeniz ile çok sıkı ticarî bağ kurmuşlardır. 1289-1290'da yapılan bir ticaret sözleşmesinde Trabzon'a yirmi yedi kez atıfta bulunulmuştur. Kefe'deki Cenevizlilerin burada doğrudan yatırım yapma oranları zayıf kalmışsa da, fazla sayıda yaptıkları kira sözleşmeleri ticarete verdikleri önemi göstermiştir. Paolino Doria isimli şahıs, Karahisar şapının işletilmesinde pay sahibi olmuştur. Ceneviz tacirleri Giresun'da tuz ve tahıl taşımacılığını yoğunlaştırmışlar, Simisso'da balık, deri ve tahıl yükleri boşaltılmış, Sinop'a ise bir şap kargosu ile 2000 muid tuz taşınan geminin geldiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla Cenevizli tüccarın XIII. yüzyılda gerek Trabzon Rumlarına gerek kıyıda komşularına büyük ölçüde tedarikçi oldukları sonucuna varılmıştır.⁵⁹¹

Dördüncü Haçlı Seferi'ni takiben kurulan Lâtin İmparatorluğu'nun son yirmi yılında Karadeniz'de kötüleşen ekonomik durum, 1240'lardan itibaren Moğolların Karadeniz'de ticarete katılımları neticesinde, düzelmeye başlamıştır. Bu dönemde, Lâtin tacirler ile Moğol yöneticilerin çıkarları kesişmiştir. Çünkü ticarî kâr elde etmek isteyen ve lüks mallar satın almak isteyen Moğol yöneticileri ile Lâtinler ortak bir noktada buluşmuşlardır. Haliyle güvenli koşulların oluşması, batılı tacirin Asya ve Doğu Avrupa'da ticarî faaliyet yürütmelerini teşvik etmiştir. XIII. yüzyılın ikinci

⁵⁸⁸ Sümer, "Selçuklular Devrinde Ticaret", s. 10.

⁵⁸⁹ Bryer and Winfield, *The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontos*, C. I, s. 94.

⁵⁹⁰ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, C. I, s. 617.

⁵⁹¹ Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siècle)*, II, s. 852.

yarısına denk gelen Akdeniz ile Karadeniz'in ticarî bütünlüğünün tamamlanması iki yüzyıl kadar zaman almıştır.⁵⁹²

XIII. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda Moğollar ve Ceneviz-Venedik tacirleri önemli iki güç olarak görünmüşlerdir. Moğollar, 1236-1240 yılları arasında İtil Irmağı ile Dnyeper Nehri arasındaki bölgeyi ele geçirmişlerdir. Ceneviz-Venedik tacirleri ise 1261-1268 yılları arasında Doğu Roma İmparatorluğu'yla yaptıkları antlaşmalarla, Karadeniz'de önemli derecede ticarî haklar elde etmişlerdir. Ayrıca daha sonra Cenevizliler, 1266 yılında Moğol tahtındaki değişikliği fırsat bilip, ticarî imtiyazlarını genişletme fırsatı yakalamışlardır. Mengü Timur Han tahta geçtikten sonra Han'ı tebrik edip, 1266 ile 1268 yılları arasında bir tarihte, Kefe'de yerleşme izni ve çeşitli ticarî imtiyazlar elde etmişlerdir. Böylece onlar, rakipleri Venediklilere karşı büyük bir üstünlük sağlamışlardır. Yani Cenevizliler, Akdeniz'de Venedikliler karşısında yenik düştükleri ticarî yarışı, 1260'ların ikinci yarısında Kıpçak Bozkırları'na hâkim olmak suretiyle telafi etmişlerdir.⁵⁹³ Bunun yanı sıra, bu ticarî münasebetlerden sadece Cenevizliler kârlı çıkmamışlardır. Moğollar da Lâtinler ile kurdukları ticarî münasebet dolayısıyla pek çok şey kazanmışlardır. Bunun neticesinde yerel ürünler için geniş bir pazar sağlanmış, çeşitli ücretler, vergiler ödenmiş ve Han'ın kişisel çıkarlarına uygun şekilde haraç, hediye ve çeşitli malûmat sunulmuştur.⁵⁹⁴

Ticarî faaliyetlerde güvenliğin sağlanması açısından Moğol yönetimi, ticaretin küreselleşmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Ancak yine de Moğol faktörü tek başına küresel ticarî faaliyetlerin geliştirilmesinde yeterli olmamıştır. Bu yüzden, batılı tacirler ve ticarî acentalar İstanbul'a ve Karadeniz çevresine yerleşmişler veya buralarda birkaç yıl faaliyette bulunmuşlardır.⁵⁹⁵ Dolayısıyla sadece güvenlik unsurunun ve ortak çıkarların Batı'nın Moğol Avrasyası ile ticaretinin artmasını sağlamayacağı düşünülmüştür. Moğolların sosyal konumu ve satın alma gücü, talebi artıran bir müşteri kitlesi ve Moğol topraklarında pazar odaklı bir meta üretimi

⁵⁹² David Jacoby, "Constantinople as Commercial Transit Center, Tenth to Mid-Fifteenth Century", *Trade in Byzantium-Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, eds. Paul Magdalino and Nevra Necipoğlu, Koc University Press, İstanbul 2016, s. 198.

⁵⁹³ Altay Tayfun Özcan, "Altın Orda Hanlığı Zamanında Karadeniz'in Kafkasya Sahillerinde Cenovalı Tüccarlar, Kolonileri ve Ticari Yaşam", *MUTAD*, VII/1, 2020, ss. 92-93

⁵⁹⁴ Nicola Di Cosmo, "Connecting Maritime and Continental History: The Black Sea Region at the Time of the Mongol Empire", *The Sea: Thalassography and Historiography*, ed. Peter N. Miller, The University of Michigan Press, s. 418.

⁵⁹⁵ Jacoby, "Constantinople as Commercial Transit Center, Tenth to Mid-Fifteenth Century", s. 198.

yapılmasının da katkısı olmuştur. Ayrıca ticarî açıdan Tebriz'in yükselişi Anadolu'yu da etkilemiştir. Türkiye Selçuklu hükümdarlarının politikası, doğuya özgü malların Tebriz'den Antalya'ya, buradan da Batı'ya sevk edilmesini sağlamak olarak belirlenmiştir. 1243 yılında Moğolların Selçukluları mağlup etmeleri ve Kilikya Ermenileri ile yakınlaşmaları, bu ticareti daha da ilerletmiştir. Ancak bu durumda ticaret güzergâhında değişiklik yaşanmıştır ve Ayas, Antalya'nın yerini almıştır. Tahıl, pamuk, ipek, ipek tekstiller, şap, kereste ve demir gibi emtialara yönelik artan Batı talebi, XIII. yüzyıl boyunca Anadolu'daki Lâtin ticarî faaliyetlerinin yoğunlaşmasını sağlamıştır.⁵⁹⁶

Lâtinlerin ticaret üzerindeki egemenliklerinin genişlemesinde, Batı ürünlerinin Doğu Akdeniz'e ihraç edilmesi ve hatta daha önemlisi Pax Mongolica'nın etkili olduğu düşünülmüştür. Dolayısıyla İstanbul'un ele geçirilmesi, Lâtinlerin pek çok ekonomik avantaja sahip olmalarının önünü açmıştır⁵⁹⁷ ve Pax Mongolica ile bilinen dünyanın tamamı Orta Çağda ticarî küreselleşme sürecine girmiştir. Lâtin tacirler bu yeni dönemin sunduğu fırsatlar sayesinde, Karadeniz'deki kolonileri vasıtasıyla Çin'e kadar seyahat edebilmişlerdir.⁵⁹⁸

Pax Mongolica sona erdiğinde, Lâtin tacirler artık Moğollar tarafından destek alamamışlardır ve yeni siyasal ortamda çıkarlarını korumakta güçlük çekmişlerdir.⁵⁹⁹ 1330'lu yıllardan beri süregelen siyasî kargaşa, bölgesel parçalanma ve güvensizlik, 1368 yılında Ming tarafından Çin'deki Moğol egemenliğinin sonlanması Pax Mongolica'nın çöküş nedenleri olarak bilinmektedir.⁶⁰⁰ Küresel ticaret ağının işleyişi 1340'lardan sonra da devam etmiştir. Ancak bundan sonra daha sınırlı bir coğrafi alanda olsa bile Batılı tacirler Moğol topraklarında ticaretle uğraşmaya devam etmişlerdir. 1336 yılında Batılı tacirlerin Tebriz'i terk etmeleri, 1337 yılında ise Memlûklerin Ayas'ı ele geçirmeleri, İran'dan başlayıp Trabzon üzerinden Batı'ya doğru mal akışını güçlendiren gelişmeler olmuştur. 1340'larda Karadeniz'e giden

⁵⁹⁶ Jacoby, "Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages", ss. 23-24.

⁵⁹⁷ Angold, *The Fourth Crusade*, s. 257.

⁵⁹⁸ Özcan, "Altın Orda Hanlığı Zamanında Karadeniz'in Kafkasya Sahillerinde Cenovalı Tüccarlar, Kolonileri ve Ticari Yaşam", s. 93.

⁵⁹⁹ Cosmo, "Connecting Maritime and Continental History: The Black Sea Region at the Time of the Mongol Empire", s. 404.

⁶⁰⁰ Jacoby, "Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages", s. 26.

Venedik devlet kadırgalarının sayısı azalmış, 1380'den 1452'ye kadar ise hemen hemen aynı kalmıştır.⁶⁰¹

Moğollar ve Türkler arasında eski bir gelenek olan onluk sistemin, Cenevizliler tarafından da benimsenmiş olabileceği düşünülmüştür. Çünkü Moğol egemenliği altında uzun yıllar yaşamış Cenevizlilerin, yerli halkı daha iyi kontrol etmelerine ve askerî yükümlülüklerini daha iyi bir şekilde yerine getirmelerine katkı sağlayabileceği düşünülmüştür. Ancak Kefe'de Tatarlar bu örgütten kaçmışlar buna karşılık onların yerine Rumlar, Ermeniler ve Gürcüler görevlendirilmişlerdir. Böylece bu Moğol mirası Cenevizliler tarafından yaşatılmıştır. Kefe ve Suğdak'ta kabul görmüş olan bu sosyal örgütlenme biçiminin izlerine Kilia* ve Simisso'da da rastlanılmıştır.⁶⁰²

XIII. yüzyılda Memlüklerin faaliyetleri, doğu-batı ticaretinde farklı bir düzene geçilmesine neden olmuştur. 1291 yılında Akka'nın Memlükler tarafından ele geçirilmesi neticesinde Papalık Memlüklere ticarî ambargo uygulamıştır. Bu durum Cenevizlilerin ve Venediklilerin Akdeniz'deki ticarî faaliyetlerinin Karadeniz'e kaymasına sebep olmuştur. Bu durum hem Sivas-Tebriz yolunu hareketlendirmiş hem de Karadeniz'deki limanların önemini artırmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti bu yeni durumdan fayda görmüştür. Çünkü Anadolu'da kurulan güçlü ticaret ağı sayesinde bölge halkının ihtiyaç duyduğu ticarî emtia, Anadolu vasıtasıyla aktarılmaya başlanmıştır. Memlükler, kereste ve demir gibi ürünleri Avrupa'dan temin edemeyince Anadolu'ya yönelmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla Karadeniz ticareti gelişme göstermiştir.⁶⁰³

Bir para birimi olan asper Kefe'de, Kıpçaklar arasında, Moğol devletlerinde, Türk beyliklerinde ve Trabzon Rumları arasında kullanılmış olan gümüş paradır.⁶⁰⁴ Trabzon ve Kefe'de darpedilen gümüş akçeler –Yunanca aspron, Lâtinçe asper'dir- Türkiye'de de kullanılan başlıca para birimi olmuştur.⁶⁰⁵ Gümüş akçe haricinde Batı

⁶⁰¹ Jacoby, "Constantinople as Commercial Transit Center, Tenth to Mid-Fifteenth Century", s. 199.

* Kilia, Karadeniz Havzası'nın kuzeybatısında kalan kıyıya yakın bir şehirdir. Bk. (Ek 4).

⁶⁰² Michel Balard, *Gênes Et La Mer Genova E Îl Mare*, Società Ligure di Storia Patria, Genova 2017, ss. 454-455.

⁶⁰³ Abdulhalik Bakır ve Muhammet Berberoğlu, "Beylikler Dönemi Öncesinde Karadeniz'de Uluslararası Ticaret", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, I, 1, 2017, ss. 166-167.

⁶⁰⁴ Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siècle)*, II, s. 664.

⁶⁰⁵ Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, s. 16.

Avrupa ve Türk sikkeleri de kullanılmıştır. XV. yüzyılda ise Kefe'den başka diğer Ceneviz kolonilerinin para darpetme yetkilerinin alındığı tespit edilmiştir.⁶⁰⁶

Batı'dan Doğu Akdeniz'e ve Karadeniz'e külçe aktarımı yapılmıştır. Tacirler Moğol ya da Selçuklu topraklarına giderlerken yanlarına gümüş almışlardır. Buna bir örnek olarak, 1284 yılında Galata'dan geçen bir tacirin Sivas'a giderken yanında gümüş külçeler taşıdığı tespit edilmiştir. 1260'lardan 1340'lara kadar olan zaman zarfında, Batılı tacirlerin Karadeniz sahili boyunca kurulmuş olan Ceneviz ve Venedik ticaret merkezlerindeki faaliyetlerinin, Avrasya boyunca uzun mesafeli ticaret yapanlara göre hem bölge ticaretine hem de Akdeniz ticaretine daha önemli katkı sağladığı düşünülmüştür. Ayrıca Cenevizliler ve Venedikliler tarafından hazırlanmış olan haritalar incelendiğinde, Karadeniz doğu sınırından batı sınırına kadar parşömenlerin üzerine çizilmiştir. Bu durum, Cenevizlilerin ve Venediklilerin Karadeniz ticaretine ne denli önem verdiklerinin göstergesi olarak değerlendirmiştir.⁶⁰⁷

Ceneviz ticaret kolonilerini ve onları düzenlemek için kurulmuş ofislerin en önemlilerinin Officium Gazarie ve Officium Romanie oldukları tespit edilmiştir.⁶⁰⁸ Bunlardan Officium Gazarie 1313 yılında kurulmuştur ve Karadeniz'de Ceneviz ticaretinin kurumsal adıdır. Başta Karadeniz olmak üzere genel olarak deniz taşımacılığının usulleri hakkında kanun çıkarma yetkisine sahip olmuştur. XIV. yüzyılın sonlarında Kefe, bu ofisin merkezi seçilmiştir.⁶⁰⁹ Şehir o kadar gelişmiştir ki, nüfusunun XIV.-XV. yüzyıllarda İstanbul'u bile geçtiği saptanmıştır.⁶¹⁰ Officium Gazarie Karadeniz ile sınırlı olmayıp kısa süre sonra genel olarak denizcilik hakkında belirlediği kurullarla yetkilerini genişletmiştir.⁶¹¹ Böylece Doğu'da

⁶⁰⁶ Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, ss. 483-484.

⁶⁰⁷ Jacoby, "Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages", s. 28, 39, 41-42.

⁶⁰⁸ Cosmo, "Connecting Maritime and Continental History: The Black Sea Region at the Time of the Mongol Empire", s. 416.

⁶⁰⁹ Valeria Polonio, *L'Amministrazione Della Res Publica Genovese Fra Tre E Quattrocento-L'Archivio Antico Comune*, Nella Sede Società Ligure Di Storia Patria, Genova 1977, s. 24, nu. 56; Özcan, "Altın Orda Hanlığı Zamanında Karadeniz'in Kafkasya Sahillerinde Cenovalı Tüccarlar, Kolonileri ve Ticari Yaşam", s. 100, nu. 56.

⁶¹⁰ Serghej Karpov, "I Genovesi Nel Mar Nero: Alti Magistrati Di Caffa Di fronte Alle Accuse", *Comuni E Memoria Storica Alle Origini Del Comune Di Genova*, ed. Dino Puncuh, Nella Sede Della Società Ligure Di Storia Patria, Genova 2002, s. 584.

⁶¹¹ Polonio, *L'Amministrazione Della Res Publica Genovese Fra Tre E Quattrocento*, s. 24, nu. 56.

yapılacak olan ticarete dair gerekli düzenlemeler yapılmış ve Karadeniz’de yapılacak olan ticaretin esasları belirlenmiştir.⁶¹²

Cenevizliler ile Komnenoslar arasında geçen önemli bir kayıt tutulmuştur. 1313 yılında Trabzon Rumları Kefe’deki Cenevizlilere saldırmış ancak Sinop Emir’inin kadırgaları Komnenoslara ait gemilerin gidiş geliş seyrinin aksamasına neden olmuştur.⁶¹³ 1317-1340 yılları arasında Cenevizlilerin Trabzon ile ticarî ilişkilerinde artış yaşanmıştır. Officium Gazarie, Trabzon’a doğru yapılacak tüm seferlerin güvenliğini sağlamış, Tebriz-Sultaniye arasındaki karayolunun güvenliği için tedbirler almıştır. Ayrıca Trabzon’da deniz yoluyla, Tebriz’de kara yoluyla yapılan ticaretin ne zaman ve ne şekilde yapılacağını da belirlemiştir. Örneğin, Trabzon’a yük taşıyacak hayvanların kiralanmasını sağlamıştır.⁶¹⁴

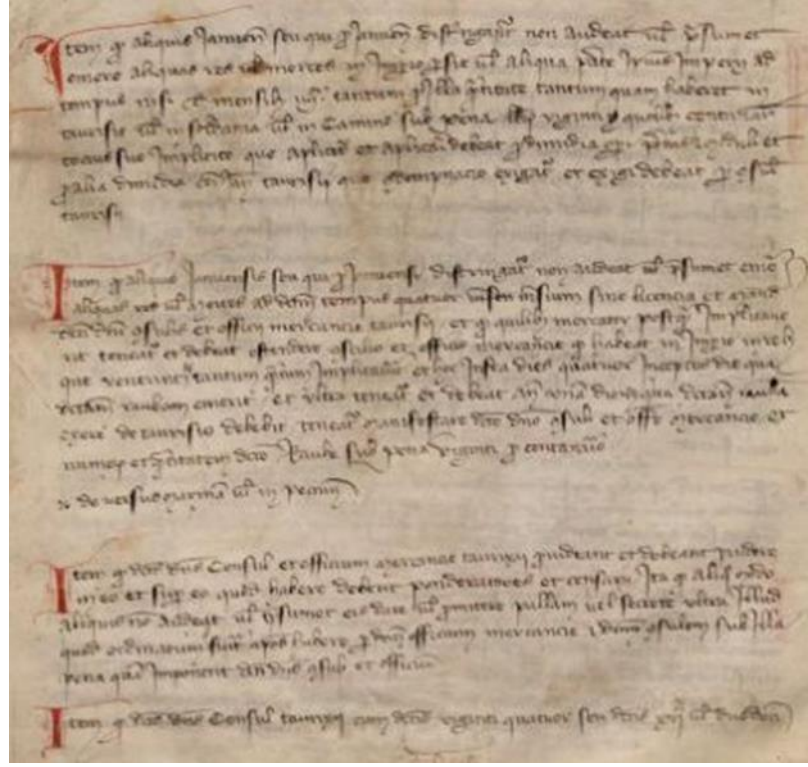
Officium Gazarie’nin Tebriz ile olan ticarî bağlantısı, 6 Eylül 1341 tarihli bir belgede kayıt altına alınmıştır. Aşağıdaki belgede Officium Gazarie’nin İran ile ticaretine ilişkin bazı kurallar anlatılmış, Trabzonlu Rumlar aracılığıyla yabancı tüccarla irtibat sağlanarak onları Tebriz ve Suğdak’a ulaştırmanın mümkün olduğu anlatılmıştır.⁶¹⁵

⁶¹² Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 444, 484.

⁶¹³ Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siécle)*, II, s. 594.

⁶¹⁴ Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 452.

⁶¹⁵ <http://www.asgenova.beniculturali.it/index.php?it/251/la-fine-del-viaggio-del-gattaio>. (11.09.2020).

Şekil 4.3.2: 6 Eylül 1341 Tarihli Bir Officium Gazarie Belgesi

Le disposizioni dell'Officium Gazarie – la magistratura che legifera e mantiene il controllo giudiziario sulla navigazione per l'Oriente e il Mar Nero, il Mediterraneo orientale e l'Atlantico – in relazione al commercio con la Persia sono molto rigide, forse in ragione del periodo di grave crisi politica che già da alcuni anni agita il khanato di Persia a causa di lotte interne. La via carovaniera che porta da Trebisonda, sulla costa sud orientale del Mar Nero, a Tabriz, in Azerbaijan, è controllata dai due magistrati genovesi che svolgono nelle rispettive città le mansioni di console e che impongono ai mercanti restrizioni e controlli altrove sconosciuti: in Persia si esercita la mercatura solo dietro licenza del console di Tabriz, e per un periodo massimo di 4 mesi; si vende e si compra nei limiti delle merci e del denaro contante che si è portato con sé, con obbligo di rendere conto dei propri affari dinanzi al locale ufficio di Mercanzia; è proibito associarsi con mercanti stranieri e addirittura viaggiare con loro, a meno che non siano greci di Trebisonda, e ospitarli nelle proprie abitazioni nelle città di Tabriz e Soldania; per evitare brogli si arriva a controllare il patrimonio degli stranieri che accompagnano i mercanti come servi e collaboratori, e che non devono possedere più di 2000 bisanti; perfino il nolo degli animali da soma è accentrato nelle mani dei consoli, attraverso tre boni homines che a Trebisonda e a Tabriz scelgono gli animali e contrattano il loro prezzo.

1270'li yıllardan itibaren, özerkliğini ilân etmiş olan Kefe haricinde Karadeniz'deki bütün koloniler konsoloslar aracılığıyla Galata'daki podesta'ya bağlanmıştır. XIV. yüzyılda ise Galata'daki podesta'nın konumu zayıflarken, Kefe konsolosunun güç kazanması dikkat çekmiştir. Bu durumun iktisadî güçle ilgili olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca XV. yüzyılın başında Kefe, Galata'dan daha fazla vergi ödemıştır. Galata, Karadeniz'deki konsolosluklardan sadece Sinop'un denetimini sağlamışken, Kefe Amasra ve Simisso konsolokluklarını denetimi altına almıştır.

1343 yılında iktisadî olarak bir hayli güç kazanan Kefe, bundan sonra Galata ve bazı istisnalar dışında Simisso, Trabzon, Amasra kolonileri Kefe'ye bağlanmıştır.⁶¹⁶ Kefe Konsolosu'nun, "Gazarie'nin Konsolosu", "Gazarie topraklarında bulunan Cenevizlilerin Konsolosu", "Tüm Karadeniz ve Gazarie İmparatorluğu'nun Konsolosu" ifadeleriyle tanımlanması isabetli bulunmuştur. Kefe Konsolosu'nun aynı zamanda malî işlerden sorumlu olan Massari'nin ataması da Cenova tarafından uygun görülmüştür.⁶¹⁷

Karadeniz'deki Ceneviz kolonilerinin kendi aralarında askerî bağlantılarının olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda birçok kişinin bir şehirden diğerine gittikleri, Kefe, Suğdak, Amasra, Simisso, Sinop gibi şehirler arasında gidiş geliş yapıldığı anlaşılmıştır. Bu durum, Kefe'nin sadece Gazarie için bir idarî merkez olmadığını, Karadeniz'deki tüm yerleşim yerleri ve ticaret istasyonları için de bir çekim merkezi olduğunu göstermiştir. Ceneviz istasyonlarının kendi aralarında olan irtibatlarından ziyade, Kefe ile kurdukları irtibat daha yoğun olmuştur. Köle ticaretinde olduğu gibi belirli malların sadece Kefe limanı üzerinden gönderilmesi zorunlu kılınmıştır. Dolayısıyla bu durum, Kefe'nin Cenevizlilerin Karadeniz'deki asıl merkezi olduğu sonucuna varılmasını sağlamıştır.⁶¹⁸ 1475 yılında ise Kefe Osmanlılar tarafından alınana kadar, Kefe Konsolosu sadece şehrin değil genel olarak Karadeniz'deki tüm Ceneviz kolonilerinin konsolosu olarak kabul edilmiştir.⁶¹⁹

Kefe, Kuzey ve Güney Karadeniz limanları arasında ticarî bağ kurmaktan başka, idarî bağlantı da sağlamıştı. Kefe ile Karadeniz Bölgesi'ndeki limanlar arasında kurulan ticarî ve idarî ilişkiye en güzel örnek olarak Simisso gösterilmiştir. Öyle ki, 1302 yılından itibaren Ceneviz Konsolosu tarafından yönetilen Simisso kolonisinin askerî ve idarî masraflarını Kefe Konsolosu karşılamıştır. Simisso ise Kefe Konsolosu'nun emirleri gereğince, iç bölgelerden temin ettiği arpa, darı, bakla ve nohut yükünü Kefe'ye göndermekle görevli olmuştur. Dolayısıyla bu durum, Simisso'nun bağımsız bir koloni olmadığını, idarî bakımdan Kefe'nin Anadolu ile ilgili işlerini yürüten bir koloni olduğu anlaşılmıştır.⁶²⁰

⁶¹⁶ Yücel Öztürk, "Altınordu imparatorluğ'undan Osmanlı imparatorluğu'na bir doğu Avrupa beşkenti Kefe", *KRIMSKOE İSTORİKESKOE OBOZRENIYE*, 1, 2019, ss. 54-55.

⁶¹⁷ Lunardi, *Le Monete Delle Colonie Genovesi*, s. 34, nu. 22.

⁶¹⁸ Khvalkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region Evolution and Transformation*, s. 117.

⁶¹⁹ Karpov, "I Genovesi Nel Mar Nero: Alti Magistrati Di Caffa Di fronte Alle Accuse", s. 584.

⁶²⁰ Yücel Öztürk, "Altınordu İmparatorluğ'undan Osmanlı İmparatorluğu'na Bir Doğu Avrupa Başkenti Kefe", *KRIMSKOE İSTORİKESKOE OBOZRENIYE*, 1, 2019, ss. 60-63.

Lâtinler Karadeniz'e girdiklerinde, beraberlerinde hem gelişmiş bir teknolojiyi hem de ticarî ve finansal açıdan edindikleri tecrübelerini getirmişlerdir. Lâtinler Karadeniz'de ticaret yapmaya başladıklarında, Rum tacirleri dışlamamışlardır. Aksine Rumlar Lâtinler ile küçük ortaklıklar kurmak suretiyle birlikte çalışmışlardır. Ayrıca Rumlar ve Ermeniler, Lâtinler vesilesiyle edindikleri bilgi ve tecrübeler sayesinde, Osmanlıların yayılma dönemi olan XVI.-XIX. yüzyıllar arasında Karadeniz Bölgesi'nin önde gelen iş adamları olmuşlardır.⁶²¹ Cenevizliler gerek yabancı devletlerde gerek kendilerine düşman devletlerde çalışmışlardır ve bu alışılmış bir duruma dönüşmüştür. Bir başka mesele ise Trabzonluların Karadeniz'deki Ceneviz ticaret merkezlerinde çalışmış olmalarıdır. Onlar memur, denizci, paralı asker olarak genellikle Kefe, Sinop, Samsun, Amasra'da çalışmışlardır. Böylece her iki taraf karşılıklı ticaret yapmak suretiyle, Lâtinlerin ticarî üstünlüklerini yok etmeye çalışmışlardır.⁶²²

Ceneviz kanunlarına göre, XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın başlarında, özel olarak dizayn edilmiş gemiler haricinde, 1 Aralık-15 Mart arasında tehlikeli dönemde Karadeniz'de gemi seferleri yasaklanmıştır. Venedik ise Nisan ayından Ekim ayına kadar olan dönemde gemilerin Karadeniz'e girmesine izin vermemiştir. Bu yasaklar XIV. yüzyılın ortalarında yeni tip gemilerin kullanılmasıyla birlikte kaldırılmıştır. Bundan sonra gemi seferlerini hava şartları, siyasî durum ve çeşitli riskler belirlemiştir.⁶²³

XIV. yüzyılda Karadeniz'de kullanılan ticaret gemilerinden biri olan gripparion türünden gemiler, bir tür askerî ve nakliyat gemisidir ve balık avlarken de kullanılmıştır. Gemilerin çoğunun Trabzon'da ve Samsun'da balık ticareti yapan Rumlara ait olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda bu gemiler Lâtinler tarafından kiralanarak kullanılmıştır. Rumların kullandıkları bu gemiler küçük tonajlı gemilerden oluşmuştur. Cenevizliler genelde Ermeniler ile birlikte çalışmışlardır ve genelde bu ortaklık, elde edilen yükün ya da gemideki malların dörtte biri olmak suretiyle hisselerle olmuştur. Samsun'daki Fransisken Manastırı'nın, 1300'lü yıllarda Trabzon'daki Fransisken Manastırı'na bağlandığı tespit edilmiştir. Çünkü burası Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi için dinî bakımdan bir merkez haline

⁶²¹ Karpov, "The Black Sea Region, Before and After the Fourth Crusade", s. 288.

⁶²² Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 481.

⁶²³ Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, ss. 207-208.

gelmiştir.⁶²⁴ XIV.-XV. yüzyıllarda Trabzon'daki Lâtin ticaret merkezi kriz dönemine girmiştir. Buna rağmen, Karadeniz'deki Lâtin piskoposlukları yüksek miktarda gelir elde etmeye devam etmiştir. Bu gelirlerin kaynağının yerli halk değil, yabancı tüccar olduğu anlaşılmıştır. Trabzon'dan başka Samsun'da 1344 yılına kadar Roma Katolik Piskoposluğu'nun olduğu tespit edilmiştir.⁶²⁵

Türkiye Selçukluları döneminde Samsun, Dârü's-Sugr/Sagr yani "sınır şehri" olarak tanımlanmıştır.⁶²⁶ Mellâh kelimesiyle Türkiye Selçukluları gemicileri tanımlamışlardır. I. Gıyaseddin Keyhüsrev İstanbul'a giderken, Canik'te kendisine ayrılmış olan gemiler ile seyahat etmiştir. Karaya inince gemilerde görevli mellâhlara hil'atler vermiştir.⁶²⁷ Tacir kelimesi ise daima sabit bir yerde ticaret yapanlar için değil, uluslar arası ticarî faaliyet yürüten şahısları nitelemek için Türkiye Selçuklularının kullandıkları bir başka kelimedir.⁶²⁸ Ayrıca Müslüman Samsun'da yaşayan Türkler, Amisos limanı vasıtasıyla denizcilikle ilgilenmişlerdir. Bu konuda Amisoslular'dan bilgi ve tecrübe edinerek, Karadeniz ticaretine dâhil olmuşlardır.⁶²⁹

Cenevizliler ile Müslüman Samsun halkı arasında ticarî işbirliği yapılmıştır. Cenevizli tacirler Müslüman Samsun tüccarından kumaş, halı, maden gibi ürünler almışlar ayrıca Samsun Limanı'na gelen Ceneviz mallarını Müslüman Samsun tüccarı aracılığıyla Anadolu'ya pazarlamışlardır.⁶³⁰

Türk tüccarın ne şekilde Karadeniz ticaretine dâhil oldukları incelendiğinde, onların genellikle Anadolu pazarlarında ve kervan yollarında ticarî faaliyet sürdürdükleri anlaşılmıştır. Uluslar arası Karadeniz ticaretine katılımları daha az olmuş, sadece ara sıra Suğdak ya da Kefe'ye gitmişlerdir. Türk tüccar genellikle Karadeniz kıyısına kadar getirdikleri mallarını Ceneviz, Venedik ya da Rum ticaret gemilerine yüklemek suretiyle, Kırım'a ya da İstanbul'a göndermiştir. Türklerin uluslar arası ticarete katılımlarının zayıf kalmasının nedeninin hem denizcilik

⁶²⁴ Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 236, 506.

⁶²⁵ Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, ss. 513-514.

⁶²⁶ Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, s. 51; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 698.

⁶²⁷ İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ie fi'l-Umuri'l-Ala'ie*, C. I, ss. 68-69; Erdoğan Merçil, *Türkiye Selçuklular'ında Meslekler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 162.

⁶²⁸ O. Turan, *Türkiye Selçuklular'ı Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 118.

⁶²⁹ Kılıç, "Bir Ortaçağ Yerleşiminin İktisadî Yapısı Üzerine Bazı Değerlendirmeler: XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Samsun", ss. 23-25.

⁶³⁰ Kılıç, "Bir Ortaçağ Yerleşiminin İktisadî Yapısı Üzerine Bazı Değerlendirmeler: XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Samsun", ss. 27-28.

tecrübelerinin az olması hem de devlet destekli bir organizasyona sahip olmamaları gösterilmiştir.⁶³¹

XII.-XIV. yüzyıllar arasında Samsun'un yakınlarındaki Fatsa iskelesi önem kazanmıştır. Fatsa iskelesini, Sivas'taki Ceneviz noterlerinin Karadeniz Bölgesi'nden Kırım'a gitmek için kullandıkları ve ayrıca burada ticarî faaliyet gerçekleştirdikleri belirlenmiştir.⁶³² Fatsa'daki nüfuzları az olduğu için burada kendilerine mahsus yerleri olmamış ve Guglielmo Mastraccio adlı kişinin evinde kalmışlardır. Ayrıca burada büyük bir koloni kurmadıkları için konsolos ya da podesta bulundurmamışlardır. Bu sebeple en yakın konsolosluk olan Amasra vasıtasıyla Kefe'deki Ceneviz Konsolosluğu'na bağlanmışlardır.⁶³³ Fatsa'da bir konsolosun varlığı tespit edilememiş olsa da, 1274 yılında Freadericus de Platealonga isimli bir noterin varlığı tespit edilmiştir.⁶³⁴

1280 yılına ait bazı noter senetlerinden Sivas'ta yapılan ticaret hakkında bilgi edinilmiştir. 15 Mayıs 1280 tarihinde Kemaleddin Funduk'unda⁶³⁵ yapılan sözleşmeden, satılan malların tacirlerin isteklerine göre Samsun ya da Sinop'ta kadırgalara yüklenmesi kararı alınmıştır. Ücretleri ise Sivas'ta ya da Tebriz'de ödenmiştir. Bu sözleşmeyi yapan tüccarın Anadolu, Karadeniz ve İran ile bağlantılarının olduğu anlaşılmıştır.⁶³⁶

15 Mayıs 1280 tarihinde Sivas'ta tutulan bir kayıttan, Nicolino isimli bir kişinin, Sinop'tan veya Samsun'dan Cenova'ya giden tacirlere ücret mukabilinde

⁶³¹ Şerafettin Turan, "Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1988, s. 158.

⁶³² Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, s.247; Yaşar Bedirhan, "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", *Turkish Studies*, 9/5, 2014, s. 376; Tuncer Baykara, "Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi", *Türkler*, C. VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 363; Kılıç, "Bir Ortaçağ Yerleşiminin İktisadî Yapısı Üzerine Bazı Değerlendirmeler: XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Samsun", s. 24.

⁶³³ G. I. Brătianu, *Recherches Sur Le Commerce Génois Dans La Mer Noire Au XIIIe Siècle*, Librarie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1929, s. 172.

⁶³⁴ *Cartolari Notarili Genovesi (1-149) Inventario*, 1/2, s. 244.

⁶³⁵ XIII. yüzyılın ortalarında Sivas'taki Cenevizlilerin sayısı bir koloni oluşturacak kadar artmıştır. İçlerinden bir bölümü kendileri için ayrılmış olan *funduk*, *fondico* diye adlandırılmış olan hanlarda kalmışlardır. Diğer bir kısmı ise dağınık bir halde şehirdeki evlerde oturmuşlardır. Bu dönemde Ceneviz tebaası iki ayrı handa kalmıştır. Bunlardan biri *Kemaleddin Hanı*'dır. Cenovalı tacirler uzun süre burada kaldıkları için, yapı onların ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiş ve küçük bir kilise yapılmıştır. Diğer han ise Arap kökenli Pauli Catalazai'nin idaresindeki handır. Bk. Ş. Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, C. I, s. 114; ayrıca *funduk* yabancı tüccar tarafından depo olarak da kullanılmıştır. Bk. Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 802.

⁶³⁶ Bratianu, *Recherches Sur Le Commerce Génois Dans La Mer Noire Au XIII Siècle*, ss. 167-168.

kadırga kiraladığı anlaşılmıştır. Vivaldo Lavaggio, Oberto Griffo ve Tommaso Alcherio gösterilen tanıklardır.⁶³⁷

... undi causa, Deo dante Januam. Quam galeam vobis promitto habere bene armatam et fornitam de naucleriis marmariis et vogeriis, et de omni sarcia et apparatu pertinenti ad galeam atque de armis et balistis ad totam vestram plenam voluntatem usque in Januam et promitto vobis me personaliter vobiscum venire in dicta galea usque Januam et non levare nec levare facere per me nec per alteram personam pro me in dicta galea nec in ea portare aliquam raubam seu mercantiam alicuius alterius persone nec aliquam alteram personam seu mercatorem usque in Januam per totum dictum viagium absque vestri littera et mandato et promitto etiam vobis levare et levare facere in dicta galea omnes illos mercatores et personas atque raubam et mercantiam quos et quas exinde volueritis et ipsas in dicta galea portate ad precium infrascriptum quem michi dare debetis pro naulo ipsius et ita tamen quod non possim nec debeam levare nec portate in dicta galea aliquem mercatorem sive personam vel raubam seu mercantiam aliquam pro minori precio nauli quem michi dare debetis, et quam galeam vobis promitto et convenio habere bene armatam et paratam ad vestram voluntatem apud Sinopi vel Xumisso et deinde ex uno ex dictis locis in que mercantia et raubam vestram in ea honerabitis recedere et ire in nostrum viaticum ad totam vestram voluntatem et totam raubam et mercantiam Vestram promitto vobis levare et honerare in dicta galea semper et quociens quod ipsam michi dabitis et dare volueritis et insuper promitto vobis ire et Vellificare cum dicta galea intrare et exire et permanere in quocumque portu et loco semper et quociens usque in Januam ad totam vestram plenariam voluntatem et non intrare in portu nec loco aliquo absque vestri licentia et mandato et etiam promitto vobis vos et servitores vestros et asnexium vestrum et servitorum vestrorum portare in dicta galea usque Januam et vos et mercantiam et raubam vestram salvare et custodire et salvare facere bona fide et sine fraude, vobis enim michi dantibus et solventibus pro naulo ipsius de qualibet rauba seu mercancia subtili duos pro centenario et de rauba seu mercancia grossa solidos viginti Januinarum per cantaria Janue. In super nos predicti mercatores promittimus et convenimus tibi dicto Nicolino raubam et mercantiam nostram honerare in dicta galea et dare et solvere tibi in pace et sine molestia aliqua duas pro centenario de tota rauba et mercancia subtili quam in dicta galea honerabimus et solidos viginti Januinarum de quolibet centenario Janue de rauba et mercancia grossa et dare et solvere tibi de quolibet aspero, denarios quindecim ianuinarum in Janua de naulo et nomine nauli predicti quod tibi debemus dare et hoc infra mensem unam proximum post quam Januam applicuerimus cum dicta galea. Acto expresim inter nos ad invicem ex pacto habitoad... quod si tu dictus Nicolinus omnia et singula supradicta nobis integraliter non observaveris quod tibi non tenemur dare [pro] naulo nisi medium per centanarium de rauba seu mercancia subtili et solidos quinquaginta ianuinarum de quolibet cantario Janue de [ra]uba seu mercancia grossa credendo nobis dictis mercatoribus si in predictis seu in aliquo predictorum contrafeceris nostro simplici verbo sine testibus et iuramento seu alia demuni probacione, predicta omnia et singula promittimus et convenimus inter nos ad invicem rata et firma habere tenere [et contra] in aliquo non ver ire, sub pena dupli dicti nauli et de quanto et quociens contrafiatur et non observaretur et obligatione bonorum nostrorum habitorum et habendorum inter nos ad invicem promissa et stipulata in qua pena incidat non observans observanti et peti et exigi possit per observantem a non observante cum omni effectum ratis manentibus supradictis. Iurans insuper ego dictus Nicolinus predicta omnia et singula integraliter attendere et observare et contra in aliquo non venire, tactis sacrosanctis Dei evangelis, plura instrumenta eiusdem tenoris exinde fieri rogaverunt. Actum in Savasto in fondaco Camaladini quo habitant Januenses in ecclesia. Testes Vivaldus Lavagius, Obertus Grifus, Thomas Alcherius, anno Dominice Nativitatis MCCLXXX, indictione VIIIa die XVa Madii circa complectorium.

⁶³⁷ Brătianu, *Recherches Sur Le Commerce Génois Dans La Mer Noire Au XIIIe Siècle*, s. 312.

10 Haziran 1289 tarihinde Kefe’de tutulan bir kayda göre, Nicolò De Mari adlı kişi 2975 asper miktarında paranın dörtte birini kendisine kâr olarak almakla birlikte, kalan parayı Samsun’a götürmüştür. Belgede Marino di Negro’nun bunu kabul ettiği ve Giacomo di Ghisulfo ve Giacomo di Ugolino isimlerinde iki kişinin de bu olaya tanıklık ettikleri yazılmıştır.⁶³⁸

In nomine Domini amen. Ego Marinus de Nigro confiteor tibi Nicolao de Mari me habuisse et recepisse a te in accomendacione asperos duosmilia novecentum septuaginta quinque implicatos in argento renunciacioni non habitorem et non receptorum asperorum et omni juri, quos portare debeo ex quo de portu Caffa exiero apud Simesso, vel quo michi Deus melius administraverit ad quartam partem lucris michi inde habendam, portare debeo habens potestatem mittendi ante me et dimittendi post me ex ipsis quam partem voluero, cum instrumento scripturis et testibus et faciendi et expendendi sicut de rebus meis et alienis quas porto mecum, cum quibus expendere debent et lucrari comuniter; in reditu vero quem Caffa fecero capitale cum tribus accomendacionis in tua potestate vel tui certi missi per me vel meum missum ponere et consignare promitto retenta in me quarta parte lucris ipsius accomendacionis. Alioquin penam dupli cum restitutione expensarum factarum elapso termine, pro dicto debito exigendo, tibi stipulanti dare promitto, rato manente pacto pro quibus attendendis et observandis universa bona mea habita et habenda tibi pignore obligo. Actum in Caffa in logia Januensium, anne dominice Nativitatis millesimo ducesimo octuagesimo nono, indicione prima, die decima Junii, inter nonam et vespas, presentibus testibus Jacobo de Guisulfo et Jacobo de Ogolini Januensibus.

Fol. 68 Vo.

Yine Kefe’de 10 Haziran 1289 tarihinde benzer bir olay daha yaşanmıştır. Bu kez Guglielmo de Oliva isimli kişi 4500 asper miktarında parayı Samsun’a götürmüş ancak bu paranın yarısını kendisine kâr olarak almış ve yine Marino di Negro bunu kabul etmiştir. Bernabò della Porta ve le dragoman Pietro buna tanıklık etmişlerdir.⁶³⁹

In nomine Domini amen. Ego Marinus de Nigro confiteor tibi Guillelmo de Oliva me habuisse et recepisse a te in accomendacione asperos quatuormilia quingentos barichatos implicatos in argento, renunciacioni non habitorem et non receptorum asperorum et omni juri, quos portare debeo ad medietatem lucris michi inde habendam in Semesso, vel quo michi Deus melius administraverit, habens potestatem mittendi ante me et dimittendi post me ex ipsis quam partem voluero, cum testibus, instrumento et scriptura publica et faciendi et expendendi comuniter, sicut de rebus meis et alienis quas mecum porto, cum quibus expendere et lucrari debent comuniter; in reditu vero Caffa quem fecero, capitale et lucrum dicte accomendacionis in tua potestate vel tui certi missi ponere et consignare promitto.

⁶³⁸ Brătianu, *Actes Des Notaires Génois De Pera Et De Caffa De La Fin Du Treizième Siècle (1281-1290)*, ss. 214-215.

⁶³⁹ Brătianu, *Actes Des Notaires Génois De Pera Et De Caffa De La Fin Du Treizième Siècle (1281-1290)*, s. 216.

Alioquin penam dupli dicte quantitatis cum restitutione expensarum factarum elapso termino, rato manente pacto, pro quibus attendendis et observandis universa bona mea habita et habenda tibi pignore obligo. Actum in Caffa, in logia Januensium, anno dominice Nativitatis millesimo ducentesimo octuagesimo nono indicione prima die decima Junii post vespervas, presentibus testibus Bernabove de porta notario et Petro torcimano pro Januensis.

Fol. 69 Vo.

Kefe’de 25 Haziran 1289 tarihinde, Dondedeo Castello, d’Ardizone’den 1260 asper almış, Samsunlu tacirlerden ise kayın biraderi için 675 asper almıştır. Andrea di Bartolommeo ve Nicolò di Tommaso bu olaya tanıklık etmişlerdir.⁶⁴⁰

In nomine Domini amen. Ego Dondeus Castellus nomine Bachermi cognati mei pro quo promitto de rato habendo confiteor tibi Ardizone de Ardizono me habuisse et recepisse a te asperos mille ducentos sexaginta barichatos bonos et expendibiles pro asperis sexcentis septuaginta quinque Soldaninis quas tu Ardizonus predictus receperas a comertzariis de Simesso ut dicimus, renunciants exceptioni non habitorum et non receptorum asperorum mille ducentorum sexaginta et omni juri, et dicto nomine promitto tibi dicto Ardizono me facere et curare ita et sic quod dictus Bachernus seu heredes ipsius imperpetuum occasione dictorum asperorum mille ducentorum sexaginta vel pro parte eorum nulla contra te seu heredes tuos facient petitionem seu requisicionem in judicio vel extra seu actio vel questio movebitur per ipsum Bachernum seu heredes ipsius seu aliquem habentem causam ab eo. Alioquin penam dupli de quanto et quotiens foret peticio seu actio moveretur tibi stipulanti dare et solvere promitto, ratis manentibus supradictis, pro quibus attendendis et observandis universa mea bona habita et habenda tibi pignori obligo. Dico et protestor ego dictus Dondeus quod illi asperi mille ducenti sexaginta sunt de accomendacione quem ipse Bochanus (sic) habet mecum Actum in Cafa, in logia Januensium, anno dominice Nativitatis milesimo ducentesimo octuagesimo nono; indicione prima, die vigesima quinta Junii inter nonam et vespervas, presentibus testibus Andrea de Bartholomeo notario et Nicola de Thoma.

Fol. 83.

2 Mayıs 1290 tarihinde Kefe tutulan bir kayıta, Simone Bragetta d’Arenzano isminde bir kişi İbrahim isminde bir Müslüman ile Sinop’tan İsmail isminde bir kişiyi, Kuban’ın ağzından balık yükleyip ardından bu balıkları Samsun’a götürmeleri için kiralamıştır. Bernabò della Porta ve Federico Panzano bu olayın tanıkları olmuşlardır.⁶⁴¹

In nomine Domini amen. Ego Dondeus Simon Brageta de Arenzano naulizo et titulo naulizacionis concedo vobis Abraino Mossolimano Ismaeli de Sinopolis quandam taridam meam nominatam Sanctus Donatus que nunc est in portu de Caffa quam promitto vobis ad presens habere paratam et furnitam omni sarcia, corredo, aqua, panatica, naucleriis, marinariis et omnibus necessariis et cum ipsa sic parata recedere de portu de Caffa, hunc usque dies quinque proxime venturas,

⁶⁴⁰ Brătianu, *Actes Des Notaires Génois De Pera Et De Caffa De La Fin Du Treizième Siècle (1281-1290)*, ss. 225-226.

⁶⁴¹ Brătianu, *Actes Des Notaires Génois De Pera Et De Caffa De La Fin Du Treizième Siècle (1281-1290)*, s. 279.

et ire a Locopa et ibidem in [dicto] loco [de] Locopa levare sive levari farece ad marinam, cum barcha et marinariis meis a milliarum novem piscium usque in decem si dicta tarida levare potest ad salvamentum salutis, tamen portatis marinariorum, et ibidem vos expectare pro dicto onere recipiendo, usque dies quindecim tunç proxime venturas, fracto Bazali et transacto dicto termine dictorum dierum quindecim, recedere de dicto loco et ire cum dicto ligno sic onusto Simisso et ibidem in dicto loco de Simisso vos sive vestrum certum nuncium expectare pro dicto onere exonerando usque dies V tunç proxime venturas, postquam dictus lignus ibidem aplicuerit et vobis aud vestro certo nuncie dare, tradere et consignare cum barcha et marinariis meis ad marinam in integrum dictum onus, vobis dantibus et solventibus pro naulo et nomine nauli asperos centum viginti quinque soldaninos pro quolibet milliaro ex dictis milliaris usque ad integram solucionem et satisfacionem illorum milliarium piscium supradictorum. Versa vice et nos predicti tal... promittimus et convenimus tibi de rato, aprobantes etc... hoc acto et dicto ex pacto expressim adhibito in presenti contractu quod idem simon teneatur et debeat levare in dicto ligno sachos sex de trapesonda plenos ex vero quod predicti voluerint sine aliquo naulo, et eo acto quod si dicti pisces predicti non potuerint invenire teneatur et debant eidem simoni per pactum dare et solvere eidem pro naulo et nomine nauli medietatem tocium nauli predicti, dictorum milliarium piscium, et idem Simon debeat defferre sive defferri in dicto ligno de dicto loco usque in Caffa totam illam raubam quam portaverit sive detulerit pro predictis, pro dicto onere habendo sine aliquo naulo, non obstantis supradictis et hoc actum et adfirmatum est inter dictas partes de voluntate earum. Actum in Caffa in logia Januensium, anno dominice Nativitatis M CC LXXXXo indicione II-a die II-a madii inter nonam et vespas, presentibus testibus Bernabove de Porta notario et Frederico Panzano.

Fol. 24 et Vo.

1290 yılına ait bir kayda göre, Kefe'den Samsun'a giden S. Donato adlı Ceneviz gemisinin, Müslüman tacirlere kiralanmış olduğu ve ayrıca Trabzon'dan mal taşıdığı belirlenmiştir.⁶⁴²

1348-1349 yıllarında gerçekleşmiş olan Ceneviz-Trabzon arasındaki savaşta, Kefe'den Trabzon'a üç Ceneviz kadirğası ve Samsun'dan bir tekne gönderilmiştir.⁶⁴³

1424-1425 yıllarında Cenevizli Domenico d'Allegro Karadeniz'de yağmacılık yapmış ve Rumlara ait gemilere saldırmıştır. Samsun'la ilgili olarak ise o, Samsun yakınlarında Venediklilere ait olan mülkleri ele geçirmiş ve elde ettiği ganimetleri Kefe'ye götürmüştür. Böylece Venediklilerin huzursuz olmalarını sağlamıştır.⁶⁴⁴

⁶⁴² Aslıhan Akışık Karakullukçu, "The Empire of Trebizond in the World-Trade System: Economy and Culture", *Trade in Byzantium Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, eds. Paul Magdalino, Nevra Necipoğlu with the Assistance of Ivana Jetvić, Koç University's Research Center for Anatolian Civilizations (Anamed), İstanbul 2016, s. 330.

⁶⁴³ Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 454.

⁶⁴⁴ Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 463.

Anadolu'nun kuzey kıyısında Cenevizliler tarafından kullanılan demirleme yerlerinden bir tanesi Simisso olmuştur.⁶⁴⁵ 1302 yılında Simisso'da bir konsolosun ve bir noterin varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca Simisso'nun Karadeniz'de Kefe ve Suğdak'tan sonra Cenevizliler tarafından güçlü bir şekilde savunulduğu anlaşılmıştır. Öyle ki 1386-1387 yıllarında Simisso'nun Ceneviz paralı askerleri tarafından korunduğu anlaşılmıştır. Ayrıca 1335 ve 1380 yıllarında "Officium Ponderis de Simisso" olarak tanımlanan gümrük vergilerinin toplanmasından sorumlu bir validen ve "Ministaria de Simisso" olarak tanımlanan esnafları ve ticarî malları denetleyen bir validen bahsedilmiştir. Ayrıca Kefe'de 1386-1387 yıllarında, Cenevizliler tarafından Simisso'dan işe alınan birkaç paralı askerinin bulunduğu tespit edilmiştir. XIV. yüzyılın sonları ile XV. yüzyılın başlarında, Simisso'yu korumakla görevli askerlerin ücretleri, Kefe bütçesinden ödenmiştir. Kefe'ye bağlı olan Simisso'nun 1374 yılında dokuz, 1381 yılında kırk, 1386 yılında kırk beş paralı asker tarafından korunduğu tespit edilmiştir. 1314 yılına ait Noter Filippo Fasceto di Rapallo'nun tuttuğu kayıtlardan, Cenevizlilerin korunaklı bir yerde yaşadıkları, Simisso'da bir kilisenin ve darü'l-acezenin bulunduğu kaydedilmiştir. Bu yıllarda Simisso'da önemli ailelerin az sayıda bulunduğu ve bununla birlikte Megollo Lercari adlı kişinin önemli bir ailenin temsilcisi olduğu belirtilmiştir. 1351 yılına gelindiğinde ise Simisso'da Cenevizlilerin nüfusunun arttığı kaydedilmiştir. Simisso kolonisinin XIV. yüzyılın sonunda Kefe konsolosuna bağlı olduğu anlaşılmıştır. 1380 yılına ait bir kayıta Simisso konsolosunun maaşından aylık 25 livre kesinti yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Sinop ve Trabzon konsoloslarının yıllık gelirleri belirlenebilmiş olmasına karşın Simisso konsolosunun yıllık geliri belirsiz kalmıştır.⁶⁴⁶ Bu arada, 1386 yılında Simisso'da asper'in en fazla 0,80 gram gümüş içerdiği kaydedilmiştir.⁶⁴⁷ Cenevizliler kurdukları ticaret merkezlerinde, kendi araçlarını da bulundurmışlardır. Onların Simisso'daki bağlantılarının sağlanmasında aracı olan bir şahsın adının Polo Moroson olduğu tespit edilmiştir.⁶⁴⁸

Cenova Devlet Arşivleri'nde yer alan Diversorum Filze belgelerinin, geç XIV. yüzyıl Karadeniz ticareti hakkında çeşitli bilgiler içerdiği tespit edilmiştir. Bu

⁶⁴⁵ Balard, *Gênes Et La Mer Genova E Il Mare*, s. 26.

⁶⁴⁶ Ayrıca Sinop konsolosunun 1402 yılına ait yıllık geliri 400 hyperpères iken, Trabzon konsolosunun 1449 yılına ait yıllık geliri 45 sommi olarak kaydedilmiştir. Bk. Balard, *La Romanie Génoise (XIIIe-Debut Du XVe Siècle)*, I, ss. 132-133, 250, 360, 395, 444,479.

⁶⁴⁷ Balard, *La Romanie Génoise (XIIIe-Debut Du XVe Siècle)*, II, s. 668.

⁶⁴⁸ Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, s. 23, nu. 1.

belgeler, Karadeniz'deki Ceneviz yerleşimlerinin Doğu Roma ve Trabzon Rum Devleti ile ilişkileri hakkında bilgiler içermektedir. Bu belgeler Karadeniz Havzası'ndaki pek çok Ceneviz kolonisine değinmiştir. Ancak Simisso sadece dört adet belgede zikredilmişken, Karadeniz sahilinde yer alan ancak daha küçük bir liman olan Fatsa sadece bir adet belgede zikredilmiştir. Karpov'un bu belgeler hakkında bilgi verdiği makalesine göre, Simisso'da yedi yıl yaşamış olan Lorenzo di Camporotondo isimli Ceneviz vatandaşı, şehrin kalesi yandığında ve şehir Türkler tarafından ele geçirildiğinde bütün servetini kaybederek fakir bir şekilde Cenova'ya geri dönmüştür. Cenevizliler, Türklerle savaşmaktan kaçınmışlardır. Buna örnek olarak verilen bir kayda göre, 1423 yılında Samsun'da ölen bir Cenevizli tacirin mallarına Samsun Subaşı tarafından el konmuştur. Bu durum karşısında Ceneviz yönetimi ise Subaşı'ya karşılık vermek yerine, meydana gelen zararı tacirin vârislerine ödemek suretiyle gidermeyi uygun görmüştür.⁶⁴⁹

Galata'da kurulmuş olan Ceneviz kolonisinin etnik bakımından zengin olduğu ancak buna rağmen Lâtinlerin çoğunlukta oldukları tespit edilmiştir. XIV. yüzyılın sonunda Galata'da, Cosmas de Gibclet isimli şahsın ve Suriyeli bir Müslüman olan İbrahim Mansur adlı iki sürgünün varlıkları tespit edilmiş ve bunlardan başka Girit Yunanlıları, Kıbrıs'tan, Rodos'tan, Simisso'dan, Cembalo'dan ve Kefe'den gelen Rumlar ve aralarında bir Çerkes ve bir Rus'un varlığı kaydedilmekle birlikte Bulgarların da Galata'da var oldukları belirtilmiştir. Ayrıca Karadeniz'deki önemli bir Ceneviz kolonisi olan Galata ile Simisso arasındaki ilişkilerin çok seyrek olduğu anlaşılmıştır. Öyle ki, Simisso'dan sadece Massaria de Pera hesapları söz konusu olduğunda bahsedilmiş ve buna örnek olarak, Simisso'ya mektup getiren habercilerin masraflarının karşılanması hakkında Simisso'dan bahsedilmesi gösterilmiştir.⁶⁵⁰

XIV. yüzyılın sonlarına ait bir kayıttan, Andriolo Verna di Voltri isimli kişinin yaşadığı dinî bir problem kaydedilmiştir. Andriolo Verna di Voltri, Mısır ziyareti esnasında aforoz olayına maruz kalmış ancak yanında Trabzon ve Samsun'dan olmak üzere iki halı getirdiği için aforoz edilmekten kurtulduğu tespit edilmiştir.⁶⁵¹

⁶⁴⁹ Karpov, "New Documents on the Relations between the Latins and the Local Populations in the Black Sea Area (1392-1462)", ss. 34-35, 39.

⁶⁵⁰ Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siécle)*, I, s. 134, 288.

⁶⁵¹ Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siécle)*, I, s. 351.

1360-1361 yıllarında Kilia'da Kefe'den, Giresun'dan ve Simisso'dan gelenlerin de olduğu tespit edilmiştir.⁶⁵² Başka bir kayda göre Sakız Adası sakinlerinin arasında Simisso'dan 19 kişi, Trabzon'dan 14 kişi, Sinop'tan 7 kişi olduğu tespit edilmiştir.⁶⁵³

XV. yüzyıl başlarında Anadoludaki siyasi vaziyet Karadeniz Bölgesindeki ticareti olumsuz yönde etkilemiş gözükmektedir. 1400 yılında Samsun ve Sinop'un da dâhil olduğu Karadeniz limanlarına giden Koresis isimli bir tacirin bu dönemde zarara uğradığı tespit edilmiştir.⁶⁵⁴

1423 yılında Samsun'dan Nichita isimli bir Rum Cembalo socius'u olarak hizmet etmiş ayrıca Türk kökenli ve muhtemelen Rum Ortodoks topluluğu Chilichibi Cimichus'a mensup olan birisi, Piergiovanni Manier ve Galata'da socius additus olan Isgropolos yerine seçilmiştir.⁶⁵⁵

Domenico de Alegro, Trabzon filosunun amirali olarak görev yapmıştır. O, 1425 yılında Samsun'a giden ve Venedik kargosu taşıyan bir gemiyi ele geçirmiştir. Gemi Kefe'ye çekilmiş ve mallar boşaltılmıştır. Kısa süre sonra Venedik, Domenico de Alegro tarafından yönetilen ve Samsun'a misilleme bahanesiyle bir Rum gemisine el konulması karşısında Cenova'ya şikâyetle bulunmuştur. Venedik, ya Venedik kargosunun iade edilmesini ya da Domenico de Alegro veya garantörlerinin yüklerin değerince ödeme yapılmasını talep etmiştir. Bir başka benzer olaya göre Amasra'da bir Venedikli, Samsun ile savaş bahanesiyle yüz cantari kurşun çalmıştır. Sonuçta Ceneviz, Amasra Konsolosu'na ya kargoyu iade etmesini ya da kargo bedelini ödemesini emretmiştir.⁶⁵⁶

XIV. yüzyılda Simisso'da yapılan bir kontrattan, Michael of Negroponte adında kişinin, kendisine geri ödenmek koşuluyla bir kontrat yaptığı tespit edilmiştir.⁶⁵⁷

⁶⁵² Balard, *Gênes et la mer Genova e il mare*, ss. 336-337.

⁶⁵³ Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siècle)*, II, s. 881, nu. 34.

⁶⁵⁴ Angeliki E. Laiou ve Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System; Thirteenth-Fifteenth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, 34, 1980-1981, s. 200.

⁶⁵⁵ Khvalkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region Evolution and Transformation*, s. 159.

⁶⁵⁶ Padraic Rohan, *The Genoese Levantine Colonies at the Birth of Ottoman Imperial Power: A Framework For Inquiry*, Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 37.

⁶⁵⁷ Laiou ve Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System; Thirteenth-Fifteenth Centuries", s. 191.

4.3.1. Köle Ticareti

XII. yüzyılda Karadeniz'den İstanbul'a köle sevkıyatı yapılmıştır. Ancak o dönemde Lâtin tüccarın köleleri İstanbul üzerinden Batı'ya ihraç ettiklerine dair kanıt bulunamamıştır. 1223 yılında ise Rus isimli bir kadının İstanbul'dan Venedik'e gönderilmesi, Lâtin köle ticaretinde doğrudan Karadeniz'le ilgili yeni bir aşamaya geçildiğinin işareti kabul olarak değerlendirilmiştir. 1240 yılı civarlarında Moğollar Karadeniz'e ulaştıklarında, bölgeden köle ihracatını teşvik etmişlerdi. Buna karşın 1246 yılında Papa IV. Innocent, İstanbul'dan Kudüs'te Müslümanlara satılmak üzere çok sayıda Hıristiyan köle naklettikleri için Pisa, Ceneviz ve Venedik tacirlerini kınamıştır.⁶⁵⁸

1261 yılında yapılan Nymfeo Antlaşması'nın sonuçlarında bir tanesi, Karadeniz'de Cenevizlilerin yaptıkları köle ticaretinin artması ve Karadeniz'de önemli bir merkez kurulması olmuştur.⁶⁵⁹ Hatta İmparator VIII. Michael ile Sultan Kalavun arasında 1281 yılında imzalanan antlaşmaya göre, köle taşıyan bir gemi her yıl Boğaz'dan geçerken ücretsiz geçiş hakkı kazanmıştı.⁶⁶⁰

1337 yılında iki Memlük elçisi köle satın almak için ulaşım masrafını ödeyerek Simisso üzerinden Altın Ordu'ya gitmişlerdir. Kefe'deki Saint Anthony Ofisi'nin, köle ve çeşitli türden tekstil ürünlerini ihraç eden Müslüman tacirleri ve gemileri vergilendirdiği tespit edilmiştir. Adı geçen ofisin, 1410-1411 yıllarında üç yüz on köle Galata'ya gönderilmişken, bin seksen kölenin Karadeniz'in güney kıyılarına özellikle Sinop ve Simisso'ya ihraç edildiğine dair rapor hazırladığı ortaya çıkarılmıştır. 1441-1442 yıllarında ise köle sayısında azalma olmakla birlikte, çoğunluğun yine Güney Karadeniz limanlarına ulaştırıldığı anlaşılmıştır. Yani yirmi iki köle Galata'ya gönderilmişken, altı yüz yirmi altı kölenin gönderildiği şehirler arasında Samsun, Sinop, Amasra da yer almıştır. Ayrıca söz konusu köleler Müslüman oldukları için Müslümanlara ait ticaret gemileri tarafından Müslüman limanlarına ihraç edilmeleri de tamamen yasal olarak kabul edilmiştir. Ancak istisnaî

⁶⁵⁸ Jacoby, "Byzantium, the Italian Maritime Powers, and the Black Sea Before 1204", ss. 690-691.

⁶⁵⁹ Vito Vitale, *Vita E Commercio Nei Notai Genovesi Dei Secoli XII e XIII Parte Prima: La Vita Civile*, Nella Sede Della Società Ligure Di Storia Patria, Genova, 1949, s. 68.

⁶⁶⁰ David Jacoby, "The Economic Function of the Crusader States of the Levant: a New Approach", *Relazioni Economiche Tra Europa E Mondo Islamico Secc. XIII-XVIII*, ed. Simonetta Cavaciocchi, Le Monnier, Firenze 2007, s. 181.

bir durum da söz konusu olmuştur: 1410 yılında Rus köleleri taşıyan bir geminin, Galata'dan Kefe aracılığıyla Simisso'ya ulaşması buna örnek teşkil etmiştir.⁶⁶¹

1380'li yıllarda Akdeniz'de Kıbrıs'tan İspanya'ya kadar olan bölgedeki köle nüfusu çoğunlukla Çerkezler, Gürcüler, Ermeniler, Tatarlar, Bulgarlar ve Karadeniz'den Lâtin köle gemileriyle taşınan diğer halklardan oluşmuştur.⁶⁶²

1411 yılı Temmuz ayında yapılan bir köle ticaretinde Simisso'nun da yer aldığı kaydedilmiş ancak bu ticaretin Simisso ile hangi şehir arasında yapıldığı belirtilmemiştir. Bununla birlikte beş kölenin sevkıyatının yapıldığı kayıt altına alınmıştır. Benedictus de Savignono adlı kişi Kasım 1411'de Sinop, Bursa-Simisso arasında yedi köle taşımıştır. Aynı kişi Ocak 1442'de ise Sinop, Edirne-Samsun arasında on köle taşımıştır. Tutulan diğer bazı kayıtlar da köle ticareti hakkında bilgi vermiştir. Buna göre Samsun'dan Romanus isiminde bir Rum'un 7 Haziran 1421 tarihinde on altı köle ve 14 Temmuz 1424 tarihinde otuz iki köle; Acmet'in 1441 yılı Temmuz ayında on üç köle ve 1446 yılı Ağustos ayında yirmi dört köle; Macmet'in ise üç kez olmak üzere 10 Temmuz 1441, 3 Ekim 1441 ve 13 Haziran 1446 tarihlerinde köle taşıdıkları tespit edilmiştir.⁶⁶³ Ancak bu faaliyetlerin Samsun'dan nereye yapıldığı belirtilmemiştir.

Rum tacirlerin çok aktif oldukları bir alan vardır ki bu köle ticaretidir. Bu durum, Kefe'de Saint Antonius'un memurlarının tuttıkları hesaplar sayesinde öğrenilebilmiştir. 1422-1457 yılları arasında köle ticaretiyle uğraşan yüz yirmi iki tacirin listesi hazırlanmıştır. Bunlar arasında yirmi iki Rum -yani tüccarın yüzde on sekizinin- olduğu ve sadece Kırım'dan değil Trabzon, Sinop, Amasra ve Samsun'dan geldikleri belirlenmiştir.⁶⁶⁴

1428-1434 yılları arasında ise Saint Anthony Ofisi, Kafkaslar ve Anadolu arasındaki köle sevkıyatını geçici olarak yasaklamıştır. Bu yasağın getirildiğini bilmeyen Galata'dan Battista Matteo isimli şahıs, Batum'dan Samsun'a yirmi köle

⁶⁶¹ Hannah Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, Columbia University, New York 2014, ss. 210-211.

⁶⁶² David Brion Davis, "Looking at Slavery from Broader Perspectives", *The American Historical Review*, 105/2, 2000, s. 460.

⁶⁶³ Stello, *Grenzerfahrung-Interaktion und Kooperation im Spätmittelalterlichen Schwarzmeerraum*, ss. 195-197.

⁶⁶⁴ Michel Balard, "The Greeks of Crimea under Genoese Rule in the XIVth and XVth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, 49, 1995, s. 29.

taşımıştır ve kendisine kesilen para cezasına karşılık dilekçe yazmıştır.⁶⁶⁵ Bundan başka Saint Anthony Ofisi, başka önemli kayıtlar da tutmuştur. 1446 yılından önce, köle vergisi gemi kaptanı tarafından ödenirken, 1446 yılından sonra bu vergi, köle sahibi –ki ihracatçı tacir olduğu tahmin edilmiştir- tarafından ödenmiştir. 1410-1411 yıllarında Saint Anthony Ofisi, kırk sekiz gemi kaptanından köle vergisi toplamıştır. Bu kaptanlardan, on altısı Sinop’tan olmak üzere, Simisso, Amasra ve diğer güney limanlarından toplam yirmi üçünün Rum, on yedisinin Cenevizli ve altısının Sinop’tan olmak üzere toplamda sekizinin Müslüman oldukları tespit edilmiştir. 1441-1442 yıllarına ait bir listede ise otuz dört gemi kaptanı listelenmiştir. Bunlardan yedisi güney sahilinden olmak üzere on bir Rum, sekiz Cenevizli ve altısı güney sahilinden olmak üzere on üçünün Müslüman oldukları anlaşılmıştır. 1446-1460 yılları arasında ise beşi Rum, ikisi Cenevizli ve yedisi güney sahilinden on üç Müslüman olmak üzere yirmi kaptan tespit edilmiştir. Tüm bu veriler, Müslüman Türklerin XV. yüzyıl boyunca, Kuzey Karadeniz’den Güney Karadeniz’e doğru yapılan köle taşımacılığında Rum ve Cenevizlilere önemli bir rakip olduklarını düşündürmüştür. 1446-1460 yıllarına dair kayıtlardan, köle ticareti yapan Müslüman tüccarın çoğunluğu teşkil ettikleri anlaşılmıştır. Zira yüz tüccarın seksen dokuzu Müslümanlardan oluşmuş-ki bunların yirmi üçü Samsun’dan, altısı Sinop ve Kastamonu’dandır- sadece sekizinin Cenevizli olduğu görülmüştür. Osmanlıların 1475 yılında Kefe’yi fethetmelerinin ardından, kuzey-güney köle ticaretinde Türklerin varlığı ve etkinliği görülmeye devam etmiştir.⁶⁶⁶

Samsun’da Costanda isminde bir tacir, Ağustos 1441’de Sinop, Samsun-Galata arasında üç; Mayıs 1442’de Sinop-Samsun arasında yirmi sekiz köle taşımıştır. Yine Samsun’dan Agicosma isimli bir tacir, Ağustos 1446’da Samsun ile hangi şehir olduğu tespit edilememiş bir yere dört köle taşımıştır.⁶⁶⁷

13 Haziran 1446 tarihinde Müslümanlar arasından önde gelen kimselerin beraberlerinde Romanya’dan getirdikleri düşünülen bir erkek ve bir kadın köleyi Samsun’a getirmişler ve Samsunlu Macmet 140 asper para karşılığında bu iki Slav köleyi satın almıştır. Archivio Di Stato Di Genova’da bulunan belgeden edinilen bu bilginin metni şöyledir: “Capsia venerandi officii monete gubernata per Franciscum

⁶⁶⁵ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 211.

⁶⁶⁶ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, ss. 211-212.

⁶⁶⁷ Stello, *Grenzerfahrung-Interaktion und Kooperation im Spätmittelalterlichen Schwarzmeerraum*, s. 197.

Iustinianum debet nobis [...] Item die ea [13. Juni 1446] pro introitu capitum sarracenorum et sunt pro capitibus duobus sclavorum et sclavarum expeditis super galeacia patronizata per Macmet de Simisso itura in dictum locum de CXXXX asp. CCCCXII”.⁶⁶⁸

Karadeniz ticareti daha ziyâde kuzey-güney doğrultusunda gelişmiştir. Anadolu’ya ait Karadeniz sahilindeki tüm limanlarda yani Trabzon, Amasra, Samsun ve Sinop’ta köle ticareti yapılmıştır. Tatar ya da Çerkez köleler Memlûklere taşınırken hem deniz hem de kara yolu kullanılmıştır. Öncelikle köle ticaretinin asıl merkezi olan Kefe’den Sinop’a, daha sonra ise Sinop’tan Antalya’ya gitmek suretiyle, Anadolu’nun içinden geçilmiştir. Boğazlar’dan geçmek yerine bu yolun kullanılmasından maksat ise Memlûkler ile mücadele hâlinde olan Osmanlılar tarafından Boğazlar’da herhangi bir engelle karşılaşılmak istenmemesi olmuştur.⁶⁶⁹

1330’lu yıllarda Memlûk tacirlerinin Amasra, Sinop ve Samsun’dan Halep ve Memlûk saltanatının diğer kuzey şehirlerine karayoluyla köle taşıdıkları tespit edilmiştir. Bu rotanın Memlûk-İlhanlı barışından sonra XIV. yüzyılın ortalarından itibaren aktif olduğu anlaşılmıştır ve sadece Kafkasya’dan değil Karadeniz’in her yerinden köle ihraç etmek için kullanılmıştır.⁶⁷⁰

1300-1408 yılları arasında Ceneviz pazarlarında Türk kölelerin oranının yüzde 2,4 olduğu belirlenmiştir.⁶⁷¹ 1410-1411 yılları Kefe Massaria’sı kayıtlarına göre, Kırım’dan Sinop, Samsun ve Bursa’ya Cenevizliler tarafından köle getirilmiştir. Bu kölelerin Osmanlılar tarafından satın alındığı tahmin edilmiştir. Yine aynı dönemde Kefe’den Güney Karadeniz sahillerine bin seksen köle getirildiği tespit edilmiştir.⁶⁷²

Mısırlıların Memlûk dedikleri erkek ve kız çocuklar, Karadeniz’in kuzeyindeki kıyılardan Mısır’a getirilmişlerdir.⁶⁷³ Kefe’de yapılan köle ticareti uluslar arası boyutlara ulaşmıştır yani dünyanın her noktasına kadın ve erkek köleler satılmıştır.

⁶⁶⁸ Stello, *Grenzerfahrung-Interaktion und Kooperation im Spätmittelalterlichen Schwarzmeerraum*, s. 164.

⁶⁶⁹ Balard, *Gênes Et La Mer Genova E İl Mare*, ss. 414-415.

⁶⁷⁰ Barker, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, s. 357, 414-415.

⁶⁷¹ Kılıç, “Bir Ortaçağ Yerleşiminin İktisadî Yapısı Üzerine Bazı Değerlendirmeler: XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Samsun”, s. 28.

⁶⁷² Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, s.42.

⁶⁷³ Marino Sanudo Torsello, *The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross-Liber Secrotorum Fidelium Crucis-*, trans. Peter Lock, Ashgate, Farnham 2011, s. 80.

Mısır Sultanı buradaki temsilcilikleri aracılığıyla köle satın almıştır. Memlûk diye adlandırılan bu köleler Kahire'ye gönderilmişlerdir.⁶⁷⁴

Kıpçaklar da köle olarak satın alınmışlardır. Memlûkler tarafından satın alınan Kıpçaklar asker yapılmışlardır. Daha sonradan içlerinden bazıları hükümdar bile olabilmıştır. Kıpçakları köle olarak satın alanlar ya Karadeniz sahilinde karaya çıkararak ya da Boğazlar'ı kullanarak ülkelerine geri dönmüşlerdir.⁶⁷⁵ Kıpçaklarla birlikte Çerkez, Rus, Macar, As ve Ermeniler de sayıca fazla yer almıştır.⁶⁷⁶ İslâm devletleri için Rus köleler de değerli olmakla beraber Kıpçak çocukları en önemli grubu oluşturmuştur. Köleler Kırım sahillerinde satın alınarak Sinop ve Samsun limanlarına çıkarılmış ve ardından Sivas ve Halep pazarlarında satılmışlardır.⁶⁷⁷

Baş vergisinin tahsil edildiği oranın, vergilendirilecek kişinin kökenine bağlı olarak değişkenlik gösterdiği belirlenmiştir. 1441 yılında Bursa'dan, Edirne'den, Samsun'dan ve Osmanlı vatandaşlarından 62 asper alınmıştır. 1454 yılından itibaren Cenevizliler ve diğer Lâtin unsurlar ticaret dünyasından kaybolmaya başlamışlardır. Onların yerine ise Türkler geçmişlerdir. Ancak bu dönemde köle sayısında azalma olduğu tespit edilmiştir.⁶⁷⁸

4.3.2. Tahıl Ticareti

1169-1192 yılları arasında Cenevizli tacirler Doğu Roma vilâyetlerinde özellikle tahıl ticareti yaparlarken, Venedikli tacirlere göre dezavantajlı bir durum içinde kalmışlardır. Zira Venedik tüccarı burada ticaret yaparken vergiden tamamen muaf tutulmuş ancak Cenevizliler ise kommerkion ticaret vergisini yüzde on oranında ödemek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla bu ağır vergilendirme Cenevizlilerin 1192 yılına kadar başlıca tahıl satış noktaları olan limanlar da olmak üzere, Doğu Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki vilâyetlerine yerleşmelerini engellemiştir. Bu yüzden Ceneviz tüccarı yerel araçılara bağımlı kalmışken, buna karşılık Venedik ve Pisa muhtemelen bizzat üreticilerden ve büyük toprak sahiplerinden tahıl satın almışlardır. Sonuçta Cenevizlilerin içinde buldukları şartlar, onları Venediklilerden daha farklı tedarik kaynaklarına başvurmaya mecbur

⁶⁷⁴ Pero Tafur, *Travels and Adventures 1435-1439*, çev. Malcolm Letts, Gorgias Press, New Jersey 2007, s. 133.

⁶⁷⁵ Georges Pachymérés, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 41.

⁶⁷⁶ el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, s. 120.

⁶⁷⁷ O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 519.

⁶⁷⁸ Balard, *Gênes Et La Mer Genova E İl Mare*, s. 181, 415.

bırakmıştır. Bu kaynak ise Cenevizlilerin daha ucuza tahıl alabilecekleri Karadeniz olarak belirlenmiştir.⁶⁷⁹ Cenevizliler Kefe'ye yerleştikten sonra ise tahıl ticaretinde gelişmeler yaşanmıştır. Tahıl Batı'ya, Trabzon ve İstanbul'a gönderilmiştir.⁶⁸⁰ XIV. yüzyılda Ceneviz ile Venedik arasındaki askerî çatışmaların sebebi, Karadeniz'deki tahıl satış noktalarına erişim kaynaklı olmuştur.⁶⁸¹

1289-1290 yıllarına ait olan Lamberto di Sambuceto adlı noterin kayıtlarına göre, 6000 modii buğday, darı, arpa Kefe'den Trabzon'a; 410 modii Giresun'a; 175 modii civarında ise Simisso'ya; 162,4 modii ise diğer Karadeniz şehirlerine ihraç edilmiştir.⁶⁸²

Théodore Chivigo isimli şahıs, 1381 yılında Kefe'deki buğdayın Simisso'ya taşınması için Ceneviz makamlarına hizmet etmiştir. 1381 yılında Kefe konsolosu Simisso'ya şarap ve tahıl göndererek Ceneviz garnizonunun ihtiyaçlarını karşılamıştır. Altı yıl sonra ise bunun tam tersine olarak, Kefe'den gelen sipariş üzerine Simisso, Kefe'ye Bernabò Fieschi adlı kişi tarafından satın alınan tahıl, arpa, darı, fasulye ve nohut sevkıyatı yapmıştır. 1386 yılında ise Trabzonlu bir Rumun, Simisso'dan Kefe'ye tahıl ve darı getirdiği kayıtlara geçmiştir.⁶⁸³

Selçuklu Türkleri açısından hububat, zirai ürünler arasında daha önemli bir konuma sahip olmuştur. Bunun nedeni, hububatın yerli halkın temel tüketim maddesi olmasından başka, aynı zamanda ihracatının da yapılmış olmasından kaynaklanmıştır. Batı ülkeleri vatandaşlarının hububat gereksinimlerini Anadolu'dan başka Rusya ve Romanya'dan temin etmişlerdir. Bu mecburiyet, hububat ticaretinin siyasî ilişkilerde belirleyici olmasına da neden olmuştur. Ülkeler arası siyasî vaziyete göre Selçuklular tarafından hububat satışı yasaklanabilmiş veya özel izne tâbi tutulabilmiştir.⁶⁸⁴

XIV. yüzyılda hububatın Anadolu'dan ihraç edildiği önemli limanlardan biri Samsun limanıdır. Bu önemin bir göstergesi olarak şu tespit yapılmıştır. Doğu Roma İmparatoru: “Eğer hububat Aminsos üzerinden gelmezse... Kersonlular yaşamlarını

⁶⁷⁹ Jacoby, “Byzantium, the Italian Maritime Powers, and the Black Sea Before 1204”, ss. 696-697.

⁶⁸⁰ Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siècle)*, II, s. 759.

⁶⁸¹ Jacoby, “Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages”, P. 29.

⁶⁸² Khvalkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region Evolution and Transformation*, s. 340.

⁶⁸³ Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siècle)*, I, ss. 133-134, 337-338.

⁶⁸⁴ Ş. Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, C. I, s. 97.

sürdüremezler” demiştir.⁶⁸⁵ Bununla birlikte, XIV. yüzyılın sonlarına doğru, Anadolu’da buğday kıtlığı yaşanmıştır. Bunun nedenleri ise önce Timur’un Anadolu’yu istilâ etmesi daha sonra Osmanlıların Anadolu’da yeni bir siyasî yapı kurmaları buğday fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda Cenevizliler ve Venedikliler buğday ihtiyaçlarını Kefe başta olmak üzere başka yerlerden karşılamak zorunda kalmışlardır.⁶⁸⁶

1437 yılında Antonio de Negroponte, Samsun’da 85 Samsun akçesinden 26 moza tahıl satın almıştır. 19 Samsun akçesi 1 hiperpiron⁶⁸⁷ ettiği için, bu rakamın 116,3 hiperpiraya denk geldiği anlaşılmıştır.⁶⁸⁸

4.3.3. Diğer Ticarî Ürünler

Karadeniz Bölgesi’ndeki limanlar, Batı’dan ithal edilen ticarî emtiaların Anadolu’ya ulaştırılmalarında önemli noktalar olmuştur. Bu ithal ürünler arasında kumaş, ibrişim, cam eşya ve kâğıt önemli yer tutmuştur. Cenevizli tacirler, kendi yönetimlerinde olan Simisso ve Amasra limanlarını kullanmışlardır.⁶⁸⁹

Batılı tacirlerin Türkiye’de yaptıkları ticaretin bir yönü de, Batı’dan gelen malların Karadeniz Bölgesi’nin limanları arasında yapılan ticaretidir. 1437 yılında Samsun’da aldıkları malları Trabzon’a götürüp satmışlardır.⁶⁹⁰

Batılı tüccarın İstanbul, Karadeniz Bölgesi ve daha ötesine sunduğu takas ürünleri genellikle Ege’deki eski Doğu Roma topraklarından Akdeniz Bölgesi’ne kadar uzanan coğrafyadan edindikleri peynir, zeytinyağı, kuru meyve ve şarap gibi gıda maddelerinden oluşmuştur.⁶⁹¹

Önemli bir gelir kaynağı olan deri ticaretinde Kefe ana ihracatçı konumundadır ve özellikle Romanya derileri bu ticarete ön plâna çıkmıştır. Deriler 1289-1290 yıllarında Ermeniler, Lâtinler ve başka unsurlar tarafından Pietro di Bobbio, Oddino Bancheta di Ceva, Sorleone Saivago gibi uzman tüccarlara satılmıştır ve bu ticaret

⁶⁸⁵ Bryer and Winfield, *The Byzantine Monuments and The Topography of the Pontos*, C. I, s. 93.

⁶⁸⁶ Laiou ve Thomadakis, “The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System; Thirteenth-Fifteenth Centuries”, s. 184.

⁶⁸⁷ Doğu Roma’nın 1092’den XIV. yüzyılın ortalarına kadar bastığı altın madenî paradır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Roma’nın gümüş madenî parası olarak kullanılmıştır. Bk. Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 802.

⁶⁸⁸ Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, s. 65.

⁶⁸⁹ Ş. Turan, “Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri”, ss. 157-158.

⁶⁹⁰ Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, s. 24.

⁶⁹¹ Jacoby, “Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages”, s. 25.

Tana'dan Trabzon, Simisso, İstanbul ve Cenova'ya kadar uzanmıştır. Romanya derileri 1272'den itibaren Ceneviz pazarlarında satışa sunulmuştur ve bu durum XIV. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Derinin Ceneviz pazarlarındaki egemenliği uzun yıllar devam etse de XIII. yüzyılda değeri yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. Zira Ceneviz pazarlarına giren balmumu ile rekabet etmek zorunda kalmıştır.⁶⁹²

1317 yılında Samsun'da yapılan ticarete dair bazı kayıtlar tespit edilmiştir. Bunlar şu şekildedir: Anadolu'da at ve büyükbaş hayvan postları ihraç edilmiştir. Antonio da Negroponte, Samsun'da 714 akçe (37,57 hiperpira) değerinde satın aldığı ve sonradan Trabzon'da parçasını 65 ve 75 akçeden olmak üzere, otuz üç parça tabakalanmış öküz derisini satarak, 1078 akçe (42,7 hiperpira) kazanmıştır. Başka bir alışverişte ise, 445 akçe (23 hiperpira 10 karati) değerinde yirmi altı sansar kürkü ve dört tabakalanmış funie Samsun'da satın alınmıştır. Adının Antonio da Negroponte olduğu belirlenen tacir, Samsun'da onluk demet başına 22 akçeden (1,15 hiperpira) üç yüz dört dexena kıl satın almıştır. Toplamda ise 680 akçe (35,78 hiperpira) tutarında para ödemiştir. Satın aldığı bu ticarî ürünleri ise Trabzon'da 2038 (50,95 hiperpira) Trabzon akçesine satmıştır. Trabzon'da yaptığı satış işlemi Samsun'dakinden yaklaşık olarak yüzde kırk iki daha pahalı olmuştur. Ticarî ürünlerden biri olan balmumunun fiyatları hakkında detaylı bilgi bulunamamıştır. Bununla birlikte Venedikli tacir Giacomo Badoer'in kayıtları, 1437 yılına ait fiyatlar hakkında bilgi edinilmesini sağlamıştır. 1430'lara ait bir kayda göre Samsun'dan Ramadan (Ramazan), Ali Basa (Paşa), Chazi Rastan (Kadı), Choza Ise (Hoca İsa) ve Mustafa adlarında 5 kişinin balmumu sattıkları tespit edilmiştir. Bu kişilerden Samsunlu Ramadan 1437 yılında brüt 10 kantar, 57 rotoli ağırlığında balmumu satmıştır. Halat ve çuvalların darası 34 rotoli, kantar başına ise 4,5 rotoli yani toplam 45 rotoli gelmiştir. Sonuçta satılan balmumunun net ağırlığının 19 kantar 78 rotoli olduğu anlaşılmıştır. Kantar başına ise 22,5 hiperpira fiyat biçilmiştir.⁶⁹³

Cenevizliler tarım, balıkçılık ve ormancılık ürünleriyle ilgilenmişlerdir. Karadeniz kıyıları, Anadolu, İstanbul ve Balkan Yarımadası'ndaki ticarete aracı olmuşlardır.⁶⁹⁴ Kuban'ın denizle birleştiği yerden Trabzon ve Samsun'a balık gönderilmiştir. Hangi cins balıkların ticaretinin yapıldığı tespit edilemese de bunların

⁶⁹² Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siècle)*, II, s. 737.

⁶⁹³ Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, s. 24, 32-34.

⁶⁹⁴ Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siècle)*, II, s. 893.

tatlı su balığı olabilecekleri düşünülmüştür.⁶⁹⁵ Cenevizliler Karadeniz'in kuzeyinde balıkçılık ile de meşgul olmuşlardır. XIII. yüzyılda Azak Denizi'nde kurulan bir balık pazarından 9000 ila 65000 pound değerinde 3 ila 20 ton miktarında balık, Simisso'nun da bulunduğu çeşitli limanlara -bunlar Kefe, Trabzon, İstanbul, İzmir'dir- götürülmek üzere gemilere yüklenmiştir.⁶⁹⁶ Tuzun ise özellikle Trabzon olmak üzere Karadeniz'in güney bölgelerine taşındığı belirtilmiştir. Ayrıca tuzun taşındığı gemi isimleri de paylaşılmıştır. Bunlar: S. Salvator, S. Maria, S. Nicolaus, S. Michael adlı gemilerdir.⁶⁹⁷

Trabzon doğu baharatları, kokular ve boyar maddelerin ticaretinin yapıldığı değerli bir yer olma özelliğini, XI. yüzyılda İskenderiye'nin tüm bu ticarî emtia için Akdeniz'de yükselen bir pazar olarak ortaya çıkmasıyla kaybetmiştir. Bunun sonucunda İstanbul bu ürünleri Karadeniz ya da Anadolu yerine Akdeniz'den ithal etmiştir. 1270'lerden itibaren ise Karadeniz limanlarında Doğu baharatları da yer almıştır. Badoer'in ticaret hesaplarına göre 1436 yılında İznik'te bir Türk'ten 3 metrik ton kuru üzüm satın alınmış ve bunlar Samsun ve Trabzon limanlarına giden bir gemiye yüklenmiştir.⁶⁹⁸ Bir başka kayıta da 1436 yılında 3 Türk ducat'ının⁶⁹⁹ Trabzon'da bir tacir olan ve Badoer ile Samsun ve Trabzon'da ortak iş yaptığı anlaşılan Antonio da Negroponte'ye, Badoer tarafından borç para verildiği tespit edilmiştir.⁷⁰⁰

Beylikler Dönemi'nde şarap ticaretine özel gümrük vergisi uygulanarak bu ticaret kontrol altında tutulmuştur ve ithal edilen şarabın Latin kolonileri tarafından

⁶⁹⁵ Mustafa Safran, "XIII. ve XIV. Yüzyılda Karadeniz Limanlarının Ticarî ve Tarihî Önemi", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1988, s. 461.

⁶⁹⁶ Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siècle)*, II, ss. 706-707.

⁶⁹⁷ Herhangi bir kayda ratlamamış olsak da bu bilgiden hareketle, tuz Samsun ve Simisso'ya da getirilmiş olmalıdır. Bk. Balard, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siècle)*, II, s. 709.

⁶⁹⁸ Jacoby, "Byzantium, the Italian Maritime Powers, and the Black Sea Before 1204", ss. 692-693; Jacoby, "Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages", ss. 24-25; Jacoby, "Constantinople as Commercial Transit Center, Tenth to Mid-Fifteenth Century", s. 206.

⁶⁹⁹ Türk ducat'ı yani Türk altın parasının ağırlığı ve altın içeriği tespit edilememiştir. Bununla birlikte 1 Türk ducat'ının 36 Simisso asper'i değerinde olduğu anlaşılmıştır. Bk. Cécile Morrisson, "Coin Usage and Exchange Rates in Badoer's 'Libro dei Conti' ", *Dumbarton Oaks Papers*, 55, 2001, s. 238.

⁷⁰⁰ Morrisson, "Coin Usage and Exchange Rates in Badoer's 'Libro dei Conti' ", s. 224, 228.

tüketildiği tahmin edilmiştir.⁷⁰¹ Samsun'da ağırlığı 63 kantar olan 7 botte kuru üzüm, kantarı 62 ve 72 akçeden toplam 4210 akçe (221,5 hiperpira)'ye satılmıştır.⁷⁰²

Anadolu şehirlerinden Kefe'ye ihraç edilen diğer bir ürün türü pamuklu tekstil ürünleridir. Pamuk, tülbent, iplik, çadır, yorganlık, döşek yüzü, battaniye, türban gibi tekstil ürünleri buna örnek teşkil etmiştir. Bu ürünler Kayseri, Bursa, Kastamonu, İstanbul, Ankara, Samsun, Amasya, Merzifon, Kastamonu, Sinop, Bolu, Karaman, Niğde, Denizli, Uşak gibi Anadolu şehirlerinden gönderilmiştir. Burada yalnızca tülbentin İran çıkışlı olduğu belirlenmiştir.⁷⁰³

Türk ticaret merkezleri hem ihracat hem de ithalat yapılan yerler olmuşlardır. Batı'nın en önemli ihraç mallarından bir tanesi olan işlenmiş kumaş Antalya, Edirne, Samsun, Sinop ve kumaş ticaretinin en önemli merkezlerinden biri olan Bursa gibi Türk şehirlerinde pazarlanmıştır. Söz konusu ticarete pazarlanan kumaş türlerinin ise camlet, tela, Lombardy, Narbonne, Perpignon ve Toulous bezleri, Floransa'nın boyanmış yünleri Challons bezleri, fıstık yeşili, zümrüt yeşili, al, gök mavisi, turkuaz ve sarı renklerden kumaşlar, panni gentili, tafta ve beyaz damasko olduğu belirlenmiştir.⁷⁰⁴

Keten ve keten ürünleri, Hıristiyan ve Müslüman gemileriyle Karadeniz'e daha sonra Türkiye ve Afrika üzerinden de başka yerlere taşındığı gibi⁷⁰⁵ Samsun pazarına da girmiştir. 1436 yılına ait bir kayıta, Galeoto Lomellino isminde bir kişinin gemisiyle üç kırmızı bir yeşil olmak üzere dört kumaş Samsun'a gönderilmiştir. 1437 yılında çeşitli fiyatlarda altmış parça kaliteli keten bezinden toplamda 1184 akçe (62,3 hiperpira) tutarında satılmıştır. Bundan başka bir mavi bir siyah iki parça ipek kumaş 126 akçeye (6,6 hiperpira)'ye satılmışken, tafta'nın 70 akçeye (3,7 hiperpira)'ye satılmış olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir kayda göre ise Antonio de Negroponte'nin Samsun ve Trabzon'a mal götürmüş ve kendisi kullanmak için de ipek kumaş ve tafta satın almıştır. Trabzon'da kaliteli keten bezi 2773 akçeye (69,3

⁷⁰¹ Cafer Çiftçi, "XIV. Yüzyılda Anadolu'da Uç Beyliklerinin Siyasî ve İktisadî Faaliyetleri", *Türkler*, C. VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 608; Ş. Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, C. I, s. 336.

⁷⁰² Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, s. 24, 76.

⁷⁰³ Öztürk, "Altınordu İmparatorluğu'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na Bir Doğu Avrupa Başkenti Kefe", s. 63.

⁷⁰⁴ Kate Fleet, "Görülme-yen Osmanlı: Geç Ortaçağ ve Modern Dönemlerde Akdeniz Tarihinin Kayıp Devleti", *Türkler*, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 62.

⁷⁰⁵ Torsello, *The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross-Liber Secrotorum Fidelium Crucis-*, s. 52.

hiperpira; 40 Trabzon akçesi 1 hiperpiron etmektedir)'ye satılırken, Samsun'daki satış fiyatının 7 hiperpira daha ucuz olduğu tespiti yapılmıştır. Batılı tüccarın Türkiye'de yaptıkları kumaş ticareti kârlı olmuştur. 1436 yılında İstanbul'da dört kumaş parça başına 47,5 hiperpira etmişken, aynı kumaş Samsun'da parça başına 21 Türk dükası veya 756 akçe'den satılmıştır. 1 hiperpiron 11 akçeden hesaplandığında, Samsun'da bir parça kumaş 67 hiperpira hesaplanmıştır. Yani İstanbul'daki fiyattan 19,5 hiperpira kadar daha pahalı çıkmıştır. Nakliye maliyeti ve gümrük vergisi gibi harcamaların da bu fiyat farkına eklenmiş olduğu düşünüldüğünde, ortaya çıkan yüksek fiyat, Batılı tüccarın Türkiye'de kumaş ticaretinden kâr elde ettiğini göstermiştir. 1437 yılında Samsun'da ithal kumaşlardan olan pani loesti kumaşın fiyatının 7355 asper (700 hiperpira) olduğu, tafta kumaşın fiyatının 172 asper (9 hiperpira) olduğu, zanbeloti kumaşın fiyatının 126 asper (6,6 hiperpira) olduğu, bocasini kumaşın fiyatının 1184 asper (62 hiperpira) olduğu belirlenmiştir.⁷⁰⁶

Maden, Batı'nın ihraç ettiği önemli ürünlerden bir tanesidir. İşlenmemiş hâlde gelen maden daha çok askerî mühimmat yapımında kullanılmıştır. Madenin Müslümanlara satılması ise Batı kiliseleri tarafından uygun görülmemiştir.⁷⁰⁷

Cenevizliler, Trabzon Rum Devleti sınırlarındaki ticarî faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Fatsa ile ticaret yapmışlar ve 1274 yılında Fatsa'da evler kiralamışlardır. 1280-1281 yıllarında Samsun'da, 1290'lı yıllarda Batum'da ve 1274 yılında Trabzon'da çıkarılan kuvars madenini Cenevizliler İstanbul'a taşımışlardır.⁷⁰⁸

Anadolu Selçukluları tarafından bakır başta olmak üzere gümüş, demir ve boraks gibi madenler işletilmiş ve bu madenlerden üretilen eşyalar da ihraç edilmiştir. Bakır madenleri Samsun, Sinop, Kastamonu ve Osmancık'ta yer almıştır.⁷⁰⁹ Khalkokondyles Anadolu'daki bakırın İber Yarımadası'ndaki bakırdan sonra ikinci sırada geldiğini kaydetmiştir. Bakır kaynakları Beylikler ve Osmanlılar arasında mücadele yaşanmasına dahi neden olmuştur. XIV. yüzyılda Kastamonu civarındaki bakır madenleri İsfendiyaroğulları'nın kontrolünde kalmışken, 1391 yılında Yıldırım Bayezid İsfendiyaroğlu Süleyman Beyi öldürmüş ve topraklarını almıştır. Hâliyle bakır madeninin kontrolü Osmanlılara geçmiştir. Daha sonra

⁷⁰⁶ Fleet, Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti, ss. 103, 106-107, 159-160.

⁷⁰⁷ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. III, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 304.

⁷⁰⁸ Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 437.

⁷⁰⁹ Kılıç, "Bir Ortaçağ Yerleşiminin İktisadî Yapısı Üzerine Bazı Değerlendirmeler: XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Samsun", s. 31.

Yıldırım Bayezid Samsun'u ve Amasya'yı da almıştır. ⁷¹⁰ Sonuçta Kastamonu, Samsun, Canik ve Osmancık ele geçirilerek bakır madenlerinin kontrolü sağlanmıştır. ⁷¹¹ Türklerin maden ticareti yaptıklarına dair az bilgiye rastlanmıştır. Bu bilgilerden bir tanesi ise XIV. yüzyılda İsfendiyar Beyi Süleyman Paşa'nın Cenevizliler ile bakır ticareti yapmış olduğu hakkındadır. ⁷¹²

Türkiye Selçukluları ekonomik yönden gelişmeye başladıkları dönemde, uluslar arası ticaretin gereği olarak altın ve gümüş madenî para basılmıştır. XIII. yüzyılda Karadeniz ticaretinin de gelişebileceği uygun şartlar oluşmuştur. ⁷¹³ 1289 yılı Haziran ayında 7475 asper değerinde gümüşün Samsun'a nakledildiği tespiti yapılmıştır. ⁷¹⁴

Sabun üretimi Antik dönemlerden beri yapılmıştır ancak bunun bir endüstri koluna dönüşmesi ve sabunun uluslar arası ticaretinin yapılması, X. yüzyıldan itibaren başlamıştır. ⁷¹⁵ Sabun Orta Çağ Türk-Ceneviz ticaretinde adı daha az geçen ticarî maddelerdendir. ⁷¹⁶ Hakkında ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte bir kaynakta geçen Sabun Pazarı ifadesinden Selçuklu Sultanı'nın gelir elde ettiği bir ticarî ürün olduğu anlaşılmıştır. ⁷¹⁷

Venedikliler Aydın'la sabun ticareti yapmışlardır ve sabun Antalya ve Samsun'da satılmıştır. 1437 yılında kantar başına 205 akçeden sabun satılmıştır. 1 hiperpiron 19 Samsun akçesi değerinde hesaplandığında, Samsun'da kantar başına 10,79 hiperpiron'a sabun satıldığı anlaşılmıştır. Osmanlılar tarafından XVI. yüzyıla kadar sabun ithal edilmiştir. ⁷¹⁸

⁷¹⁰ Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, ss. 113-114.

⁷¹¹ Speros Vryonis, "The Question of the Byzantine Mines", *Speculum*, 37/1, 1962, ss. 9-10.

⁷¹² Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, s. 23.

⁷¹³ Andrew C. S. Peacock, "Black Sea Trade and the Islamic World", *The Black Sea: Past, Present and Future, Proceedings of the International, Interdisciplinary Conference*, eds. Gülten Erkut ve Stephen Mitchell, Ankara 2007, s. 69.

⁷¹⁴ Safran, "XIII. ve XIV. yy'da Karadeniz Limanlarının Ticari Ve Tarihi Önemi", s. 461.

⁷¹⁵ Ahmet N. Özdal, "Ortaçağ İslâm Dünyasında Farklı İşletmecilik Türleri ve Organizasyonel Yapıları-Bir Taslak Çalışması-", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, I/1, 2014, s. 75.

⁷¹⁶ Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, s. 24; Çiftçi, "XIV. Yüzyılda Anadolu'da Uç Beyliklerinin Siyasî ve İktisadî Faaliyetleri", s. 608.

⁷¹⁷ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006, s. 50.

⁷¹⁸ Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, s. 25.

4.3.4. Samsun ve Simisso Kaleleri

XIV. yüzyılın ortalarında Samsun biri Türklere diğeri de Cenevizlilere ait iki şehirden oluşmuştur.⁷¹⁹ Osmanlı kaynaklarında Türklerin yaşadıkları kısım Müslüman Samsun olarak geçerken, Cenevizlilerin yaşadıkları kısım Kâfir Samsun olarak geçmiştir.⁷²⁰ Cenevizliler ise Mare Maggiore dedikleri Karadeniz’de kurdukları koloniyi Simisso adıyla adlandırmışlardır. Bu şehir Kalyon Burnu’nun gerisindeki yamaçta kurulu iken Türk şehri ise buranın önünde deniz kıyısından başlayarak yamaçlara doğru uzanmıştır.⁷²¹ 1351 yılına ait bir portolan haritasında ise Samsun,⁷²² Trabzon, Kefe gibi Ceneviz kolonilerinin üzerinde Ceneviz bayrağı olduğu tespit edilmiştir.⁷²³

Samsun şehri ve kalesi, Türkiye Selçukluları tarafından bir Türk yerleşim yeri olarak inşa edilmiştir. Bununla birlikte Samsun’daki Türklere ait kalenin iki farklı devirde inşa edildiği düşünülmüştür. Çünkü kalenin alt kısmı iyi yontulmuş büyük kayalardan yapılmış iken üst kısmının kalitesiz bir işçilik ile sonradan eklendiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla kalenin alt kısmının 1194’ten önceki eski Doğu Roma kalelerini temsil ettiği, diğer kısımların ise 1214 yılından sonra Türkler tarafından eklendiği tahmin edilmiştir.⁷²⁴ Müslüman Samsun’a ait kaleden günümüze sadece kalenin temeli ulaşabilmiştir. Bu kalıntı sayesinde kalenin yeri tespit edilebilmiştir. Bunun haricinde eserlerinde kale hakkında bilgi veren kaynaklar mevcuttur.⁷²⁵

XIV. yüzyıldan günümüze ulaşan Schiltberger’in notlarında Samsun tarif edilirken, surları birbirinden aşağı yukarı bir ok atımı uzaklıkta karşılıklı iki ayrı şehirden müteşekkil olduğunu yazmıştır. Bu şehirlerden birinde Hıristiyan Cenevizliler otururken, diğerinde çevredeki toprakların sahibi olan Müslümanların yaşadıklarını kaydetmiştir.⁷²⁶ Clavijo da benzer bir aktarımla, XV. yüzyılda Samsun’da biri Cenevizlilerin idaresinde diğeri Süleyman Çelebi’nin idaresinde iki kale olduğundan haber vermiştir.⁷²⁷ Eserinde bu konu hakkında bilgi veren XV. yüzyıl tarihçisi İbn Arabşah Samsun Kalesi’ni anlatırken, Müslümanların tarafındaki

⁷¹⁹ Ş. Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklular’dan Bizans’ın Sona Erişine*, C. I, s. 50.

⁷²⁰ Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, s. 156.

⁷²¹ Ş. Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklular’dan Bizans’ın Sona Erişine*, C. I, s. 46, 50.

⁷²² Simisso olabilir. (Yazarın notu)

⁷²³ Ş. Turan, “Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri”, s. 150.

⁷²⁴ Bryer and Winfield, *The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontos*, C. I, ss. 94-95.

⁷²⁵ Tellioglu, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, s. 115.

⁷²⁶ Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, s. 51.

⁷²⁷ Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur (Embajada a Tamor Làn)*, s. 67.

denizde olduğunu, karşısında Hıristiyanlara ait bir kale bulunduğunu ve birbirine taş atımlık mesafede olan bu iki kalenin birbirine karşı tetikte bulduklarını kaydetmiştir.⁷²⁸

Canik Bölgesi Türk hâkimiyetine girdikten sonra kaynaklarda bu bölgede bulunduğu bildirilen kale isimleri geçmektedir. Felnik Kalesi,⁷²⁹ Kubadoğulları'na ait olduğu yazılan Filenbel Kalesi⁷³⁰ bunlardan bazıları olup haklarında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Türk ve Hıristiyan kalelerinin Osmanlılar tarafından fethedilmesi hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.⁷³¹ Osmanlılar 1398 yılında Müslüman Samsun önlerine geldiklerinde herhangi bir çatışma yaşanmadan Müslüman Samsun'u almışlardır. Ancak Ankara Savaşı'nı takiben değişen güç dengelerinden Samsun da etkilenmiştir. Çelebi Mehmed'in 1419'u takip eden yıllarda Samsun'un fethine yönelik faaliyetleri üzerine Osmanlılara karşı güçsüz kalan o zamanki adıyla Kâfir Samsun halkı, kentin bu kesimini yakarak şehirden ayrılmışlardır.⁷³²

Sultan II. Abdülhamid döneminde, Osmanlı şehirlerinin ve mimarî eserlerinin fotoğraflarından oluşan bir albüm hazırlanmıştır. Samsun'a ait fotoğrafın altına ise Osmanlı Türkçesi'yle "Samsun Kalesi Kitabesi" yazılmıştır. 1420 yılına ait olduğu anlaşılan kitabede Efrenc adıyla nitelendirilen şehrin kalesinin Hıristiyan halkın yaşadığı kısma ait olduğu düşünülmüştür. Kale kitabesinin inşa, onarım, vakfiye türünden kitabelerden farklı olarak, kalenin tahrip edilmesinin emredilmesi ve kaleyi onarmak isteyenlere lânet edilmesi, sıradan kitabelerden farklı bir özellik kazanmasını sağlamıştır. Samsun Kalesi Kitâbesi'nin tercümesi ise şöyledir:⁷³³

Büyük sultan, gazilerin ve mücahitlerin hükümdarı, kâfir ve müşrikleri perişan eden, Bâyezid Han'ın oğlu Sultan Mehmed'in-Allah onun ülkesini ebedi kılsın- yönetimi zamanında, büyük emir, hac ve harameynin süsü Timurtaş Bey- idaresi devamlı olsun- tarafından Efrenc Kalesi'nin tahrip edilmesi emredildi. Allah, onu (kaleyi) 823 tarihinde yakıp yıktuktan sonra her kim ki bunu tekrar ihya edilmesi (onarılması) gerektiğini gündeme getirir ve birilerini bu işin onarılmasında çalıştırırsa, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti üzerine olsun.

⁷²⁸ İbn Arabşâh, *Kitâbu A'câ'ibi'l-Makdûr fî Ahbâri Teymur*, s. 141.

⁷²⁹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. I, ss. 307-308.

⁷³⁰ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, C. I, s. 381; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, C. I, s. 178.

⁷³¹ Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, C. II, s. 541; Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, ss. 156-157.

⁷³² Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, C. I, s. 260; Tellioglu, "Samsun'a Türk Yerleşiminin Tarihi Gelişimi", s. 1113.

⁷³³ Tüfekçioğlu ve Boran, "Kitabelerin Diliyle Samsun Kalesi ve İç Kale Mescidi", s. 286, 288.

Kefe, 1421 yılından önce yanmış olan Simisso Kalesi'nin tamirat masraflarını karşılamıştır ve inşaat malzemelerini göndermiştir.⁷³⁴ Kefe'de yaşayan iki Cenevizli, Simisso'daki Ceneviz yerleşimini yakmışlar ancak daha sonra Simisso Lordu⁷³⁵ kaleyi Cenevizlilere iade ettiği için ona pek çok hediye getirilmiştir. Bunun için 100 sommi bütçe ayrılmış ve bu miktarın 60'ı getirilecek hediyeler için ayrılmıştır. Simisso'nun neden yakıldığına dair sebepler belirlenememiştir. Bununla birlikte kalenin yeniden inşa edilmesi birkaç yıl sürmüştür. 1424 yılında Simisso Kalesi'nin yapım masrafları Kefe'de kayıtlara geçmiştir ve toplamda 24,600 asper tuttuğu belirlenmiştir. Ayrıca Simisso⁷³⁶ Subaşı'sı'na hediyeler verilmiştir.⁷³⁷

1421 yılında Cenevizliler, kalenin onarılması için Osmanlılar ile görüşmelere başlamışlar ve bu amaçla Giovanni Adorno ve Carlo Guarco isimli iki elçiyi II. Murad'dan izin almaları için göndermişlerdir. Bu arada 1422 yılında Yenifoça Podesta'sı Giovanni Adorno,⁷³⁸ II. Murad'a Mustafa Çelebi isyanını bastırmasında yardımcı olmuştur. Buna karşılık olarak ise Cenova Cumhuriyeti Simisso Kalesi'nin onarılmasını Sultan'dan talep etmiştir. Sonuç itibariyle 4 Aralık 1423 tarihinde bu konuya dair ferman ilân edilmiştir. 1423-1425 yılları arasında Simisso Kalesi'nin tamirati Sultan tarafından verilen izin ve büyük ihtimalle onun da malî desteği sayesinde gerçekleştirilmiştir. Massaria di Caffa⁷³⁹ isimli hesap kitaplarından, Ceneviz kolonisinin yeniden canlandırılması için binlerce asper tutarında meblağ harcandığı anlaşılmıştır. Onarım çalışmaları için gereken malzemeler ve fonlar 1424 yılının Mart ila Kasım ayları arasında Kefe vatandaşı olan Giovanni Adorno ile Carlo Guarco ve Battista Airola tarafından oluşan "Commissarii Delegati et Ordinati Pro Redificatione Castri Simiso" adı verilen komiteye yönlendirilmiştir. Simisso Kalesi'nin onarımı bu komitenin gözetiminde çalıştırılan doğulu, Rum ya da Katolikliği benimsemiş işçiler tarafından yapılmıştır. Rum Theodor (Teodorus Grecus protomastori murator) adında inşaatçı, onun oğlu taş-duvar ustası Caloiane

⁷³⁴ Stello, *Grenzerfahrung-Interaktion und Kooperation im Spätmittelalterlichen Schwarzmeerraum*, s. 61.

⁷³⁵ Samsun'un idarecisinden bahsediliyor olabilir. (Yazarın notu)

⁷³⁶ Burada geçen Simisso, Samsun olmalı. Çünkü bu yıllarda Simisso Osmanlılar tarafından ele geçirilmişti. Ayrıca subaşı unvanlı bir görevli ancak bir Türk şehrinde olabilir. (Yazarın notu)

⁷³⁷ Stello, *Grenzerfahrung-Interaktion und Kooperation im Spätmittelalterlichen Schwarzmeerraum*, s. 126-127.

⁷³⁸ Yeni-Foça Podestası olan Cenevizli Giovanni Adorno, Manisa şap madenlerinden kalan borçlarının affedilmesi karşılığında, Mustafa Çelebi isyanında II. Murad'a askerî destek vermiştir. Bk. Halil İnalçık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İSAM, İstanbul 2010, s. 135.

⁷³⁹ Massaria: Orta Çağda İtalya'da hazineye giriş-çıkışların kaydedildiği kitaba verilen addır. Bk. Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, s. 803.

filius Teodori ve yine taş-duvar ustası olan Nicolla de Coihaise murator kalenin onarımında çalıştıkları tespit edilen kişilerdir. Dolayısıyla inşaat ekibinin bir Ceneviz kolonisinden diğer bir Ceneviz kolonisine gittikleri ve Kırım'daki Ceneviz yetkililerinin Lâtin olmayan unsurları çalıştırdığı sonuçlarına varılmıştır. 1 Şubat 1424 tarihinde Officium Provisionis Romaniae tarafından Kefe Konsolosu'na gönderilen bir mektuba göre Airolo, Simisso'nun Ceneviz konsolosu olarak atanmıştır. Ona bu görevlendirmenin muhtemelen Sultan II. Murad'ın iznini aldığı için ve belki de kalenin onarımında Sultanın malî desteğini sağladığı için bir ödül olarak verilmiş olabileceği düşünülmüştür.⁷⁴⁰

9 Ağustos 1424 tarihli bir kayıta, Simisso Kalesi'nin gerçekten onarılması gerektiği ve bunun için gerekli masrafların belirlenmesi gerektiği kaydedilmiştir. Söz konusu kaydın devamında 23,260 asper miktarında olan zanaatkâr ve malzeme maliyetinin listesi verilmiştir. Archivio Di Stato Di Genova'da bulunan belgeden edinilen bu bilginin metni şöyledir: [9. August 1424] Expense facte pro redifficacione castrı nostri de Simisso debent nobis [...].⁷⁴¹

9 Ekim 1423 tarihinden itibaren Cenevizlilerin çalıştırdıkları işçilerin ilk giderleri ortaya çıkarılmıştır; 5 Kasım'dan itibaren kalenin tamiratına dâhil olan insanlar hakkında faturalar tespit edilmişken, 14 Kasım'dan itibaren de yeniden yapılanmaya dair faturaların varlığı tespit edilmiştir. Simisso'nun yeniden inşasını takip eden süreçte, 1424 yılından itibaren Lâtin kaynaklarında, bir Ceneviz kolonisi olarak Simisso'dan yeniden bahsedilmeye başlanmıştır. Ancak bunun 1420'den önce olduğu gibi parlak bir koloni olmadığı ve zamanla değerinin azaldığı düşünülmüştür. Zira 1449 yılı Gazarie tüzüğünde Simisso'da bir konsolostan bahsedilmemesi, bu durumun işareti olarak kabul edilmiştir.⁷⁴² Oysa XV. yüzyılın başlarındaki vaziyet Ceneviz kolonilerinin önemine işaret etmiştir. 1402 yılında gerçekleşen Ankara Savaşı'nda Bayezid'in Timur'a yenilmesi, Doğu Akdeniz'de Türklerin, Yunanlıların ve Lâtinlerin endişelenmelerine neden olmuştur. Çünkü savaşın ardından gelebilecek

⁷⁴⁰ Quirini-Popławski, "New Research on Genoese Colonies-Samastri and Simisso in the First Half of the 15th Century", ss. 146-148; Khvalkov, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region Evolution and Transformation*, ss. 302-303.

⁷⁴¹ Stello, *Grenzerfahrung-Interaktion und Kooperation im Spätmittelalterlichen Schwarzmeerraum*, s. 61.

⁷⁴² H. Sercan Sağlam, *Urban Palimpsest at Galata & an Architectural Inventory Study for the Genoese Colonial Territories in Asia Minor*, Politecnico Di Milano Department of Architecture and Urban Studies Preservation of the Architectural Heritage, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Milano 2018, ss. 292-293.

bir Moğol saldırısından korkmuşlardır. Bu sebeple isimleri geçen unsurların hepsi yeni ittifak arayışlarına girmişlerdir. Bunun sonucunda 1403 yılında Gelibolu'da, Süleyman Çelebi, Doğu Roma İmparatoru VII. Johannes, Venedik, Ceneviz, Rodos ve diğer Hıristiyan devletleri arasında antlaşma yapılmıştır. Buna göre Karadeniz Bölgesi'ndeki Ceneviz kaleleri vergiden muaf tutulmuştur.⁷⁴³ Çünkü eğer Cenevizliler buradan çekilirlerse, iktisadî ve politik sıkıntıların yaşanabileceği ihtimali göz önünde tutulmuştur.⁷⁴⁴

⁷⁴³ George T. Dennis, "1403 Tarihi Bizans-Türk Antlaşması", çev. Melek Delilbaşı, *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 29/1-4, 1978, s. 153, 157, 161.

⁷⁴⁴ Kılıç, "Bir Ortaçağ Yerleşiminin İktisadî Yapısı Üzerine Bazı Değerlendirmeler: XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Samsun", s. 21.

SONUÇ

Günümüz Samsun ve çevresinin yerleşim tarihi Eski Çağa kadar gitmektedir. MÖ VIII. yüzyılda kurulan Amisos kolonisi ise Samsun ve çevresinde Orta Çağda yaşanan ticarî faaliyetlerin başlangıcını oluşturmakla birlikte siyasî ve idarî gelişmelere de sahne olmuştur. Amisos Hellenistik Krallıklar, Mithradates Hanedanı ve Roma İmparatorluğu olmak üzere farklı siyasî güçlerin idâresine geçmiştir. Selçuklu Türklerinin Karadeniz Bölgesi'ne ulaşmalarıyla da bölgenin tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. 1071 Malazgirt Zaferi'ni müteakiben Türkler Dânişmendlilerin yaptıkları seferler ile Karadeniz Bölgesi'nde var olmaya başlamışlardı. Onların bölgeye yönelik fetih girişimleri Dânişmend Gazi Destanı'na konu olmuştur. Ancak burada anlatılanların dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu bilgiler tarihî vesikalarla değerlendirildiğinde değer kazanmaktadır. Bununla birlikte Dânişmendnâme her ne kadar bir destan özelliği taşısa da Dânişmendlilerin Karadeniz kıyılarına ulaşıp Türk hâkimiyetini sağlamaya çalışmalarını anlatması bakımından kıymetlidir.

Türklerin Karadeniz Bölgesi'ne yayılma çabaları XII. yüzyılda Amisos'un doğusunda Müslüman Samsun'un kurulmasını sağlamıştır. Selçuklu Türkleri Müslüman Samsun'u kurmakla Karadeniz kıyısında bir şehir elde etmişlerdi. Böylece Türkler Canik Dağları'nın güneyine yerleştikleri gibi kuzeyde sahile de yerleşmeye başlamışlardı. Karadeniz Bölgesi'nde Türkiye Selçukluları'nın karşısına çıkan en önemli güç ise Trabzon Rum Devleti olmuştur. Komnenoslar sınırlarını batıya doğru genişletmeye çalışırken, Türkiye Selçuklu Devleti ile mücadele etmişler ancak her ne kadar muhtelif zamanlarda Samsun civarlarına doğru akınlarda bulunmuş olsalar da şehri uzun süreliğine ele geçirememişlerdir. 1243 yılını takip eden süreçte Moğollar Karadeniz Bölgesi'nde de etkili olmaya başladıklarında yapılan paylaşıma göre Samsun Türkiye Selçuklu Sultanına bırakılmıştı. Bunun üzerine Moğollardan çekinen Komnenoslar Samsun'a hâkim olmaya yönelik çabalarından vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca Moğollar Anadolu'da buldukları süre zarfında Anadolu'nun pek çok yerinde isyanlar çıkmışken, Samsun ve çevresinde bu tür olayların yaşandığına dair kaynaklarda bilgi yer almamıştır. Aksine Moğollar Karadeniz Havzası'nda yapılan ticaretten kendilerine düşen payı almak istedikleri için ticarî faaliyetleri sekteye uğratacak durumları hoş karşılamamışlardır.

Ticarî faaliyetler Orta Çağda Samsun ve çevresinin değerini artıran önde gelen bir özelliktir. Selçuklu Türkleri için Müslüman Samsun'u kurmak, kıyı kesiminde de güçlü olmayı gerekli kılmıştır. Dolayısıyla bu durum Türklerin de ticarete yönelmesini sağlamıştır. Bu noktada, şehrin çevresinde meydana gelen gelişmeleri göz ardı etmek mümkün değildir. Dördüncü Haçlı Seferi sonuçları itibariyle, Samsun'u doğrudan değil ama dolaylı olarak etkilemişti. 1204 Haçlı Seferi'ni takip eden olaylar silsilesi, Cenevizliler ile Venediklilerin Karadeniz Havzası'nda büyük bir rekabete girişmelerine neden olmuştu. 1261 yılına gelindiğinde yapılan Nymfeo Antlaşması, bu duruma bir son vermiş ve Cenevizlilerin Karadeniz Havzası'nda Venediklilere üstünlük sağlamasıyla sonuçlanmıştı. Bu durumdan Karadeniz Bölgesi de etkilenmişti. Cenevizliler bu yeni dönemde Amisos kolonisinin yerini alacak ve artık daha çok adından bahsedilecek olan Simisso kolonisini, Müslüman Samsun'a yakın bir mevkide kurmuşlardı. Bundan sonra Amisos'un durumu hakkında pek fazla bilgi edinilememektedir. Bununla birlikte Amisos'ta ticaret yapan tüccarın, Cenevizlilerin ticarî faaliyetlerine dâhil oldukları tahmin edilmiştir. Simisso kolonisi sakin bir koloni özelliğine sahip olmuştur. Siyasî ve dinî özellikler barındırmayıp, ticarî faaliyetlerin güvenli bir şekilde sürdürülmeye çalışıldığı bir şehir olarak kayıtlara geçmiştir. Cenevizliler karşısında ticarî kayıplara uğrayan Venedikliler ise kendi kolonilerini Trabzon'da kurmuşlardır. İncelediğimiz kaynaklarda, Venediklilerin Samsun'da Cenevizliler kadar nüfuzlu olamadıkları ancak bununla birlikte örneğin Venedikli tacir Badoer'in hesaplarından Samsun ile Trabzon arasında ticaret yaptıkları anlaşılmıştır. Böylece Samsun ve çevresi biri Cenevizlilere diğeri Selçuklulara ait olan iki şehirden müteşekkil bir yapıya bürünmüştür.

1318 yılında Türkiye Selçuklu hâkimiyeti tamamen sonlandığında, Moğol idaresinden rahatsız olan Türkmenler tarafından beylikler kurulmaya başlanmıştır. Samsun'un güneyinde ve sahilde kurulan Türk beylikleri sayesinde, Samsun'daki Türk varlığı korunmuştur. Eretnalılar Devleti ve Taceddinoğulları, Kubadoğulları, Taşanoğulları, Bafra Beyleri tarafından kurulan beylikler, 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra her ne kadar birbirleriyle mücadele edip topraklarını genişletmeye çalışmışlarsa da, bölgede 1419'dan itibaren Osmanlı hâkimiyeti sağlanana kadar, yabancı bir unsurun buraya egemen olmasını önlemişlerdir.

Cenevizlilerin, Müslüman Samsun'un batısında kurdukları ticaret kolonisi Simisso, Samsun ve çevresinde yoğun ticarî faaliyetler yürütmüştür. Bu ticaretin

boyutlarının oldukça geniş olduğu Lâtin kaynaklarına yansımıştır. Orta Çağda önemli bir gelir olan köle ticareti ilk sırayı almıştır. Bunu tahıl ticareti ve deri, balmumu, üzüm, sabun gibi çeşitli ürünler takip etmiştir. Ancak 1418-1419'dan itibaren Osmanlı Devleti'nin Samsun ve çevresinde fetihler yapmaya başlamasıyla Cenevizliler Türk kaynaklarında Kâfir/Gâvur Samsun denen kendi şehirlerini yakarak buradan ayrılmışlardı. Ancak buna rağmen 1420'li yıllarda kalelerini onarmak için teşebbüslerde bulunmuşlar ve Osmanlı Sultanı'ndan izin almışlardır. Gördüğümüz Lâtinçe metinlerde Simisso'nun Samsun ile ilişkisi anlatılırken, Samsun yazılmamış, "şehrin Subaşısı" ifadesi kullanılmıştır. Bu kullanım 1420'li yıllara aittir. Yani bu zamanlarda Osmanlılar Simisso'yu ele geçirmişlerdi ve Samsun ve çevresinde idarî bütünlük sağlanmıştı. Dolayısıyla bu yıllarda Cenevizlilerin varlıkları değerlendirilirken, Osmanlı Devleti'nin etkisi unutulmamalıdır. Simisso Kalesi'nin tamir edilmesiyle, Cenevizliler şehri tamamen terk etmemişlerdir. Dolayısıyla muhtemelen Osmanlıların kontrolünde ticarî faaliyetlerini devam ettirmiş olmalıdırlar. Zira araştırmamızda 1440'lı yıllarda Simisso'da yapılan ticarete dair pek çok örnek verilmiştir. Bu doğrultuda Lâtinçe kaynaklar teferruatlı bir şekilde incelenmeye muhtaçtır. Bu kaynak türü üzerinde daha ziyade yabancı araştırmacılar yoğunlaşmıştır. Ancak ülkemizde de bu tür araştırmalar yapıldıkça, Karadeniz Havzası'ndaki uluslar arası ticaret ağının nitelikleri daha iyi anlaşılacaktır. Zira Samsun örneğinde bu tezi hazırlarken, Karadeniz kıyılarındaki pek çok Ceneviz kolonisi hakkında kayıtlar tutulduğu ve bunlar arasındaki ticarî irtibatın çok sıkı olduğu gözlemlenmiştir. Bu tez çalışmasında Cenevizlilere ait kalenin onarımı hakkında, edinilen bilgiler doğrultusunda ayrıntılı bilgi verilmeye çalışılmıştır. Lâtinçe kaynaklardan öğrenilen bu durum, daha önceden sanıldığı gibi aksine Simisso'nun Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra bile burada Ceneviz varlığının ve ticaretinin devam ettiği bir durumdur.

Amisos'un veya Simisso'nun günümüzde Samsun'un eski adı olduğuna dair yanlış bir algı vardır. Bu hata ile akademik çalışmalarda da karşılaşılmaktadır. Hâliyle bu durum yazım aşamasında çok dikkat edilmesi gereken bir ayrıntıdır. Çalışmamızda Amisos'un, Samsun'un ve Simisso'nun farklı şehirler olduğu ihmal edilmemeye çalışılmış ve yer yer bu konudaki fikrimiz belirtilmiştir. Ayrıca belirtmek gerekirse, gördüğümüz kadarıyla Arap kaynakları ayırım yapmadan her iki tarafa da Samsun demişken, Türk kaynakları Müslüman Samsun, Kâfir Samsun

ifadelerini kullanarak farklı iki şehir olduğuna işaret etmişlerdir. Sonuçta bugünkü Samsun ili sınırlarında kalan Amisos, Müslüman Samsun ve Simisso, ticarî gereksinimleri doğrultusunda birbirlerine karşılıklı olarak uyum sağladıkları bir yapı oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

1. Ana Kaynaklar

1.1. İslâm Kaynakları

- Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular (H. 430-485=1038-1092)*, trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Ağarı, Murat, *Kazvinî ve Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd'ı İnceleme ve Değerlendirme*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2019.
- Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (1038-1143/44)*, çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*, çev. İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, Dârü't-Tibâati's-Sultâniyye, nşr. M. Reinaud, Paris 1840.
- Ebü'l-Ferec İbnü'l-İbri, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- Hudûd al-'Âlam 'The Regions of the World'*, trans. V. Minorsky, Stephen Austin and Sons Ltd., London 1970.
- İbn Arabşâh, *Kitâbu A'câ'ibi'l-Makdûr fî Ahbâri Teymur*, Matbaatü Vâdî en-Nîl, Kahire 1868-1869.
- İbn Arabşâh, *Acâibu'l-Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.
- İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâliku'l-Ebsâr fî Memâlki'l-Emsâr*, C. III, nşr. Kâmil Salmân el-Cebûrî, Dar Al-Keteb Al-İlmiyah, Beyrut 1971.
- İbn Hurdazbih, *Kitâbu'l-Mesâliki'l-Memâlik*, nşr. M. J. De Goeje, Brill, Leyden 1889.
- İbn HavkaL, *Kitâbu Sûrati'l-Ard*, Dâru Maktebeti'l-Hayât, Beyrut 1992.
- İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. XII, çev. Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.
- _____, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. VII, çev. Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- _____, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. X, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)*, trc. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Mesopotamia and Persia under the Mongols in the Fourteenth Century A. D. : From the Nuzhat al-Kulûb of Hamd-Allah Mustavfî*, haz. G. Le Strange, The Royal Asiatic Society, London 1903.
- Mesûdî, *Kitâbu Mürûci'z-Zeheb ve Ma'âdini'l-Cevher*, C. I, nşr. C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille, La Société Asiatique, Paris 1861.
- Mînhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsûrî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, çev. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safa fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, çev. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Nizamüddîn Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Reşîdü'd-Dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârîh (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)*, çev. Erkan Göksu ve H. Hüseyin Güneş, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2010.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, “Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Âyan (Kayıp Uyûnü't-Tevârîh'ten Naklen Selçuklularla İlgili Bölümler)”, nşr. Ali Sevim, *Belgeler*, 14/18, 1989-1992, ss. 1-260.

Şadrüddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşır İbn 'Ali el-Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lugal, Ankara 1999.

Şemsed-dîn Ebî Abdillâh Muhammed Ebî Tâlib el-Ensârî es-Sûfî ed-Dımaşkî, *Kitâbu Nuhbeti'd-Dehr fî Acâibi'l-Berr ve'l-Bahr*, nşr. M. A. F. Mehren, Matbaatü'l-Ekâdemiyyeti'l-İmparâtûriyye, Saint Pétersburg 1865.

Şerefüddîn Ali Yezdî, *Emîr Timur (Zafernâme)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l-Ebsâr)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. I, Dâru Sâdır, Beyrut 1977.

1.2. Lâtîn Kaynakları

Brătianu, G. I., *Actes Des Notaires Génois De Pera Et De Caffa De La Fin Du Treizième Siècle (1281-1290)*, Cvltvra Natională, Bucarest 1927.

Cartolari Notarili Genovesi (1-149) Inventario, 1/2, Archivio di Stato di Genova, Roma 1961.

Geoffroi de Villehardouin ve Henri de Valenciennes, *IV. Haçlı Seferi Kronikleri*, çev. Ali Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Marino Sanudo Torsello, *The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross-Liber Secrotorum Fidelium Crucis-*, trans. Peter Lock, Ashgate, Farnham 2011.

1.3. Ermeni ve Gürcü Kaynakları

Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012.

Aristakes Lastivertc'i's History, nşr. R. Bedrosian, y. y. , New York 1985.

Gürcistan Tarihi, çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Post, İstanbul 2017.

Urfulı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

1.4. Süryanî Kaynakları

Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

_____, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Suryanî Mihail Vekainâmesi, Birinci Bölüm (822-1042), çev. Hrant D. Andreasyan, y.y. , 1944.

Suryanî Patrik Mihailin Vakainâmesi, İkinci Kısım (1042-1195), çev. Hrant D. Andreasyan, y.y. , 1944.

1.5. Grek ve Roma Kaynakları

Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar, İnkılâb Kitabevi, İstanbul 1996.

Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956.

Eutropius, *Roma Tarihinin Özeti*, çev. Çiğdem Menzilioğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.

George Akropolites, *The History*, trans. Ruth Macrides, Oxford University Press, New York 2007.

Georges Pachymérés, *Bizanslı Göziyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

Georgios Akropolites, *Vekayinâme*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.

Homeros, *Odysseia*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul 2008.

_____, *İlyada*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul 2008.

Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176), haz. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti (Kitap XVII-XVIII)*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, trans. John Wortley, Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Kritovulos Tarihi 1451-1467, çev. Ari Çokona, Heyamola Yayınları, İstanbul 2012.

Ksenophon, *Anabasis*, çev. Tanju Gökçöl, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1974.

Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Mikhail Psellos'un Khronographia'sı, çev. Işın Demirkent, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul'un Haçlılar Tarafından Zaptı ve Yağmalanması, çev. Işın Demirkent, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2004.

Plutarkhos, *Theseus-Romulus-Paralel Hayatlar-*, çev. İo Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

_____, *İskender-Sezar*, çev. İo Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

Rodoslu Apollonios, *Argonautika*, çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası (KitapXII-XIII-XIV)*, çev. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.

The Natural History of Pliny, C. II, trans. John Bostock, M.D. , F.R.S. and H. T. Riley, Esq. , B.A. , William Clowes and Sons, London 1890.

_____, C. I, trans. John Bostock, M.D. , F.R.S. and H.T. Riley, B.A. , George Bell and Sons, London 1893.

Yorgios Sfrancis'in Anıları –Chronicon Minus-, çev. Levent Kayapınar, Kitabevi, İstanbul 2009.

1.6. Türk Kaynakları

Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç, K Kitaplığı, İstanbul 2003.

Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Dânişmend Gazi Destanı, haz. Necati Demir, Hece Yayınları, Ankara 2006.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. I-II, yalınlaştıran İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.

İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'ie fi'l-Umuri'l-Ala'ie*, C. I-II, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, C. II, haz. Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2017.

Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, C. I, çev. İsmail Erünsal, Tercüman, y.y.

Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, C. I-II, haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed Altay Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

1.7. Seyahatnameler

Arrianus'un Karadeniz Seyahati (Arriani Periplus Ponti Euxini), çev. Murat Arslan, Odin Yayıncılık, İstanbul 2005.

Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)*, çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

Pero Tafur, *Travels and Adventures 1435-1439*, trans. Malcolm Letts, Gorgias Press, New Jersey 2007.

Ruy Gonzâles de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur (Embâjada a Tamor Lân)*, çev. Ö. R. Doğrul, Ses Yayınları, İstanbul 1993.

Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006.

Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.

2. Araştırma Eserleri

2.1. Kitaplar

Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. III, Necm-i İstikbâl Matbaası, İstanbul 1927.

- Akurgal, Ekrem, *Sinop, Pontus Bölgesi ve Yunan Kolonileri (Sinop'ta Gerçekleştirilen Kazıların Ön Raporları)*, çev. Serhat Erdal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956, s. y.
- _____, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK, Ankara 2005.
- Alp, Sedat, *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2011.
- Angold, Michael, *The Fourth Crusade*, Pearson Longman, Great Britain 2003.
- Arslan, Murat, *Mithridates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, Odin Yayıncılık, İstanbul 2007.
- _____, "İskender'in Küçük Asya Seferi ve İssos Muharebesi", *Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem*, ed. Kaan İren, Çiçek Karagöz ve Özgün Kasar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, ss. 136-159.
- Atasoy, Sümer, *Amisos Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*, Samoto Otomobil, Samsun 1997.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Balard, Michel, *La Romanie Génoise (XIIe-Debut Du XVe Siècle)*, I-II, Nella Sede Della Società Ligure Di Storia Patria, Genova 1978.
- _____, "Il Sistema Portuale Genovese D'Oltremare (secc. XIII-XV)", *Il Sistema Portuale Della Repubblica di Genova-Profilo Organizzativo E Politica Gestionale (Secc. XII-XVIII)*, eds. Giorgio Doria ve Paola Massa Piergiovanni, Nella Sede Della Società Ligure Di Storia Patria, Genova 1988, ss. 328-350.
- _____, "Vendere Nel Dominio E Fuori: Botteghe Di Città E Colonie Mercantili", *Storia Della Cultura Ligure*, II, ed. Dino Puncuh, Nella Sede Della Società Ligure Di Storia Patria, Genova 2004, ss. 99-116.
- _____, *Gênes et la mer Genova e il mare*, Società Ligure di Storia Patria, Genova 2017.
- Barker, Hannah, *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500*, Columbia University, New York 2014.
- Barthold, V. V. , *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, Kervan Yayınları, İstanbul 1981.
- Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-Anadolu'nun İdari Taksimatı*, C. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000.
- Bayraktar, M. Sami, "Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, C. I, haz. Cevdet Yılmaz, Samsun büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2006, ss. 399-425.
- _____, "Vezirköprü'de Tarihî Yapı Mirasımız", *Vezirköprü Araştırmaları*, ed. Cevdet Yılmaz, Vezirköprü Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2014, ss. 293-428.
- Brătianu, G. I. , *Recherches Sur Le Commerce Génois Dans La Mer Noire Au XIIIe Siècle*, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris 1929.
- Bryer, A. and D. Winfield, *The Byzantine Monuments and the Topography of the Pontos*, C. I, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C. , 1985.
- Cahen, Claude, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- Cargill, Jack, *Athenian Settlements of the Fourth Century BC*, Brill, Leiden 1995.

- Cosmo, Nicola Di, "Connecting Maritime and Continental History: The Black Sea Region at the Time of the Mongol Empire", *The Sea: Thalassography and Historiography*, ed. Peter N. Miller, The University of Michigan Press, ss. 174-197.
- Cramer, J.A. , *Geographical and Historical Description of Asia Minor*, C. I, Oxford University Press, Oxford 1832.
- Czichon, Rainer M. , "Oymaağaç-Vezirköprü Yüzey Araştırması 2006", 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. I, haz. Fahriye Bayram vd. , Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2008, ss. 187-196.
- Çarşamba Araştırmaları*, ed. Cevdet Yılmaz, Çarşamba Belediyesi, Samsun 2014.
- Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Derleme Sözlüğü*, C. III, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.
- Desti, Marc, *Anadolu Uygarlıkları*, çev. Muna Cedden, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2013.
- Dilcimen, Kazım, *Canik Beyleri*, Ahali Matbaası, Samsun 1940.
- Droysen, *Büyük İskender Tarihi*, çev. Bekir Sıtkı Baykal, Dharma Yayınları, İstanbul 2007.
- Durmuş, İlhami, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.
- Erkiletlioğlu, Halit ve Oğuz Güler, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1996.
- Finlay, George, *History of the Byzantine and Greek Empires*, C. II, William Blackwood and Sons, London 1854.
- Fleet, Kate, *Erken Osmanlı Döneminde Türk-Ceneviz Ticareti*, çev. Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Gibbon, Edward, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, C. II, çev. Asım Baltacıgil, B/F/S Yayınları, İstanbul 1987.
- Goloğlu, Mahmut, *Anadolu'nun Millî Devleti Pontos*, Goloğlu Yayınları, İstanbul 1973.
- Gordlevskiy, Vladimir Aleksandroviç, *Küçük Asya'da Selçuklular*, çev. Abdülkadir İnan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Göde, Kemal, *Eratnalılar (1327-1381)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Greaves, Alan, *Miletos Bir Tarih*, çev. Hüseyin Çınar Öztürk, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.
- _____, "Milesians in the Black Sea: Trade, Settlement and Religion", *The Black Sea Antiquity, Black Sea Studies*, 6, eds. Vincent Gabrielsen and John Lund, Aarhus University Press, Denmark 2007, ss. 9-21.
- Gregory, Timothy E. , *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018.
- Grousset, René, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.
- Günaltay, M. Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler-*, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.
- Heyd, W. , *Histoire Du Commerce Du Levant*, C. II, Otto Harrassowitz, Leipzig 1923.
- _____, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, C. I, çev. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- İnalçık, Halil, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)*, İSAM, İstanbul 2010.

- İpek, Figen, "Samsun Konulu Tarih Araştırmaları", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, C. II, ed. Cevdet Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı, Samsun 2007, ss. 207-239.
- İplikçioğlu, Bülent, *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- Jacoby, David, "The Economic Function of the Crusader States of the Levant: a New Approach", *Relazioni Economiche Tra Europa E Mondo Islamico Secc. XIII-XVIII*, ed. Simonetta Cavaciocchi, Le Monnier, Firenze 2007, ss. 159-191.
- _____, "Pisan presence and trade in later Byzantium", *Koinotaton Doron Das Spate Byzana Zwischen Machtlosigkeit und Kultureller Blüte (1204-1461)*, eds. Albrecht Berger, Sergei Mariev, Günter Prinzing, and Alexander Riehle, De Gruyter, Berlin 2016, ss. 47-59.
- _____, "Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages", *Rapporti Mediterranei, Pratiche Documentarie, Presenze Veneziane: Le Reti Economiche E Culturali (XIV-XVI secolo)*, eds. Gherardo Ortalli and Alessio Sopracasa, Istituto Veneto Di Scienze, Lettere Ed Arti, Venezia 2017, ss. 3-49.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- _____, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.
- Karpov, S. P. , "I Genovesi Nel Mar Nero: Alti Magistrati Di Caffa Di fronte Alle Accuse", *Comuni E Memoria Storica Alle Origini Del Comune Di Genova*, ed. Dino Puncuh, Nella Sede Della Società Ligure Di Storia Patria, Genova 2002, ss. 583-593.
- _____, "The Black Sea Region, Before and After the Fourth Crusade", *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences (Réalités Byzantines 10)*, ed. A. Laiou, Paris 2005, ss. 285-294.
- _____, "L'Empire de Trébizonde", *Le Monde Byzantin III L'Empire Grec Et Ses Voisins XIIIe-XIVe siècle*, eds. Angeliki Laiou ve Cécile Morrisson, Presses Universitaires de France, Paris 2011, ss. 355-367.
- _____, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, çev. Enver Uzun, KÜBAK, İstanbul 2016.
- Kaya, Mehmet Ali, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2005.
- Kaymaz, Nejat, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Keçiş, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Khvalkov, Evgeny, *The Colonies of Genoa in the Black Sea Region Evolution and Transformation*, Taylor & Francis, New York 2018.
- King, Charles, *Karadeniz*, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.
- Köprülü, M. Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- Lopez, R. S. , *L'Attività Economica Di Genova Nel Marzo 1253 Secondo Gli Atti Notarili Del Tempo*, Atti della Società Ligure di Storia Patria, LXIV, y. y. , 1935.
- Lunardi, Giuseppe, *Le Monete Delle Colonie Genovesi*, Atti Della Società Ligure Di Storia Patria, Genova 1980.
- Macqueen, J. G. , *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, çev. Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013.

- Mansel, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Mayor, Adrienne, *Mithradates*, çev. Gürkan Ergin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- Memiş, Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2003.
- Merçil, Erdoğan *Türkiye Selçuklular'ında Meslekler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Miller, William, *Son Trabzon İmparatorluğu (1204-1461)*, çev. Nurettin Süleymangil, Heyamola Yayınları, İstanbul 2007.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.
- Öz, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Polonio, Valeria, *L'Amministrazione Della Res Publica Genovese Fra Tre E Quattrocento-L'Archivio Antico Comune, Nella Sede Società Ligure Di Storia Patria*, Genova 1977.
- Rhodes, P.J. , *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi*, çev. Cumhur Atay, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. III, çev. Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- Schwertheim, Elmar, *Antikçağda Anadolu*, çev. Nuran Batu, Kitap Yayınevi, 2009.
- Sevim, Ali, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- Sevim, Ali ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Sevin, Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı, İstanbul 1998.
- Tarih Boyunca Çarşamba*, ed. İbrahim Telliöđlu, Serander Yayınları, Trabzon 2018.
- Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik-Samsun-*, C. I, ed. Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013.
- Tekin, Oğuz, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- _____, *Eski Anadolu ve Trakya-Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyıllar Arası)-*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- _____, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Telliöđlu, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon 2007.
- _____, *Kommenosların Karadeniz Hakimiyeti Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Serander Yayınları, Trabzon 2009.
- _____, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü İlişkileri*, Serander Yayınları, Trabzon 2009.
- _____, *İlk Çağdan Osmanlılara Samsun*, İlkadım Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Samsun 2012.
- _____, "Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Canik", *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, ed. Cevdet Yılmaz, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2015, ss. 25-73.

- _____, “Türklerin Karadeniz’e Çıkışında Vezirköprü-Havza-Ladik Hattının Önemi”, *Tarih Boyunca Karadeniz*, haz. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon 2015, ss. 233-252.
- _____, “Trabzon Rum Devleti’nin Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar”, *Tarih Boyunca Karadeniz*, haz. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon 2015, ss. 93-104.
- _____, “Panaretos Kroniğinde Türkler ”, *Tarih Boyunca Karadeniz*, haz. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon 2015, ss. 129-142.
- _____, “Doğu Karadeniz Bölgesi’ndeki Komnenos Hakimiyeti (1204-1461) ve Türkler”, *Tarih Boyunca Karadeniz*, haz. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon 2015, ss. 105-127.
- _____, “Çarşamba’da Bir Beylik Merkezi: Ordu Köyü”, *Samsun Çarşamba’da Beylik Merkezi Ordu Köyü*, ed. Cevdet Yılmaz, Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, ss. 1-20.
- _____, “Çarşamba Tarihinin Sınırları”, *Tarih Boyunca Çarşamba*, ed. İbrahim Telliöglü, Serander Yayınları, Trabzon 2018, ss. 7-15.
- _____, *Orta Çağ’da Türkler Ermeniler Gürcüler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019.
- _____, *Fethedilenlerin Gözüyle Anadolu’nun Fethi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2000.
- Togan, A. Zeki Velidî, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1985.
- Tsetskhladze, Gocha R. , “Arkaik ve Klasik Dönemlerde Karadeniz’de Ticaret”, *Karadeniz’in Tarih ve Arkeolojisi Üzerine*, haz. Sümer Atasoy, Ege Yayınları, İstanbul 2005.
- _____, “Revisiting Ancient Greek Colonisation”, *Greek Colonisation an Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, C. I, ed. Gocha R. Tsetskhladze, Brill, Leiden 2006, ss. XXIII-LXXXIII.
- Turan, Osman, *İstanbul’un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004.
- _____, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.
- _____, *Türkiye Selçuklular’ı Hakkında Resmî Vesikalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Turan, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri Selçuklular’dan Bizans’ın Sona Erişine*, C. I, Metis Yayınları, İstanbul 1990.
- Usta, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.
- Ünal, Ahmet, *Hititler Devrinde Anadolu*, C. II, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2003.
- Vasiliev, A.A. , *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, C. I, çev. Arif Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara 1943.
- Vezirköprü Araştırmaları*, ed. Cevdet Yılmaz, Vezirköprü Belediyesi, Samsun 2014.
- Vitale, Vito, *Vita e Commercio Nei Notai Genovesi Dei Secoli XII e XIII Parte Prima: La Vita Civile*, Nella Sede Della Società Ligure Di Storia Patria, Genova 1949.
- Yılmaz, Emine, “Çarşamba’nın Arkeolojik Tarihinde Ordu Köyü’nün Yeri”, *Tarih Boyunca Çarşamba*, ed. İbrahim Telliöglü, Serander Yayınları, Trabzon 2018, ss. 77-110.
- Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, C. I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Zachariadou, Elizabeth A., *Romania and the Turks (c. 1300-c. 1500)*, Variorum Reprints, London 1985.

2.2. Makaleler

Ahmet Zeki Validî, “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. I, İstanbul 1931, ss. 1-42.

Andreasyan, Hrand D. , “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, *Tarih Dergisi*, 1/1, 1949, ss. 95-118.

_____, “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, *Tarih Dergisi*, 1/2, 1950, ss. 401-438.

Arslan, Murat, “Pontos’tan Karadeniz’e: Bir Adlandırmanın Ardındaki Önyargılar, Varsayımlar ve Gerçekler”, *OLBA Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Süreli Bilimsel Yayını*, S. 14, 2006, ss. 75-91.

Atasoy, Sümer, Muhsin Endoğru ve Şevket Dönmez, “Samsun-Baruthane Tümülüsleri Kurtarma Kazısı”, *Anadolu Araştırmaları*, 18/2, 2005, ss. 153-165.

Bakır, Abdulhalik ve Muhammet, Berberoğlu, “Beylikler Dönemi Öncesinde Karadeniz’de Uluslararası Ticaret”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, I, 1, 2017, ss. 153-177.

Balard, Michel, “The Greeks of Crimea under Genoese Rule in the XIVth and XVth Centuries”, *Dumbarton Oaks Papers*, 49, 1995, ss. 23-32.

Baykara, Tuncer, “Türkiye Selçuklu Döneminde Toplum ve Ekonomi”, *Türkler*, C. VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Bayraktar, M. Sami, “Samsun’da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/7, Bahar 2009, ss. 85-118.

_____, “Bafra ve Çarşamba’da Beylikler Döneminden Kalan Tarihi Yapılar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/25, 2013, ss.111-139.

Baz, Ferit, “Herodotos’un Anlatımlarına Göre, İskitlerin Kimmerleri Takip Meselesi”, *CEDRUS Akdeniz Uygarlıkları Araştırmaları Dergisi*, IV, 2016, ss. 47-59.

Bedirhan, Yaşar, “Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret”, *Turkish Studies*, 9/5, 2014, ss. 371-402.

Breuer, Michael, Rainer Maria Czichon vd., “Photogrammetrische 3D-Dokumentation Von Nassholzfunden Aus Oymaağaç Höyük/Nerik (Provinz Samsun/TR)”, *Bd.: Restaurierung und Archäologie*, 10, 2017, ss. 47-62.

Bryer, Anthony A. M. , “Rumlar ve Türkmenler: Karadeniz İstisnası”, çev. M. Sibel Dinçel ve Murat Keçiş, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 16, Bahar 2014, ss. 177-232.

Bury, J.B. , “Mutasim’s March Through Cappadocia in A.D. 838”, *The Journal of Hellenic Studies*, C. XXIX, 1909, ss. 120-129.

Cahen, Claude, “Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S. 2, çev. İsmet Kayaoğlu ve Mehmet Dağ, Ankara 1975, ss. 175-198.

Çiftçi, Cafer, “XIV. Yüzyılda Anadolu’da Uç Beyliklerinin Siyasî ve İktisadî Faaliyetleri”, *Türkler*, C. VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 596-619.

Davis, David Brion, “Looking at Slavery from Broader Perspectives”, *The American Historical Review*, 105/2, 2000, ss. 452-466.

Demir, Necati, “Bir Coğrafi Bölge Olarak Canik ve Tarihi Alt Yapısı”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S. 380, Nisan 2004, ss. 66-77.

- Demirel, Serkan, “Hitit-Kaşka İlişkilerinde Yanıtı Aranan Bazı Sorular”, *Akademik Bakış*, 6/12, 2013, ss. 193-203.
- Dennis, George T., “1403 Tarihi Bizans-Türk Antlaşması”, çev. Melek Delilbaşı, *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 29/1-4, 1978, ss. 153-166.
- Dinçol, A. M. ve J. Yakar, “Nerik Şehrinin Yeri Hakkında”, *Belleten*, 38/152, Ekim 1974, ss. 563-572.
- Dönmez, Şevket, “Samsun-Asarağaç Kalesi”, *Anadolu Araştırmaları*, S. 16, 2002, ss. 133-144.
- _____, “Önasya’da İskitler”, *Türkler*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 42-62.
- _____, “Orta Karadeniz Bölgesi’nde Önemli Bir Demir Çağı Yerleşmesi: Lâdik-Köyiçi Tepesi/İkızarı”, *Anadolu Araştırmaları*, 18/1, 2005, ss. 65-109.
- Dönmez, Şevket ve Emin U. Uluggergerli, “Akalan Arkeojeofizik Araştırmaları”, *Anadolu Araştırmaları*, 19/1, 2010, ss. 13-40.
- Duda, Herbert W. , “İbn Bîbî’nin Selçuk Tarihi”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 2, 1958, ss. 1-10.
- Emir, Osman, “Eskiçağ’da Doğu Karadeniz Bölgesi’nin Jeopolitik Önemi”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 13, 2012, ss. 9-26.
- Erdem, İlhan, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22/33, 2003, ss. 49-67.
- Fleet, Kate, “Görülmeyen Osmanlı: Geç Ortaçağ ve Modern Dönemlerde Akdeniz Tarihinin Kayıp Devleti”, *Türkler*, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 60-65.
- Göde, Kemal, “Çingizli/Cengizliler ve İlhanlılar’ın Anadolu’da Hâkimiyeti (1239-1318) Bibliyografyası”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, 1983, ss. 351-372.
- Gömeç, Sadettin, “İslâm Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20/31, 2000, ss. 51-89.
- Jacoby, David, “Byzantium, the Italian Maritime Powers, and the Black Sea Before 1204”, *Byzantinische Zeitschrift Bd.* , 100/2, 2008, ss. 677-699.
- Karpov, S. P. , “New Documents on the Relations between the Latins and the Local Populations in the Black Sea Area (1392-1462)”, *Dumbarton Oaks Papers*, C. XLIX, 1995, ss. 33-41.
- Kaya, Mehmet Ali, “Anadolu’da Roma Egemenliği ve Pompeius’un Siyasal Düzenlemeleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13/1, 1998, ss. 163-173.
- Kayaoğlu, İsmet, “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticarî Hayat”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24/1, 1981, ss. 359-373.
- Keleş, Erol, “İlhanlıların Anadolu’da Kurduğu Vergi Nizamı ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124/244, Ocak-Şubat 2020, ss. 11-24.
- Kökten, İ. Kılıç, “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları”, *Belleten*, 8/32, 1944, ss. 659-680.
- _____, “Anadolu’da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma”, *DTCFD*, 10/3-4, 1952, ss. 167-188.
- _____, “Anadolu Ünye’de Eskitaş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular”, *DTCFD*, 20/3-4, 1962, ss. 275-276.
- Köprülü, M. Fuad, “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, 7/27, Temmuz 1943, ss. 379- 521.

- Laiou, Angeliki E. and Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System: Thirteenth-Fifteenth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, 34, 1980-1981, ss. 177-222.
- Maksimova, M. I. , "Hittites in the Black Sea Region", *Journal of Near Eastern Studies*, 10/2, April 1951, ss. 74-81.
- Manfroni, C. , "Relazioni Di Genova Con Venezia Dal 1270 Al 1290 Con Documenti Inediti Dell'Archivio Di Stato Di Venezia", *Giornale Storico E Letterario Della Liguria*, II, 1901, ss. 361-401.
- Moorhouse, A. C. , "The Name of the Euxine Pontus", *The Classical Quarterly*, 34/3-4, Jul.-Oct. 1940, ss. 123-128.
- _____, "The Name of the Euxine Pontus Again", *The Classical Quarterly*, 42/1-2, Jan.-Apr. 1948, ss. 59-60.
- Morrisson, Cécile, "Coin Usage and Exchange Rates in Badoer's 'Libro dei Conti' ", *Dumbarton Oaks Papers*, 55, 2001, ss. 217-245.
- Oğuz, Mevlûd , "Taceddin Oğulları", *DTCFD*, 6/5, 1948, ss. 469-487.
- Oral, M. Zeki, "Durağan ve Bafra'da İki Türbe", *Bellekten*, 20/79, Temmuz 1956, ss. 385-410.
- Özcan, Altay Tayfun, "Altın Orda Hanlığı Zamanında Karadeniz'in Kafkasya Sahillerinde Cenovalı Tüccarlar, Kolonileri ve Ticari Yaşam", *MUTAD*, VII/1, 2020, ss. 91-105.
- Özdal, Ahmet N. , "Ortaçağ İslâm Dünyasında Farklı İşletmecilik Türleri ve Organizasyonel Yapıları-Bir Taslak Çalışması-", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, I/1, 2014, ss. 73-95.
- Özergin, M. Kemal, "Türkiye Kitabeleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 4, 1970-1971, ss. 61-72.
- Özkan, Süleyman, "Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışında Küçük Krallıkların Rolü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13/1, 1998, ss. 71-81.
- Öztürk, Yücel, "Altınordu İmparatorluğu'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na Bir Doğu Avrupa Başkenti Kefe", *КРЫМСКОЕ ИСТОРИЧЕСКОЕ ОБОЗРЕНИЕ*, 1, 2019, ss. 45-70.
- Peacock, Andrew C. S. , "Sinop: A Frontier City in Seljuq and Mongol Anatolia", *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, S. 16, 2010, ss. 103-124, 537.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 1969, ss. 1-147.
- _____, "Selçuklular Devrinde Ticaret", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 83, 1993, ss. 9-14.
- Şengeliya, N. N. , "XI-XIII. Yüzyıl Gürcü Tarihçilerine Göre Selçuklular", çev. Mehmet Mürselov, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22/2, Aralık 2017, ss. 227-240.
- Şengül, Fatih, "Homeros'a Göre Kimmer Kavim Adı ve Etimolojisi", *Karadeniz Araştırmaları*, 5/17, 2008, ss. 33-42.
- Tansuğ, Kadriye, "Kimmer'lerin Anadolu'ya Girişleri ve MÖ 7 nci Yüzyılda Asur Devleti'nin Anadolu ile Münasebetleri", *DTCFD*, 7/1, 1949, ss. 535-550.
- Tarhan, M. Taner, "İskitler'in Dinî İnanç ve Âdetleri", *Tarih Dergisi*, S. 23, 1969, ss. 145-170.
- _____, "Bozkır Medeniyetlerinin Kısa Kronolojisi", *Tarih Dergisi*, S. 24, 1972, ss. 17-32.
- _____, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmer ve İskitler", *Türkler*, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 598-611.

- Tellioglu, İbrahim, “Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 27, 2005, ss. 237-245.
- _____, “Samsun’a Türk Yerleşiminin Tarihi Gelişimi”, *Turkish Studies*, 9/4, 2014, ss. 1107-1117.
- Toumanoff, Cyril, “Gürcü Kraliçesi Tamar ve Trabzon İmparatorluğu’nun Kurucusu Arasındaki İlişki Üzerine”, çev. Murat Keçiş ve Murat Hanar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 22, 2017, ss. 251-268.
- Tüfekçioğlu, Abdülhamit ve Ali Boran, “Kitabelerin Diliyle Samsun Kalesi ve İç Kale Mescidi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 18, 2004, ss. 283-290.
- Unat, Faik Reşit, “Neşri Tarihi Üzerinde Yapılan Çalışmalara Toplu Bir Bakış”, *Belleten*, 7/25, 1943, ss. 177-200.
- Uzun, Ali, “Tekkeköy’de (Samsun) Mağara-Kale Yerleşmeleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, S. 1, 1995, ss. 413-433.
- Ünan, Serdar, “Samsun-Dondortepe (Hacı İsmail) Tümülüsü”, *Masrop E-Dergi*, S. 4, Ağustos 2009, ss. 1-28.
- _____, “Amisos’da Sıradışı Bir Yeraltı Oygu Oda Mezar”, *TÜBA-AR*, S. 19, 2016, ss. 171-230.
- Ünsal, Veli, “Doğu Karadeniz’in Tarihi Coğrafyası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/2, 2006, ss. 129-144.
- _____, “Urartu ve Frig Devletlerinin Yıkılışında Bozkır Kavimlerinin Rolü”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/3, Haziran 2018, ss. 117-143.
- Vasiliev, A.A. , “Trabzon İmparatorluğu’nun Kuruluşu”, çev. Murat Keçiş ve Murat Hanar, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 25, 2018, ss. 263-296.
- Vryonis, Speros, “The Question of the Byzantine Mines”, *Speculum*, 37/1, 1962, ss. 1-17.
- Winfield, David, “The Northern Routes Across Anatolia”, *Anatolian Studies*, C. XXVII, 1977, ss. 151-166.
- Yılmaz, Cevdet, “Samsun ve Amisos”, *Bütünşehir*, S. 7, Ağustos 2015, ss. 20-24.
- Yılmaz, Lale, “Anna Komnena’nın Alexiad’ında İstanbul Sıradışı Yerleşmeleri”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 26/2, Ekim 2017, ss. 295-313.

2.3. Kongre ve Sempozyum Bildirileri

- Akışık Karakullukçu, Aslıhan, “The Empire of Trebizond in the World-Trade System: Economy and Culture”, Trade in Byzantium Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, eds. Paul Magdalino, Nevra Necipoğlu with the Assistance of Ivana Jetvić, Koç University’s Research Center for Anatolian Civilizations (Anamed), İstanbul 2016, ss. 323-336.
- Bilgi, Önder, “Bafra-İkiztepe Kazılarının Işığında Samsun Bölgesi’nin Protohistoryası”, *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990, ss. 1-2.
- Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, haz. M. Sağlam vd. , Samsun 1988.
- Emir, Osman, “MÖ VI. Yüzyılda Samsun ve Çevresinde Kolonizasyon Faaliyetleri”, *Samsun Sempozyumu*, C. III, Samsun 2012, ss. 663-672.
- _____, “Antik Dönemde Karadeniz’de Deniz Ticareti ve Başlıca İhraç Ürünleri”, *Türk Deniz Ticareti Sempozyumu IV: Doğu Karadeniz Bildiriler Kitabı*, 16-17 Nisan 2012, ss. 165-178.
- İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, haz. M. Sağlam, vd. , Samsun 1990.

- Jacoby, David, "Constantinople as Commercial Transit Center, Tenth to Mid-Fifteenth Century", *Trade in Byzantium-Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, eds. Paul Magdalino and Nevra Necipoğlu, Koc University Press, İstanbul 2016, ss. 193-210.
- Kacharava, Darejan, "Polis Hellenis in the Black Sea Area", *Actes du X Symposium de Vani Pont Euxin et Polis*, Paris 2005, ss. 9-31.
- Kılıç, Emel, "Bir Ortaçağ Yerleşiminin İktisadî Yapısı Üzerine Bazı Değerlendirmeler: XIII-XV. Yüzyıllar Arasında Samsun", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik-Samsun-*, C. I, ed. Osman Köse, Samsun 2013, ss. 19-44.
- Memiş, Ekrem, "MÖ 2. Binyılda Hitit-Gaşka Münasebetleri", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990, ss. 103-110.
- , "Hitit-Gaşka Mücadelesinde Tokat Bölgesi'nin Yeri ve Önemi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu Bildiriler*, C. I, Tokat 2012, ss. 231-242.
- Oral, M. Zeki, "Anadolu'da İlhanî Devri Vesikaları", *V. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 2011, ss. 208-215.
- Özsait, Mehmet, "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Yeni Prehistorik Yerleşmeler", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990, ss. 124-130.
- Peacock, Andrew C. S. , "Black Sea Trade and the Islamic World", *The Black Sea: Past, Present and Future, Proceedings of the International, Interdisciplinary Conference*, eds. Gülten Erkut ve Stephen Mitchell, Ankara 2007, ss. 65-72.
- Quirini-Popławski, Rafał, "New Research on Genoese Colonies-Samastrı and Simisso in the First Half of the 15th Century", *Cultural Encounters in Anatolia in the Medieval Period: The Italians in Anatolia During 12th-15th Centuries Symposium Proceedings*, Ankara 2019, ss. 131-151.
- Safran, Mustafa, "XIII. ve XIV. Yüzyılda Karadeniz Limanlarının Ticarî ve Tarihi Önemi", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1988, ss. 459-462.
- Tellioglu, İbrahim, "Samsun Şehri ve Türkler", *4. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi*, İstanbul 2018, ss. 165-172.
- Turan, Şerafettin, "Karadeniz Ticaretinde Anadolu Şehirlerinin Yeri", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1988, ss. 147-158.
- Ünan, Serdar, "Mezar Buluntuları Işığında Samsun-Amisos'da Hellenistik Dönem Takıları", *2. Uluslararası Katılımlı Mücevher-Takı Tasarımı ve Eğitimi Sempozyumu, Sempozyum Bildiri Kitabı*, Kütahya 2010, ss. 1-7.
- Yuvalı, Abdülkadir, "XIII. Yüzyılda Karadeniz Ticareti", *İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990, ss. 233-240.

2.4. Ansiklopedi Maddeleri

- Darkot, Besim, "Samsun", *İslâm Ansiklopedisi*, C. X, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, ss. 172-178.
- el-Alevî, Abdülazîz, "İbn Fazlullah el-Ömerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 483-484.
- Kayapınar, Levent, "Dukas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. EK-I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, ss. 346-347.
- Ökten, Sadettin, "Dimaşkı, Şeyhürabve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, ss. 273-274.
- Özaydın, Abdülkerim, "İbnü'l-İbrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 92-94.

- Özcan, Abdülkadir, “Âşıkpaşazâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 6-7.
- Özsait, Mehmet, “Anadolu’da Hellenistik Dönem”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C. II, Görsel Yayınlar Ansiklopedik Neşriyat ve Sanayi A.Ş. , İstanbul 1982, ss. 280-324.
- _____, “Anadolu’da Roma Egemenliği”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C. II, Görsel Yayınlar Ansiklopedik Neşriyat ve Sanayi A.Ş. , İstanbul 1982, ss. 326-361.
- Sevim, Ali, “Azîmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 330-331.
- Yazıcı, Tahsin, “Esterâbâdî, Azîz b. Erdeşîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 438.

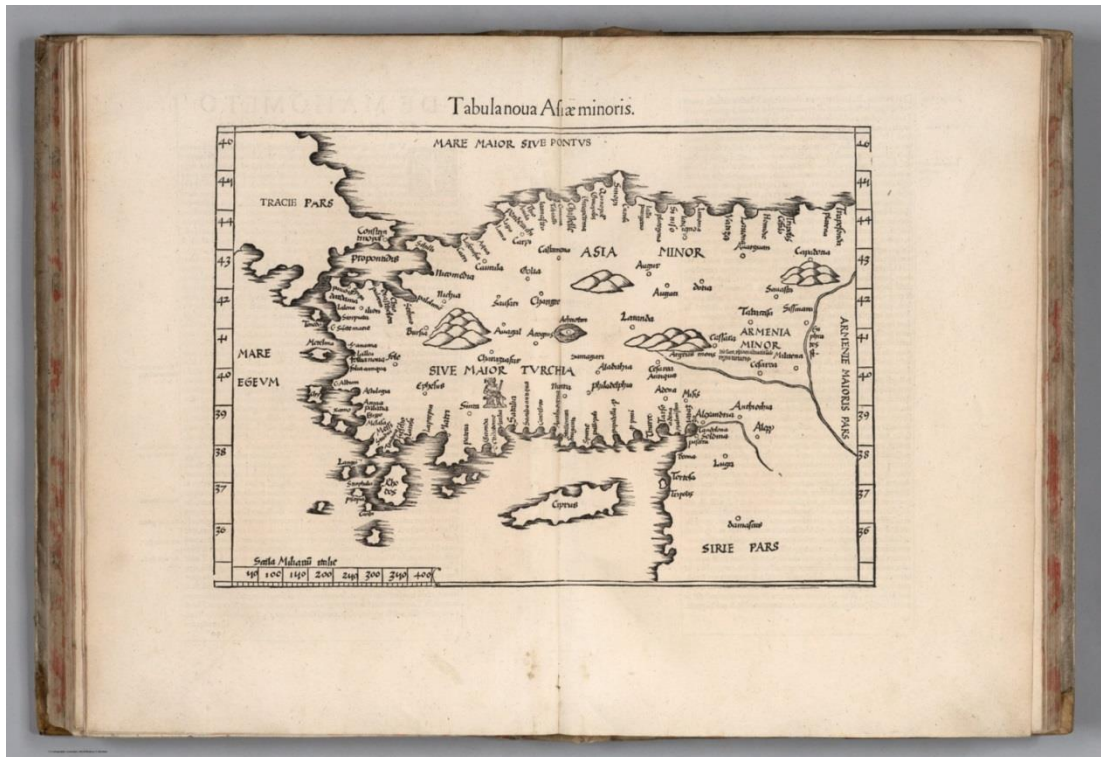
2.5. Yayımlanmamış Bilimsel Tezler

- Kolağasıoğlu, Mustafa S. , *Hitit Çağında Orta Karadeniz Bölgesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.
- Rohan, Padraic, *The Genoese Levantine Colonies at the Birth of Ottoman Imperial Power: A Framework For Inquiry*, Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.
- Sağlam, H. Sercan, *Urban Palimpsest at Galata & an Architectural Inventory Study for the Genoese Colonial Territories in Asia Minor*, Politecnico Di Milano Department of Architecture and Urban Studies Preservation of the Architectural Heritage, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Milano 2018.
- Stello, Annika, *Grenzerfahrung-Interaktion und Kooperation im Spätmittelalterlichen Schwarzmeerraum*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karlsruhe 2012.

2.6. Elektronik Kaynaklar

- <http://www.asgenova.beniculturali.it/index.php?it/251/la-fine-del-viaggio-del-gattaio>, (11.09.2020).

EKLER

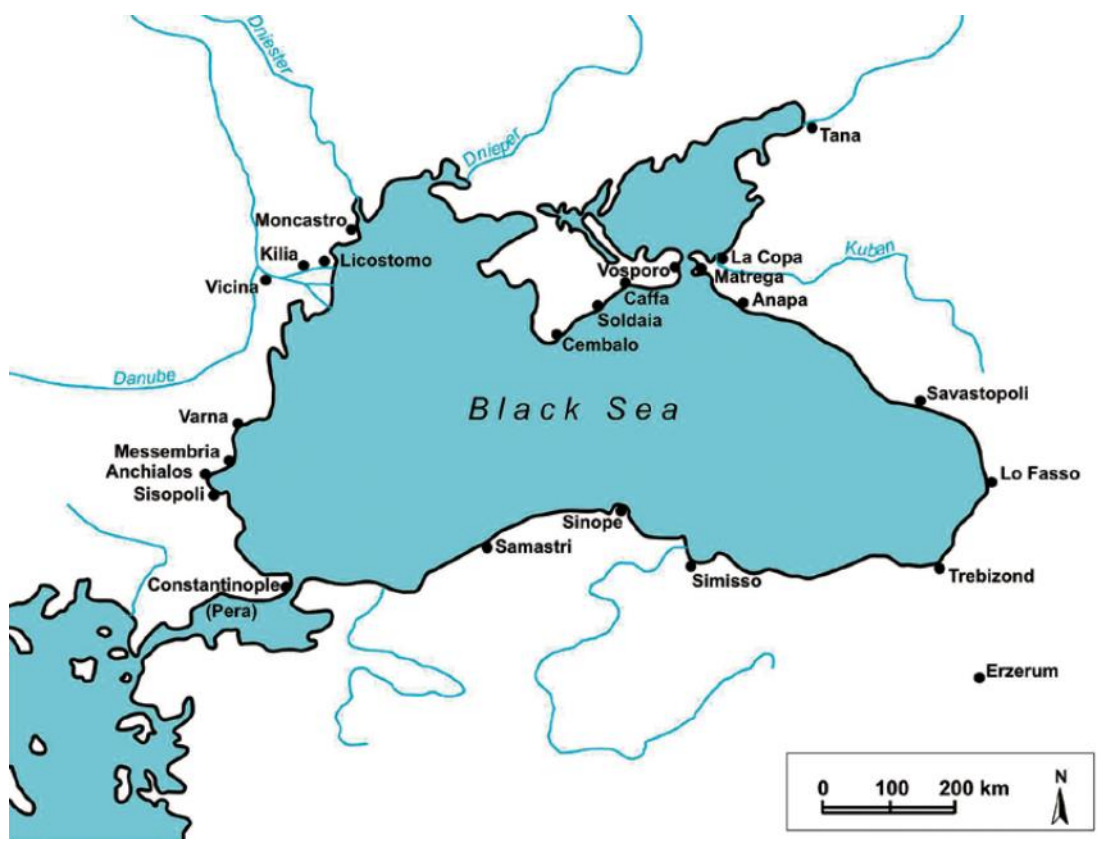
(Ek 1): www.davidrumsev.com

(Ek 2): www.davidrumsey.com

(Ek 3): Cevdet Yılmaz, , “Samsun ve Amisos”, *Bütünşehir*, S. 7, Ağustos 2015, s. 8.

(Ek 4): Quirini-Popławski, “New Research on Genoese Colonies-Samastri and Simisso in the First Half of the 15th Century”, s. 133.

(Ek 5): Samsun Kalesi <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90764---0010.jpg>

(Ek 5. 1): Samsun Kalesi Kitabesi <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90764---0011.jpg>

(Ek 5. 2): Günümüzde Kalan Samsun Kalesi Duvarı

(Ek 6): Kavak, Çakallı Taş Han

(Ek 6. 1): Kavak, Çakallı Taş Han

(Ek 7): Çarşamba, Göçeli Camii

(Ek 8): Çarşamba/Yaycılar, Şeyh Habil Camii

(Ek 8. 1): Çarşamba/Yaycılar, Şeyh Habil Camii

(Ek 9): Çarşamba/Ordu Köy, Ordu Kale

(Ek 9. 1): Çarşamba/Ordu Köy, Ordu Kale

(Ek 9. 2): Çarşamba/Ordu Köy, Ordu Kale

(Ek 10): Çarşamba/Ordu Köy, Ordu Köyü Camii

(Ek 10. 1):  arşamba/Ordu Köyü, Ordu Köyü Camii

(Ek 11): Vezirköprü, Kocakaya Köyü Kalesi

(Ek 12): Vezirköprü, Kurt Köprü

(Ek 12. 1): Vezirköprü, Kurt Köprü

ÖZ GEÇMİŞ

Ayşegül ÖZTÜRK ÇİLİNGİR 04.10.1991 tarihinde Samsun'da doğdu. İlk, Orta ve Lise öğrenimlerini Samsun'da tamamladıktan sonra, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2014 yılında mezun oldu. 2014 yılında başladığı OMÜ LEE Tarih Yüksek Lisans Programını, *Orta Çağda Samsun Limanı* başlıklı tezinin kabul edilmesiyle tamamladı. 2016 yılında OMÜ LEE Tarih Doktora Programına başladı. Orta derecede İngilizce ve Arapça bilmektedir.

İletişim Bilgileri

E mail : aysegulozturkcilingir@gmail.com

Telefon : 544 790 3320

ORCID ID: 0000-0002-7266-8873

Yayımlanmış Çalışmalar:

1. Ayşegül ÖZTÜRK, *Orta Çağda Samsun Limanı*, Lambert Academic Publishing, Berlin 2017.
2. Ayşegül ÖZTÜRK ÇİLİNGİR, "Orta Çağda Kırım ve Çevresinin Önemi Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları*, C. XVI, S. 64, 2019, ss. 619-628.
3. Ayşegül ÖZTÜRK ÇİLİNGİR, "Orta Çağ İslâm Kaynaklarında Samsun ve Çevresi", *Turkish Studies-Historical Analysis*, C. XV, S. 1, 2020, ss. 229-244.
4. Ayşegül ÖZTÜRK, "Dânişmendlilerin Yeşilirmak Havzası'ndaki Faaliyetleri", *Uluslararası Malatya'nın Fethi ve Dânişmendliler Sempozyumu-Bildiriler*, İnönü Üniversitesi Yayınevi, Malatya 2020, ss. 407-416.

